

**Valkoisten vangit Kajaanissa 1918 – tutkielma ilmiön  
paikallisesta taustasta, pidätettyjen epäilyistä toiminnasta,  
vankikohtaloista ja valtiorikosoikeuden tuomioista**

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Pro gradu -tutkielma

12.6.2023

Jaakko Kemppainen

## Sisälllys

Johdanto.....	3
Tutkimuskysymykset ja aikarajaus.....	5
Käsitteiden tarkentelua.....	6
Asiakirja- ja sanomalehtilähteet sekä lähdekirjallisuus .....	11
Tutkimuskirjallisuus .....	17
Metodi ja näkökulmat.....	22
1 Historiallinen tausta.....	25
1.1 Maaliskuun vallankumouksen vastaanotto Kajaanin seudulla .....	30
1.2 Työväenjärjestöjen kasvu, ruokapula ja vaalikamppailu 1917 .....	36
1.3 Työväenliikkeen kaartitoiminta Kajaanissa ennen sisällissotaa.....	46
2 Valkoisten vangit Kajaanissa 1918 .....	58
2.1 Valkoiset aloitteellisia, punaiset alakynnessä.....	58
2.2 Kajaanin punaisten johdon pidätykset ja kuulustelut .....	69
2.3 Punaisten hajaannus ja valkoisten aseman vankistuminen Kainuussa .....	79
2.4 Asevelvollisuusrikkurit Kajaanin vankileirissä.....	90
2.5 Kajaanin vankiolot ja teloitukset sisällissodan aikana .....	97
3 ”Kajaanin vangit” Kuopion sotavankileirissä ja valtiorikosoikeuden tuomiolla .....	119
3.1 Kajaanin pidätysleiristä Kuopion sotavankileiriin.....	119
3.2 Valtiorikosoikeuden tuomiot ja Kuopion vankileirin sulkeminen .....	125
Loppulause .....	133
Lähteet ja kirjallisuus .....	136

## Johdanto

Kajaanin vankileiri vuonna 1918 oli yksi valkoisen sisällissotaosapuolen sodan aikana perustamista kymmenistä pidätyskeskuksesta ja vankietapeista, jotka syntyivät valkoisten selustaan ja muodostuvalle kotirintamalle. Kajaanin vankileirin kaltaisiin maaseudun aluekeskuksien pidätysleireihin koottiin lähialueilla pidätettyjä, lähinnä punaisiksi epäiltyjä henkilöitä tutkittavaksi. Pidätettyjen määrät näissä vankiyksiköissä jäivät usein melko pieniksi – ainakin jos verrataan keskusleirien punavankimassoihin, jotka saattoivat sodan loppuvaiheessa kasvaa monituhantisiksi. Kajaanin vankileirin kaltaisten sota-ajan pidätysleirien ulkoiset puitteet eivät useimmiten muistuttaneet populaareja vankileirimielikuvia parakkeineen, piikkilankoineen ja konekivääreineen, vaan huoneet sadoille ja tuhansille pikatahtia vangituille kapinaepäilyille ympäri Suomen otettiin milloin mistäkin: Kajaanin vankileirin vankeja säilöttiin Kajaanin opettajaseminaarilla, kihlakunnanvankilassa ja poliisin putkassa.

Kajaanin vankileiriin kirjattiin 7.2.-15.5.1918 yhteensä 263 henkilöä. Noin kolme viidesosaa voidaan laskea kaartisidonaisuuttaan punaisiksi, ja suunnilleen loput olivat asevelvollisuusrikkureita. Sodan päätyttyä Kajaanin vankileiri suljettiin osana yleisiä vankien keskityksiä, ja 31.7. mennessä yhteensä 114 vankia siirrettiin Kajaanista Kuopion sotavankileiriin odottamaan valtiorikosoikeuden tuomioita. Kajaanin vankileirin 263 vankia ja Kajaanista Kuopioon siirretyt 114 vankia muodostavat tässä opinnäytteessä käsiteltävän ryhmän. Viisi työssä käsiteltävistä vangeista teloitettiin Kajaanissa sodan aikana, ja seitsemän ryhmästä kuoli Kuopion vankileirin kirjoilla nälän heikentäminä. Loppuvuoden 1918 punavankiarmahdusten jälkeen yli kuuden vuoden tuomioita saaneita, yhä vankeudessa olleita ”Kajaanin vankeja” oli vankileireillä kolme.

Työtä on motivoinut ensisijaisesti mielenkiinto kotikaupungin historiaa kohtaan: Jos on vankileiri ja vankiaines, joita ei ole keskittyneesti tutkittu, niin onhan niitä jonkun pengottava! Osin motivoi se vuoden 1918 vankileirien tutkimustilanteen asettama haaste, että jo Jaakko Paavolaisen vankileiritutkimuksessaan luettelemista valkoisten pienemmistä pidätysleireistä vuonna 1918 ei edelleenkään ole keskittyntä tutkimusta: Ei kokoavaa, ei

myöskään leirikohtaista. Kajaanin vankileirin kaltaisten vankiyksiköiden käsittely on jäänyt lähinnä mainintojen tasolle ja suppeisiin yleisluonnehdintoihin joko osana yleisempiä paikallishistorioita tai erilaisia 1918-paikalliskirjoja. Teloitustapahtumat ovat korostuneet, mikä on inhimillisesti ymmärrettävää, mutta mielestäni hämärtää kokonaiskuvaa.

Kaikki tämän työn käsittelyssä mainitut henkilöt tuodaan esiin yleensä etu- ja sukunimien kanssa, olivatpa he sitten punaisia, valkoisia, tai jotain muuta. Yli sata vuotta tässä työssä kuvailtujen tapahtumien jälkeen nimeltä mainitseminen on laillisesti täysin vapaata – ja mikä vieläkin tärkeämpää hyvän historiankirjoituksen kannalta, nimien mainitseminen on nähdäkseni myös tutkimuseettisesti vaaratonta. Toisen maailmansodan jälkeiset polvet Suomessa ovat kyenneet suhtautumaan 1918-asiaan alati *coolimmin*; etenkin tällä vuosituuhannella enenevästi kansakunnan yhteisenä historia-aiheena, sekä yksin kansallisen tarkastelun ohella – vähitellen – myös osana 1900-luvun alkupuolen konfliktien ja maailmansotien laajempaa kansainvälistä historiaa. Vuoden 1918 toimijat ovat kuolleet, ja myös heidän suorien jälkeläistensä maallinen taival on päättymässä. Sisällissodan paikallistoimijat ovat muuttuneet perheidensä, lähisukujensa, sisällissodan osapuolien, sekä muiden viiteryhmiensä välittömistä edustajista ja perinteenviitoittajista enenevästi historiallisiksi henkilöiksi, oman aikansa ihmisiksi.

Vaikka vielä sisällissodan erilaisiin satavuotismuistotilaisuuksiin liittyneissä keskusteluissa tahmauduttiin pitkästytävän usein rituaalinomaiseen konfliktin nimitysasiasta inttämiseen, etenkin jälkiperspektiivissä muistovuoden 2018 anti näyttäytyy itselleni enimmäkseen positiivisena. Se auttoi sisällissodan traumojen purkautumista suomalaisessa kulttuurissa sanoisiko siten, että näyttelyn *Suomi100+1* teokset (sekä niiden esillepano ja kuratointi) suosivat vahvojen kokonaistulkintojen sijaan näkökulmien moninaisuutta. Myös muutaman sukupolven takaisen tragedian käyttäminen identiteettipolitiikan polttoaineena pysyi nähdäkseni ilahduttavan vähäisenä. Tämän työn kannalta hyödyllinen näkökulmien avartaja muistovuonna 2018 oli Oulun yliopiston historiatieteiden kurssi *Sota 1918*, jonka kautta sain tarpeellisen kylvetyksen ja kertauksen konfliktin perusfaktoista, ja ennen kaikkea paremman kuvan Suomen sisällissodasta historian tutkimuksen kenttänä.

## Tutkimuskysymykset ja aikarajaus

Työssä pyritään vastamaan kolmeen pääkysymykseen:

- 1) Keitä olivat valkoisten vangit Kajaanissa?
- 2) Kuinka he ottivat osaa työväenkaarteihin, punaisten kapinaan ja asevelvollisuuden vastustamiseen?
- 3) Millaisia olivat heidän pidätyksensä, vankiolonsa ja tuomionsa?

Nämä kysymykset ovat olleet työn kova ydin alusta asti. Matkan varrella kysymykset ovat haarautuneet.

Ensimmäiseen pääkysymykseen vastaaminen on lopulta vain vankeja koskevien perustietojen (lähinnä ikä, asuinpaikka, ammatti, perhe, ja kuuluminen työväenliikkeeseen) esittämistä tekstissä ja viitteissä tukien pääkysymyksiä 2) ja 3) sitä mukaa kun vangit esiintyvät. Ei kaikkialla kaikkea, vaan sopivissa määrin, kun se auttaa kontekstoimaan. Tietoa Kajaanin vankileirin yli kahta ja puolta sataa vankia koskevista perusmuuttujista on paljon, mutta ilman työn laajentamista ja lisälähteitä taulukoimani tiedot jäävät niin repaleisiksi, ettei ole mieltä pyrkiä tiukan prosopografisiin menetelmiin tai taulukoiden esittämiseen muiden kuin valtiorikostuomittujen kohdalla, joita oli satakunta. Valtiorikostuomittuihin ei ole kuitenkaan rajauduttu, sillä minua eivät ole kiinnostaneet vain ”selkeimmät” punakaartilaisvangit, vaan Kajaanin leirin koko vankijoukko – myös lyhyempiä pidätyksiä kokeneet ja valtiorikosoikeuteen päätyttömät rivipunaisten sekä asevelvollisuusrikkurit.

Toinen pääkysymys käsittelee Kajaanin vankien toimintaa työväenkaarteissa, sekä asevelvollisuuden vastustamista. Miten kaartien toiminta Kajaanin seudulla kehittyi, ja millaista toiminta oli? Miten kutsuntoja ja asepalvelusta vastustettiin Kainuussa?

Kolmannen pääkysymyksen alakysymyksiä ovat: Miten Kajaanin vankileirin vankeja pidätettiin? Kuinka pitkiä olivat pidätysajat? Millaisia olivat Kajaanin vankiolot vaikkapa elinolojen, ruoan, vankitöiden ja kurin osalta, ja miten ne vertautuvat kertaluokkaa suuremman Kuopion sotavankileirin oloihin kesällä? Onko tunnettuihin

teloitustapahtumiin Kajaanissa mitään lisättävää? Millaisia tuomioita Kajaanin vangit saivat?

Valtaosa Kajaanin vangeista 1918 kuului tavalla tai toisella työväenliikkeeseen, ja kaikki Kajaanin työväenkaartin johtavat toimijat olivat myös arkisempia työväenaktiiveja. Huomattava osa kuulustelluista ilmaisi kaartiin liittymisen motiiviksi työväen ja työväenliikkeen puolustamisen, sekä liikkeen saavuttamien etujen turvaamisen. Vuoden 1917 ”yhtäkkäinen” vallankumous Venäjällä, sekä Suomessa seurannut yleinen poliittinen myllerrys ja entisestään kiihtynyt polarisaatio kurjistuvassa ruokapulan arjessa olivat kaartinmuodostuksen taustalla. Monet Kajaanin vangeista ottivat osaa vuoden 1917 politiikkaan kokouksissa, mielenosoituksissa, lakoissa, elintarvelautakunnissa, sanomalehtien palstoilla, ja niin edelleen. Vuoden 1917 ”arkisemmän” poliittisen toiminnan käsittelemättä jättäminen, ja kaartitoimintaan, sisällissotaan, sekä vankileireille ikään kuin tyhjästä hyppääminen olisi mielestäni epäreilua tutkittavaa historiallista ihmisryhmää kohtaan, mahdollisesti vinouttaen heistä tehtäviä tulkintoja.

## Käsitteiden tarkentelua

**Kajaanin kaupunki** on tarkastelun maantieteellinen keskipiste. Tässä työssä käsiteltyjen vankien suuri enemmistö asui laajemmalla **Kajaanin seudulla**, joka on maantieteellisenä määritteenä tässä työssä epähistoriallinen, joskin käyttökelpoinen käsite. Nykyisen seutukunnan alueen kuntia vuonna 1918 olivat Kajaanin kaupungin lisäksi Kajaanin maalaiskunta, Paltamo, Ristijärvi, Sotkamo ja Vuolijoki. Historialliseen Kajaanin kihlakuntaan kuuluivat näiden lisäksi syrjäisemmät Hyrynsalmen, Kuhmon, Puolangan, Suomussalmen ja Säräisniemen kunnat, joista kaikista oli vankeja Kajaanissa – Puolankaa lukuunottamatta. Selkeyden vuoksi tässä työssä vältellään puhumista kihlakunnasta, ja suositaan vasta myöhemmin vakiintunutta maakuntanimeä **Kainuu**.

Työväenliike ja sosialistiset aatevirtaukset itsenäisyyttä edeltäneessä Suomessa keskittyivät vahvasti yhden sosiaalidemokraattisen puolueen ympärille. Tästä joukkoliikehdinnästä Suomessa, Kainuussa ja Kajaanissa – niin järjestöaktiiveista, yhdistysten ja osastojen rivijäsenistä, kuin järjestöelämään ennen vuotta 1917 laajalti liittymättömästä SDP:n

kannattajakunnasta – käytetään tässä työssä väljintä yleisnimitystä **socialistit**. Pelkkään äänestäjäkuntaan viitattaessa tehdään tarkennuksia. Vaikka palkkatyöläiset ja maaseudun vähäväkiset muodostivatkin sosialistien kannattajakunnan pääpainon, näitä ryhmiä ei käydy yleistävästi esittämään sosialistien äänestäjinä – etenkin kun kainuulaisten puuttunut ”luokkatietoisuus” koettiin keskeisenä ongelmana Kainuun sosialistien piirissä, ja sen puuttumista esitettiin Savon Työmieheissä yhtenä pääsyynä myös syksyn 1917 vaalitappioon.

Kommunismista tai kommunisteista puhuminen tässä työssä kuulostaisi mielestäni tarkoitushakuiselta ja olisi myös epähistoriallista: Sana ei esiinny vankeja koskevissa aineistoissa. Venäjällä vallan kaapanneet bolsevikit toki ojensivat kättä suomalaisen työväenliikkeen radikaalien suuntaan, mutta silloinkin kun Kajaanin tunnettu sosialisti Janne Myyryläinen käy hakemassa Kajaanin työväenkaartin kiväärit bolsevikki Jukka Rahjalta Kuopiosta, ei kommunismiin viittoilussa ole mitään mieltä. Ei, vaikka Rahja ilmeisesti painotti aseiden käyttötarkoituksena olleen nimenomaan vallankumouskehityksen edistäminen – ei, vaikka bolsevikit Venäjällä alkoivat puhumaaan itsestään kommunisteina – ei, vaikka juurikin bolsevikit olivat tukena silloinkin kun SKP perustettiin sisällissodan jälkeen – ei, vaikka Myyryläinen syksyllä 1918 vankileiriltä paettuaan siirtyi Venäjälle ja toimi puna-armeijan sissikommentajana vuoden 1922 Sallan ”läskikapinassa”. Kommunismi ei vallankumousajan 1917-18 Suomessa yksinkertaisesti kuulunut ihmisten aktiiviseen sanavarastoon, ja sosialismiin syvemmin perehtyneilläkin sanan käyttö rajoittui lähinnä ylätasen aatteelliseen keskusteluun siitä historiallisesti vääjäämättömästä luokattomasta ihanneyhteiskunnasta, jonka koko maailman työläiset saavuttaisivat vallankumouksen kautta kapitalismin kehityttyä ensin huippuunsa – näin siis ainakin kautskylaisessa ortodoksimarxilaisessa tulkinnassa, joka oli Suomen sosialistien aatteellista valtavirtaa 1910-luvulla. Totta toki, että sisällissota jakoi Suomen sosialisteja selkeärajaisesti sosiaalidemokraatteihin ja kommunisteihin, mutta Kajaanissakin tämä jakautuminen tapahtui vasta sisällissodan, vankileirikauden, sekä valtiorikostuomioiden jälkeen.

Tarvittaessa eli tuiki tiuhaan tehdään tarkennuksia sosialisteihin. Työväen järjestötoiminta jakautui kolmeen perushaaraan, jotka olivat 1) **SDP ja sen alaiset työväenyhdistykset**, 2)

**ammattiliike ja 3) osuusliiketoiminta.** Esimerkiksi kun käsitellään selvästi ammattiliikkeen ja paikallisen ammattiosaston kautta työväenliikkeeseen liittynyttä henkilöä, käytetään vaikkapa ”maalariosastoon keväällä 1917 liittynyt Matti Meikäläinen”. Jos Meikäläinen olisi liittynyt osastoon vuonna 1912, pidätettäessä 1918 hänestä voidaan puhua esimerkiksi ”monivuotisena osastojäsenen Meikäläisenä”. Mikäli henkilö oli hiljan toiminut esimerkiksi varapuheenjohtajana tai sihteerinä, saatetaan puhua ”osastoaktiivista”. Kainuun uittotyöläisiä ammattiosastoihin kannustanut ja järjestänyt Sahateollisuustyöväen liiton (SSTL) Kajaanin piirisihteerinä, keväällä 1917 paikkakunnalle tullut Matti Karvonen on tutkittavan ryhmän ainoa henkilö, jota voidaan luonnehtia täysipäiväiseksi ay-toimitsijaksi.

Jos maalariosaston Meikäläinen olisi ay-toiminnan ohella osallistunut myös työväenliikkeen muiden perushaarojen toimintaan, hän voisi olla käsitelytekstissä esimerkiksi ”järjestöaktiivi”, ”työväen järjestöaktiivi” tai ”aktiivinen työväentoimija”. Jos paikkakunnan monivuotinen järjestöaktiivi oli ennen vuotta 1918 esimerkiksi asetettu ehdolle eduskuntavaaleissa, valittu valittiin edustajaksi SDP:n puoluekokoukseen, tai toimi puolueen Kajaanin alipiirin sihteerinä, voidaan tässä työssä puhua esimerkiksi ”paikkakunnan keskeisistä sosiaalidemokraateista”, kuten A.F. Lappi, Kalle Niemi, Janne Myyryläinen tai Otto H. Rautiainen. Näiltä edellytän puoli vuosikymmentä jatkunutta paikallista puolue toimintaa, mutta vasta 1917 paikkakunnalle saapuneetkin saattoivat sisällissodan tullen olla ”keskeisiä työväenliikkeen järjestötoimijoita Kajaanissa”, kuten SSTL-piirisihteerinä Karvonen tai parturinliikkeen Kajaaniin helmikuussa 1917 avannut Abram Lahtinen, joka toimi Kajaanin yleislakkokomitean puheenjohtajana marraskuussa 1917.

Sitten tullaan **punaisiin**. Tässä työssä sillä voidaan tarkoittaa vain työväenkaarteihin kuuluneita henkilöitä, ja sisällissodan yleistilanteesta puhuttaessa Kansanvaltuuskunnan joukkoja, siis sodan punaista osapuolta. Vaikka punainen on myös sosialismin perinteinen väri, tarkempi analyysi sisällissodatilanteesta edellyttää sitä, että tässä työssä sisällissodan punaväri pysyy erillään yleisemmän työväenliikkeen historian punaväristä. Tässä työssä ei ole ”punaista väestöosaa”, ja on siis mahdollista olla työväenliikkeen aktiivi, olla sosialisti, tai äänestää sosiaalidemokraatteja olematta punainen. ”Punaisuuden” jonkinlainen varominen on myös tekijän keino suodattaa valkoisten keväällä ja kesällä 1918 tuottamaa



tiedustelu- ja kuulusteluaineistoa, jossa punaista voi nähdä kaikkialla, koska sitä on toiminnan luonteesta johtuen etsimällä etsitty.

Sanaa **työväenkaarti** käytetään tässä työssä yleisnimityksenä SDP:n ja SAJ:n käskyllä syystalvesta 1917 perustetuille **työväen järjestyskaarteille**, joista käytettiin myös järjestökaarti-nimeä. Kainuussa tällaiset perustettiin ennen marraskuun yleislakkoa Kajaaniin ja Hyrynsalmelle, muualla kaarteja perustettiin lakon aikaan tai sen jälkeen Kajaanin maalaiskunnan Murtomäkeen, Mainualle, Lehtovaaralle ja Lahnasjärvelle, Paltamon Paltaniemelle ja Kiehimään, sekä Ristijärven, Suomussalmen ja Kuhmon kirkonkyliin.

Lyhyessä ajassa kaarteista tuli yhä selkeämmin kumouksen aktiivinen instrumentti, ja historian lehdillä asia esitetään yleisesti **järjestyskaartien muuttumisena punakaarteiksi**. Näkemykset ja toiminnan suunta, sekä siinä sivussa nimitysseikkakin vaihtelivat kaartista ja kaartilaisesta, sekä muuttuvasta tilanteesta riippuen. Kaartien rivimiehille tällä käsitteellisellä kirkkaudella ei ehkä ollut niin suurta merkitystä, ja kuulusteluissa he saattoivat muutta mutkitta kertoa kuuluneensa punakaartiin jo syksystä – aivan punakaartin perustamisesta asti! Kaartien nimitysasia yhdistyi jo varhain myös vuosien 1905-6 punakaarteihin. Kuitenkin Kajaanin kaartin päällikkö Kalle Niemi väänsi vielä pidätettynäkin kuulustelijoiden kanssa ”järjestyskaarti vai punakaarti” -asiasta: Niemen mukaan kyseessä oli loppuun asti puolueen linjan mukainen puolustuksellinen järjestyskaarti eikä punakaarti. Tässä työssä tämä nimitysasia pääsääntöisesti ohitetaan, ja puhutaan yleisesti työväenkaarteista, tai yksinkertaisemmin **kaarteista** ja **kaartilaista**.

**Valkoiset** on toinen sisällissotaosapuoli, ja siihen liittyvien termien esittely on paljon punaisia yksinkertaisempaa. Tässä työssä ei ole myöskään valkoista väestönosaa, vaan värileiman saaminen vaatii osallistumista toimintaan. On vain **viranomaisten tukemat valkoisten joukot Kainuussa**, siis kunnalliset ja kylittäiset **suojeluskunnat** sekä niiden muodostaman ”Kajaanin sotilasaliipiirin” toimintaa hallinnut **Kajaanin sissirykmentti**, joka piti tukikohtaansa Kajaanin seminaarilla. Sissirykmentin **tiedusteluosasto** organisoi ja paikallisten suojeluskuntien kanssa toteutti Kainuun punaepäiltyjen ja asevelvollisuuskarkurien pidätyksiä. Pidätettyjä Kajaanin vankileirissä tutki paikallinen **tutkijalautakunta**, joka sodan ensi viikkoina oli ainakin näennäisen neutraali ja valkoisten

joukosta erillinen, mutta viimeistään maaliskuun puolivälissä tutkijalautakunnan ja sissirykmentin tiedusteluosaston välille saattoi vetää yhtäläisyysmerkin. Sissirykmentin nimellä toimi myös Kajaanista sotaan lähtenyt valkoisten rintamajoukko, mutta sen edesottamuksia tässä työssä ei juuri sivuta. Kajaanin sotilasaliipiiriä ei käsitteilyn puolella yleensä erikseen mainita, ja sotilaspiiristä puhuttaessa tarkoitetaan ylempää **Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiriä**, jota johdettiin Kuopiosta. Valkoisten Kainuun alipiiritason toimintaa kuvattaessa esimerkiksi ”Kajaanista ohjeistettiin suojeluskuntia” tai ”Sotkamon suojeluskunta pidätti ja lähetti Kajaaniin”.

Kaikkia **vuoden 1918 sodan** nimityksiä voidaan tässäkin työssä käyttää, mutta silti pyritään perusteltuun johdonmukaisuuteen. Eniten käytetään nimitystä **sisällissota**. Se on perusteltu ja nykyisin yleinen nimitys ennen kaikkea siksi, että sodan joukot olivat suurelta enemmistöltään suomalaisia, ja sotaosapuolien ensisijainen kamppailun kohde oli valta Suomessa. Suomen sisällissota kytkeytyi paitsi suomalaisten omiin uudistuspyrkimyksiin ja keskinäiseen poliittiseen valtataisteluun, myös ensimmäisen maailmansodan Euroopan itänäyttämöön ja Venäjän vallankumouskehitykseen. Yleisempi aikalaistermi vuoden 1918 sodan sisällissotaluonnetta (vrt. ruots. *inbördeskrig*) kuvattaessa oli **kansalaissota** (saks. *Bürgerkrieg*, eng. *civil war*). Aikalaisille neutraalin kansalaissodan ohella valkoinen sotaosapuoli esitti konfliktin jo sodan käydessä **vapausotana**, jolla Suomen loppuvuodesta 1917 julistettu itsenäisyys turvattaisiin ja venäläisvalta poistettaisiin. Punaisille leimallista oli esittää käynnistynyt sisällissota kansalaissodan lisäksi **luokkasotana** – ikään kuin kapitalismia ja porvarillista yhteiskuntaa vastaan käydyn yleisemmän luokkakamppailun ja työväenluokan etujen puolustamisen superlatiivina. Punaisten vallanotto Etelä-Suomessa ja Kansanvaltuuskunnan julistaminen maan hallitukseksi – **vallankumous, kapina** – oli Suomen sosialistien kumouslaidan käynnistämä, sekä Venäjän bolsevikkien kannustama ja aseistama, lopulta noin kolmessa kuukaudessa kukistunut vallankaappaus. Vuoden 1918 sota Suomessa oli osa **Suomen vuosien 1917–18 vallankumouksellista aikaa**.

## Asiakirja- ja sanomalehtilähteet sekä lähdekirjallisuus

Arkistolähteinä tässä työssä ovat Kajaanin sissirykmentin arkisto, Kajaanin sissirykmentin tiedusteluosaston arkisto, Kainuun kunnallisten suojeluskuntien arkistot, Kuopion sotavankileirin arkisto, Lahden sotavankileirin arkisto, sekä valtiorikosoikeuden ja valtiorikosoikeuksien syyttäjistön arkisto. Kainuun punaiset polttivat omat paperinsa helmikuussa 1918.

Kajaanin sissirykmentin arkistosta (lyhennetään alaviitteissä KSR) ja rykmentin tiedusteluarkiston arkistosta (Pk-170) löytyy yhtä jos toista Kajaanin vankileiriin ja sen vankeihin liittyvää: Tiedustelutietoa Kainuun punaisista, huhuja, ilmiantoja, todistajalausuntoja, takavarikoituja kirjeitä, kuulustelupöytäkirjoja, vankeja koskevia tietopyyntöjä ja vastauksia niihin, vankien siirtoihin liittyviä asiakirjoja, harvoja hajaviitteitä teetetystä vankityöstä, suojeluskuntien laatimia luetteloita seudun punaisista arvioidun vaarallisuuden mukaan, suojeluskuntien ohjeita ja toimintaraportteja, ja niin edelleen. Kainuun kunnallisten suojeluskuntien arkistot vuodelta 1918 sisältävät jonkin verran samantyyppisiä asiakirjoja Kajaanin vankeja koskien.

Sisällissodan päättyessä toukokuussa sodan voittajien oli purettava 80 000 kapinavangin suma – kaikki oli tarkoitus tutkia ja saattaa tuomiolle. Kapinallisten tuomitsemista varten perustettiin erillinen tuomioistuin *valtiorikosoikeus* (VRO), jonka osastot antoivat tuomioita keskikesästä syksyyn. Kapinatuomioista arkistoitiiin tapauskohtaiset mapit, ja nämä *valtiorikosoikeuksien aktit* ovat keskeisin ja yhtenäisin vuoden 1918 punaisiin liittyviä lähdekokonaisuus. Käsittelemiäni ”Kajaanin vankeja” tuomitsivat Kuopiossa VRO-osastot 11, 12, 51, 93, 94, 95 ja 96, sekä Oulussa osastot 15 ja 16. VRO-aktit löytyvät kansallisarkiston verkkosivuilta avoimesti ilman kirjautumista. Läpikäytyjä akteja on 103.

VRO sai istuntojaan varten 1) syytetyn kotipaikan suojeluskunnan täyttämän esitutkintakaavakkeen, jossa kerrottiin syytetyn perustietoja ja arvioitiin osuutta kapinaan, 2) esitutkinnan jälkeen vankileirin kuulusteluissa kesällä 1918 täytetyn kuulustelukaavakkeen, sekä 3) kirkon mainetodistuksen. Valtiorikosoikeuksien syyttäjistön arkistoon säilytyistä VRO-akteista löytyy myös 4) muuta hajanaisempaa aineistoa, joka

kertoo siitä miten kunkin syytetyn kohdalla paikallisyhteisö ja muu arjen piiri, kuten viranhaltijat, työnantajat, naapurit, ynnä muut, saattoivat omilla lausunnoillaan pyrkiä joko lieventämään tai koventamaan syytettyjen tuomioita.

VRO-aktimapiesta 51/229 löytyi tämän työn kysymyksiin vastaamisen kannalta suoranainen aarre, joka ei koskenut yksin syytettyä, vaan paljon laajempaa joukkoa: Ratavartija Matti Pukkilan aktista löytyi paksu nippu Kajaanin vankileirissä pitkin sotaa tuotettuja kuulusteluotteita noin parilta sadalta ”Kajaanin vangilta”. Tuohon aktiin viitataan tässä työssä kymmeniä kertoja: Paperien joukossa oli muun muassa otteet Kajaanin punaisten johdon ensimmäisistä kuulusteluista 7.2.1918 alkaen, sekä paljon otteita sellaisilta pidätetyiltä, jotka vapautuivat Kajaanin vankileiristä jo sodan aikana, eivätkä päätyneet myöhemmin valtiorikosoikeuteen. Muita VRO-mappeja, joista löytyy runsaasti muuta kuin syytettyä itseään koskevia kuulustelumateriaalia, ovat esimerkiksi tapaukset VRO 95/282 Rautiainen, sekä VRO 96/92 Karjalainen. Esimerkiksi Karjalaisen aktista löytyvät Paltaniemen kylän työväenkaartiplatoonan kaikkien 27 jäsenen kuulusteluotteet helmimaaliskuulta 1918.

Vankien kuulusteluotteet ovat tämän työn keskeinen lähde. Niistä saadaan paljon tietoa, joskin niitä käytettäessä on noudatettava erityistä tarkkuutta, sekä alati huomioitava pidätettyjen yleinen insentiivi selittää oma kaartitoiminta kuulustelijoille sellaisessa valossa, joka ei ainakaan ankaroittaisi heihin kohdistettavaa mahdollista rankaisutoimintaa. Laajempien johtopäätöksien vetäminen sadoista kuulusteluotteista vaatii kertomusten laajaa keskinäistä vertailua. Yksittäisten pidätettyjen toiminnastaan kuulustelussa antamat ”harmittomat” detaljit, esimerkiksi kaartilaisen oman kiväärin kätköpaikka ennen sen luovuttamista suojeluskunnalle, kelpuutetaan käsittelyn puolelle yleensä sellaisenaan, kun taas esimerkiksi luonnehdinnoissa käsiteltävien henkilön kaartiaktiivisuudesta pyritään usein suurempaan varmuuteen niin, että henkilöiden omaa toimintaansa koskevien kuulustelukertomuksien lisäksi mukana tulisi olla vähintään yksi, mutta mielellään useampia toisten tekemiä mainintoja arvionalaisesta henkilöstä, jotka tukevat toisiaan. Tässä kohti lienee hyvä mainita, että en ole havainnut varsinaista ristiriitaisuutta kenestäkään Kajaanin vangista esitettyjen, kaartiaktiivisuutta koskevien kuulustelulausuntojen joukossa.

Kuopion sotavankileirin arkisto antaa viitteitä vankeudesta Kajaanin vankileirin tyhjentämisen 15.5.1918 jälkeiseltä ajalta. Kuopion vankileirin papereista käyvät raadollisesti ilmi massaleirin ankeat olot. Niillä ”Kajaanin vangeilla”, jotka saivat valtiorikosoikeudelta Kuopiossa ehdottoman tuomion, vankeus jatkui syksyllä Lahden vankileirissä – olot Lahdessa syksyllä 1918 jäävät jo pois tarkastelusta, ja Lahden papereita raotetaan vain sen takia, että käsiteltävän vankiryhmän vuoden 1918 kohtalot saadaan niin sanotusti ”pakettiin”.

Vuosien 1917-1918 sanomalehdistä laajimmassa käytössä ovat nuorsuomalainen *Kajaanin Lehti* (KL), vanhasuomalainen *Kajaanin Kaiku* (KK), säännöllisen ilmestymisensä kevättalvella 1918 aloittanut maalaisliittolainen *Kainuun Sanomat* (KS), sekä kaikkein käytetyimpänä Kuopiossa painettu *Savon työmiestä* (ST). Kajaanin sd. alipiiri piti Savon Työmiestä piirilehtenä, ja myös mainoksissaan lehti oli ”Pohjois-Savon ja Kainuun ainoa työväenlehti”. Maailmansodan alulla ST lakkautettiin ilmestyneen sodanvastaisen pääkirjoituksen vuoksi, ja sen vuoksi lehti ilmestyi maaliskuun vallankumoukseen 1917 asti nimellä *Sanantuoja* (myös ST). Täydentäviä sanomalehtilähteitä, etupäässä oululaista työväenlehti *Kansan Tahtoa* (KT) käytetään mahdollisimman vähän ja lähinnä alaviitteissä, käsiteltäviin vankeihin kuuluneiden Kajaanin keskeisien työväentoimijoiden A.F. Lapin, M.V. Karvosen, ja Kalle Niemen varhemman poliittisen historian taustoituksissa, jotka ovat jääneet aiemmalta työväenliikkeen paikallishistorialta tekemättä. Vuoden 1917 sanomalehdistä käy hyvin ilmi sisällissotaa edeltänyt poliittinen polarisaatio ja äänenpainojen vähittäinen kiristyminen sotaisiksi. Lehtien käytön laajuutta perustelen erityisesti sillä, että Savon Työmiestä ei ole laajalti käytetty aiemman Kajaanin vuosien 1917–1918 paikallishistorian lähteenä – edes työväenliikkeen historioissa, vaikka ST:ssä tuotiin Kainuun asioita esiin tuoreemmin ja laajemmin kuin Kansan Tahdossa. ST on hyvä lähde kuvattaessa työväenjärjestöjen ja niiden vaikutusvallan kasvua 1917, sekä pyrittäessä tavoittamaan Kainuun sosialistien aikalaisnäkökulmaa vallankumousajan kehityskulkuihin vuonna 1917 ja polarisaatioon paikallistasolla.

Lähdekirjallisuudesta sisällissodan voittajien 1920- ja 1930-luvun vapaussotahistoriaa sekä jääkäri liikkeen historiaa edustavat Kainuussa vaikuttaneen suojelus kuntavaliostajan ja kansanopistojohtajan, myöhemmin Lapuan liikkeessä aktiivisen Otto Stenij’n (Korpijaakko)

vuonna 1928 julkaistu *K. Sissi-R. (Kajaanin Sissi-Rykmentti): Piirteitä Kainuun osuudesta Suomen Vapaussotaan* (uusintapainos 1980), sekä eläkkeellä tuhansia sivuja jääkäriliikkeen historiaa kirjoittaneen joensuulaislehtori K.A. Wegeliuksen *Routaa ja rautaa: Peräpohjolassa ja Kainuussa jääkäriliikkeen vuosina suoritettu itsenäisyystyö, osa 4: Kajaanin etappi, Kuopion ja Iisalmen seudut, Jääkäreitä liikkeellä Kainuussa* (1931). Stenij on keskeinen lähde kuvattaessa Kainuun suojeluskuntatoimintaa ja kainuun valkoisten rintamatoimintaa sekä sitä, kuinka Kainuun valkoisilla korostui kytkös itsenäisyysaktivismiin ja jääkäriliikkeeseen (joita Wegelius kuvaa tarkemmin). Stenij’llä huomataan täysin avointa historia- ja identiteettipolitiikkaa vain kymmenen vuoden takaisen sisällissotakehityksen ja itse sodan suhteen: Vapaussotahistoriassa valkoisten kansalaisuus oli aktiivista, rehellistä ja alkuvoimaista, kun taas Kainuussakin punaisiin luottaneet työläiset puolestaan olivat kuin eksyneitä, antaen Janne Myyryläisen kaltaisten viekkaiden konspiraattorien johtaa itseään harhaan. Juuri tuon tarkemmin ei punaisia kuvattu, vaan heille muodostui oma vuoden 1918 historian alakulttuurinsa, joka näkyi kirjallisesti erilaisissa muistojulkaisuissa, sekä niin sanotussa ”luokkasotakirjallisuudessa” – joka useimmiten julkaistiin Neuvostoliiton puolella. Kommunistien toiminta kiellettiin Suomessa vuonna 1930 Lapuan liikkeen ja muun ajan oikeistoradikalismen paineessa.

Jos tämä työ laajemmin käsittelee vuosien 1917–18 vallankumousaikaa edeltänyttä ”vanhaa työväenliikettä” Kainuussa, ja jos käsiteltävien vankien sisällissodan jälkeistä julkista tai maanalaista poliittista toimintaa käsiteltäisiin ylipäänsä, Reijo Heikkisen ja Matti Lackmanin *Korpikansan kintereillä: Kainuun työväenliikkeen historia* (1986) menisi tutkimuskirjallisuudesta. Tässä työssä viitatus Heikkisen osuudet teoksessa luetaan kuitenkin ”vain” vuotta 1917 edeltänyttä kainuulaista työväenliikettä koskevaksi lähdekirjallisuudeksi, sillä vuosien 1917–1918 esitys ei ole kestänyt aikaa – SKDL:n ja SDP:n Kainuun jaostojen tilaaman työväenliikkeen paikallishistorian vallankumouskuvauksessa punaisten uhriposition korostaminen ja yleinen epätieto Kajaanin vankileiriolojen suhteen palvelevat enemmänkin historiankirjoituksen historiaa kuin tämän työn tiedonintressiä – työväenkaartitoimintaa ja Kajaanin vankileiritystä koskeva tieto jää epätarkaksi, sekä paikoin perustietojenkin osalta vanhentuneeksi. Myös työväenliikkeen arkisempi järjestäytyminen vuonna 1917 tarvitsee uuden kuvauksen, jossa toimijat tuodaan selvemmin esille – tässä keskeisin syy tämän työn ensimmäisen luvun venymiseen.

Lähteiden osalta *Korpikansan* suurin päivityksen tarve löytyy siitä, että Kajaanin sd. alipiirin piirilehtenä käyttämää Savon Työmiestä ei käytetty lähteenä vuoden 1917 tai juuri aiempienkaan tapahtumien kuvaamisessa. Vallankumousajan esittämistä koskevista selvistä puutteista huolimatta, kirja on vastakin keskeinen tietolähde perehdyttäessä Kainuun 1900-luvun poliittiseen historiaan ja työväenliikkeeseen. Paikallista työväenliikkeen historiaa lähdekirjallisuudessa edustaa myös Aarre Läntisen kirjoittama Kajaanin työväenyhdistyksen ja sosiaalidemokraattien paikallistoiminnan historiikki ”*Kuulkaa korpeimme kuiskintaa*”: *Kajaanilaisen työväenliikkeen historiaa 100 vuoden ajalta* (1993). Teos on kattava työväenliikkeen ja sosiaalidemokraattien toiminnan tietopankki, jonka tietynlainen vähätulkintaisuus ja asialuettelomaisuus helpottavat kirjan käyttöä lähteenä. Vuosien 1917–18 poliittisen konfliktin kuvaamisessa ja erityisesti vankiasioiden käsittelyssä anti jää kuitenkin suppeaksi.

Vain yhden tässä työssä käsitellyn vangin elämästä ja edesottamuksista on erillistä kirjallisuutta: Frans ”Janne” Myyryläisen vuonna 1993 julkaistun poliittisen elämäkerran *Jahvetti Moilanen – läskikapinan* johtaja on kirjoittanut Matti Lackman. Myyryläisen henkilöhistoriaan ei tässä työssä kuitenkaan syvällisesti perehdytä, ja Lackmanin kirjasta käytetään vain liitteinä löytyvät Myyryläisen omat kertomukset Kajaanin ”sijaisteloituksista” 20.4.1918 sekä Myyryläisen vankileiripaosta.

Paikalliskirjoittaja Hannu Romppaisen teos *Kainuu 1918* (2017) julistautuu takakannessa tutkimukseksi ”Kajaanin Sissi-Rykmentistä, Kajaanin Sissi-Jääkäripataljoonasta, Savon pataljoonaan värvätyistä kainuulaisista, Kainuun suojeluskuntien perustamista rajavartiostoista, Vienan Karjalan retkikunnasta, Kainuun punakaarteista ja Kajaanin punaisesta rykmentistä”. Valkoisten paikallisen sotavoiman ja sen toimintakenttien, kokoonpanojen, johdon, miehistövahvuuksien, aseistautumisen, huollon, ynnä muun luetteloinnin osalta kirja on keskeinen paikallinen tietoteos, mutta punaisten ”tutkiminen” jää enintään kursoriseksi. Kirja on ja saakin olla vapaussotahenkkinen, joskin se vaikeuttaa teoksen huomioimista tutkimuksena: Jos kerrotaan, että punaiset polttivat omaa toimintaansa käsittelevät paperit, ja samalla jätetään ehdollisia VRO-tuomioita saaneiden aktimapiit I. suurin osa Kuopiossa tuomittujen kainuulaispunaisten tuomiopapereista käyttämättä – samalla kun ehdottoman tuomion saaneita punaisia esitetään paikoin jopa

konnagalleriamaisesti, toistellen valkoisten muodostamaa viholliskuvaa jokseenkin kritiikkittä, jättäen myös Kajaanin sosialistien politiikan vuonna 1917 käsittelemättä – on käsittely punaisten osalta epätasapainoinen, vaikka lähteiden niin sanotusti annetaankin puhua. Punaisten pidätykset ja vankileiritoiminta Kajaanissa alkoivat 7.2.1918. Ne olivat keskeinen osa valkoisten kotirintamatoimintaa ja jatkuivat läpi sisällissodan, mutta yli 600-sivuinen *Kainuu 1918* tiivistää ne kymmeneen sivuun osana lopun lukua ”Sodan jälkinäytökset ja perintö”, jossa käsitellään myös valkoisten sankarihautauksia ja vapaussodan perinnetyötä. Epätarkkuuksia punaisten käsittelyssä en tässä tarkemmin ruodi ja Romppaisen luonnehdinnat punaisista ohitetaan systemaattisesti, mutta kuitenkin teos on ansioidensa tähden tietorikkain lähdekirja Kainuun valkoisten toiminnan osalta. Romppaisen historia-alan koulutus ja uuttera harrastuneisuus näkyvät erityisesti laajoissa lähdeviitteissä – ne ovat tärkeitä Kainuun sisällissotahistoriasta kiinnostuneille nyt ja vastakin. Viime vuosina julkaistuista monituisista 1918-paikalliskirjoista lähteisiin lukeutuu myös Markku Niskasen 2019 ilmestynyt *Kuopio 1918*, johon viitataan muutaman kerran loppuvuotta 1917 ja kesää 1918 käsiteltäessä.

Ensimmäisten tähän työhön liittyneiden arkistomatkojen innoittaja oli Teemu Keskisarja, joka oli käsittelemäni vankiryhmän suhteen varsin ylimalkainen virittäessään draamaa Kalle Niemen ja Aleksanteri Karin ”sijaiskuolemien” ympärille osana vuoden 2010 kirjaansa *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista*. Kirjan kertomuksen *Kajaanin sijaiskuolemat* lukeminen loppuvuodesta 2016 sai kiinnostumaan lähdeluettelossa mainituista Kajaanin sissirykmentin papereista ensimmäisen kerran: Halusin tietää kuinka tasapainoisia lennokkaat, mutta tarkemmin viittaamattomat yleistyksiset Kajaanin kevään 1918 oloista sekä paikallisista sisällissotaosapuolista olivat. Arkistomateriaaliin perehdyttyäni katson sinänsä viihdyttävän kertomuksen enää vain vaivoin lähdekirjallisuudeksi, ja oikeastaan vain siksi, että Keskisarja luonnehti terroriksi tulkitsemaani Akseli Teittisen 18.3.1918 teloitusta jokseenkin päinvastaisesti. Mielestäni Keskisarjan pikainen, mutta Teittisen kohtaloon liittyen painokas tulkinta syntyy vailla perusteita – tämän perustelen käsittelyn puolella. Keskisarjan vuoden 2006 *Afäärifennomaanit: Paloheimo-veljekset suurliikemiehinä ja yhteiskunnallisina vaikuttajina* sen sijaan täyttää laadullaan Kajaanin Puutavara Osakeyhtiötä sekä toimitusjohtaja Paavo Paloheimoa koskevan tutkimuskirjallisuuden kriteerit. *Vääpeli T:ssä* ja



*Afäärifennomaaneissa* esitetyt luonnehdinnat Kajaanin sisällissotatapahtumista, Kajaanin vankileirityksestä, sekä käsittelemistäni vangeista sivuutetaan tässä työssä jokseenkin systemaattisesti – niihin puututaan vain pikaisesti Teittisen teloitustapauksen käsittelyn yhteydessä. Keskiarjan ollessa tutkijakoulutettu koen tarpeelliseksi mainita, että hän ei ole edes väittänyt ”Vääpeli T:tä” tutkimukseksi – kaikesta päätellen kirjan tarinoista löytyvä Kajaanin sisällissotakuvaus on syntynyt Paloheimo-tutkimuksen Kajaaniin liittyvänä sivuraiteena.

## Tutkimuskirjallisuus

Kajaanin historiaa koskeva tutkimuskirjallisuus rajoittuu tässä työssä Panu Pulman ja Oiva Turpeisen vuoden 1994 loistavaan kaupungin historiaan *Pikkukaupungin unelmia – Kajaani 1906-1976*. Kirjassa piirretään erittäin tasapainoinen ja monisäikeinen kuva periferian aluekeskuksen vähittäisestä modernisaatiosta, kaupungistumisesta sekä yhteiskunnallisesta elämästä 20. vuosisadan alkupuolella. Monet opinnäytteessä esiintyvät sisällissodan paikallistoimijat näyttäytyvät myös erilaisissa rauhanajan rooleissaan ennen ja jälkeen sodan. Vuosien 1917–18 osalta erityisesti Pulman kuvaus Kajaanin kevään 1917 kansalaiskomiteatoiminnasta on ollut avuksi. Teos taitaa olla ensimmäinen, jossa Kajaanin vankileirin kokonaisvankimäärä sisällissodan aikana on kerrottu oikein.

Kainuun yleistä historiaa koskevan tutkimuskirjallisuuden muodostavat 1980-luvun maakuntahistoriaprojektin osat, Oiva Turpeisen kirjoittama *Kainuun historia II. Väestö ja talous 1721-1982* (1985) sekä Antero Heikkisen *Kainuun historia III. Hallinto ja kulttuuri 1720-luvulta 1980-luvulle* (1986). Ne ovat vankkoja, aikaa hyvin kestäneitä peruskiviä kenelle tahansa Kainuun historiaan tutustuvalla.

Kun haluan yleisluonnehdintoja sisällissodan taustatekijöistä, viittaan lähinnä kahteen teokseen. Risto Alapuron *Valtio ja vallankumous Suomessa* (päivitetty suomennos 2017, alkuteos *State and Revolution in Finland*, University of California Press, 1988) on mielestäni paras yksittäinen yleiskuvaus Suomen 1900-luvun alun poliittisista ja yhteiskunnallisista rakenteista sekä niiden muutoksista, jotka johtivat punaisten ”puolinaiseen

vallankumoukseen” ja Suomen sisällissotaan, sekä myöhempään maailmansotien väliseen oikeistoradikalismiin. 1900-luvun alun Suomea muihin Itä-Euroopan imperiumeista irtautuneisiin valtioihin vertaava ote tuo vankan lisänojan. Sosiologi Alapuron selitys sisällissodalle liikkuu ylätasolla, ja sen vuoksi tarvitaan myös arkisempi sosiaalishistoriallinen läpileikkaus itsenäistymisen vuosien suomalaisesta yhteiskunnasta, sekä eroista ja ristiriidoista sen sisällä. Tämän antaa Pertti Haapala vuoden 1995 kirjassaan *Kun yhteiskunta hajosi – Suomi 1914-1920*, joka tekee vuoden 1918 konfliktin sosiaalisen taustan näkyvämmäksi paitsi arkitajuisin esimerkein, myös selvin luvuin.

Suomalaisen sosialismin ja SDP:n sisällissotaa edeltäneen historian osalta käytän tutkimuskirjallisuutena Hannu Soikkasen vuoden 1961 väitöstä *Sosialismin tulo Suomeen: ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*, sekä Soikkasen vuonna 1975 julkaistua puoluehistoriaa *Kohti kansanvaltaa: Suomen sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta. Osa 1: 1899-1937*.

Työväen kaartitoimintaa Suomessa 1917–1918 koskevan ”ison kuvan” muodostamista ovat auttaneet opetusministeriön 1980-luvulla tukeman *Punaisen Suomen Historia* -sarjan tutkimukset, erityisesti Jussi T. Lappalaisen *Punakaartin sota 1 & 2* (1981), joka käsittelee punaisten joukkojen toimintaa sodan aikana sotahistorian perinteisistä näkökulmista, sekä Marja-Leena Salkolan *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi* (1985), jossa kuvataan työväenliikkeen militanttitoiminnan kehitystä väljemmistä paikallisista kaartinalkioista aina syksyn 1917 valtakunnallisesti organisoituun kaartiin, jota käytettiin lopulta vuoden 1918 kapina-armeijan runkona.

Koska Savon Työmies on tässä työssä keskeinen lähde, on hyvä tehdä edes jotain erittelyä ajan työväenlehtien välillä. Siinä auttaa Juha Matikaisen vuoden 2018 väitös *Parlamentarismin kannattajasta vallankumouksen äänitorveksi. Suomen Sosialidemokraattisen puolueen lehdistö 1917–1918*.

Ohto Mannisen vuoden 1974 väitös *Kansannoususta armeijaksi: Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918* antaa kattavan kuvan itsenäisen Suomen ensimmäisistä sotaväen kutsunnoista, jotka pidettiin keskellä sisällissotaa äärimmäisen ristiriitaisissa tunnelmissa. Tässä työssä käsiteltävässä

vankiryhmässä asevelvollisuuskarkureita, sekä valanteosta tai vakinaisesta palveluksesta kieltäytyneitä oli yhteensä noin sata.

Vuoden 1918 punavangit saivat 1970-luvulla valtiolta korvauksia vankeudessa vietetyn ajan mukaan. Vankeusaikoja oli selvittämässä Helsingin yliopiston opiskelija Jussi Vihonen, jonka työ punaisten paperien parissa poiki myös vuoden 1977 pro gradun *Valtiorikosoikeudet Suomessa 1918*. Vihosen esitys valtiorikosoikeuksista on yhä keskeinen, kun halutaan perusfaktat ja kokonaiskuva valtiorikosoikeuksien synnystä, toiminnasta, ja tuomioista. Tarkastelemistani vangeista noin sata joutui valtiorikosoikeuksien tuomiolle. Oikeushistoriallisen kritiikin valtiorikosoikeuksille sekä punaisten kohtelulle 1918 ylipäätään antaa Jukka Kekkonen Lakimiesliiton kustantamassa kirjassa *Laillisuuden haaksirikko: Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918* (1991). Kekkonen tulkitsee vuoden 1918 kapinallisiin kohdistettuja toimenpiteitä nimenomaisesti rangaistustoimintana, joka oli ristiriidassa ajan oikeusnormien kanssa niin monin ja perustavin tavoin, että se tuotiin esiin myös pääotsikossa.

Valkoisten vankileiritoiminnasta kattavimman yleiskuvan antaa Jaakko Paavolaisen tutkimus *Vankileirit Suomessa 1918* (1971). Tässä työssä käsiteltyjä vankeja siirrettiin sisällissodan jälkeen Kuopion sotavankileiriin, jonka toimintaa on eritelty myös Karri Partasen vuoden 2002 pro gradussa *Kasarmilta kasarmin vankileirille: Kuopiolaiset työväen etuja puolustamassa vuonna 1918*.

Paavolaisen sisällissotatutkimuksiin kuuluivat myös *Punainen terrori* (1966) ja *Valkoinen terrori* (1967) sekä kolmen tutkimuksen tulokset kansanpainokseen tiivistänyt *Suomen kansallinen murhenäytelmä: Punainen ja valkoinen terrori ja vankileirit v. 1918* (1974). Vaikka myöhemmässä historiankirjoituksessa erityisesti Marko Tikka on perustellusti kyseenalaistanut joitain Paavolaisen tulkintoja punaisten ja valkoisten harjoittamasta terroriväkivallasta, etenkin vankileiritutkimus on kestänyt aikaa hyvin. Näistä Suomen historian klassikoista käytän vankileiritutkimuksen lisäksi vain *Valkoista terroria* – yksikään Kajaanin vangeista ei tiedettävästi osallistunut punaisena terrorina tunnettuihin surmaamisilmiöihin, valkoisen terrorin uhreja sen sijaan oli ainakin yksi. Vuoden 1918 punaisen terrorin olemassaolon tietää todennäköisesti jokainen lukija ilman erillistä

viittaamistakin eikä kirjallisuusluetteloa käydä tältä osin paisuttelemaan, vaikka se toisikin tietynlaista tasapuolisuutta.

Heikki Ylikankaan teokseen *Tie Tampereelle* (1993) ei käsittelyn puolella viitata, mutta samantyyppistä toteavaa ja kaunistelematonta väkivaltaisuuksien esittämistä on nähty myös 2000-luvun suomalaisessa sisällissotatutkimuksessa, josta tässä teoksessa käytetään lähinnä Marko Tikan vuoden 2004 väitöstä *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Tikka osoittaa valkoisten ja punaisten harjoittaman teloitustoiminnan systemaattisuutta ja yhteyttä sodankäynnin tavoitteisiin. Väitös syntyi osana valtion tukemaa *Suomen sotaturmat 1914-1922* -tutkimusprojektia vuosina 1998-2003. Projektissa syntyivät paitsi Tikan väitös sekä varsin näppärä, tässäkin työssä käytetty sotaturmahakukone, myös kosolti muuta ensimmäiseen maailmansodan ja Suomen sisällissodan väkivaltaan liittyvää tutkimusta. Tuossa projektissa, ja laajemmin suomalaisessa historiantutkimuksessa sekä myös muilla historia-alan kentillä ja draaman kehyksissä vuoden 1918 traagisille tapahtumille on tällä vuosituhanella saatu aiempaa enemmän kansainvälisesti vertailevaa näkökulmaa, ja toisaalta myös erityisnäkökulmat ovat tarkentuneet. Myös vuoden 1918 paikallisiin näkökulmien kirjo on laajentunut.

Valkoisten keväällä 1918 perustamista ja Paavolaisen jo vuonna 1971 luettelusta, keskusleirejä pienemmistä pidätysleireistä tai niiden vankiaineksesta, ei edelleenkään ole keskittynyttä leirikohtaista tutkimusta, tai edes yleisesitystä. En ole perehtynyt samankaltaisiin vankileirijärjestelyihin kansainvälisellä tasolla, enkä myöskään tunne Suomen rikosseuraamusten historiaa tai vaikkapa Suomen toisen maailmansodan aikaisia vankileirejä. Siksi taustalla väijyy epävarmuus, kun teen paikallisia poikkeusajan vankeusjärjestelyjä koskevan tutkielman vailla vertailupohjaa. Jos pyydetäisiin nimeämään mallitutkimuksia, nostaisin esiin Tiina Lintusen vuoden 2015 väitöksen *Punaisten naisten tiet*. Siinä keskitytään Porin seudun punaisiin naisiin, heidän taustaansa, kohtaloihin sisällissodassa ja vankileireillä, valtiorikosoikeuden tuomioihin, sekä punaisten naisten sijoittumiseen konfliktin jälkeisessä yhteiskunnassa. Paljolti samoja asioita käsitellään myös tässä työssä ”Kajaanin vankien” osalta, vaikkakin vankien vallankumousaika edeltäneen taustan ja etenkin konfliktin jälkeisen elämän tarkastelu jää pro gradussa pois. Lintusen

erityisarvo omalle työlleni on ollut näyttää VRO-aktien monipuolista käyttöarvoa historiankirjoituksen lähteenä.

Historiallisen paikallistason yhteiskunnallisten suhteiden ja verkostojen käsittelyssä – joskin Lintusta yleisemmillä tasoilla ja pidemmällä tutkimusaikakaudella – on inspiroinut myös Huittisten pitäjään keskittyvä Risto Alapuron vuoden 1994 *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933*. Varhaisempiin aikoihin sijoittuvista Suomen historian tutkimuksista paikallistason elävöittämisellä ja erityisyyden esittämisellä on viehättänyt Yrjö Kaukaisen vuoden 2005 *Rantarosvojen saaristo: Itäinen Suomenlahti 1700-luvulla*. Kaukisen saaristolaisten hyllynryöstöihin liittyneen salavihkaisuuden kuvauksessa saattaa piillä joitain malleja myös tässä työssä käsiteltävien henkilöiden salavihkaisten kaartitoimien sekä asevelvollisuusarkuruuden käsittelylle. Omaan tutkimusaiheeseeni sisältyy myös paljon yleistä yhteiskunnallista ankeutta ja inhimillistä kärsimystä, joiden viileän historiallisen dokumentoinnin kotimaisena mallitapauksena en tässä nosta sisällissotakirjallisuutta, vaan Mirikka Lappalaisen vuoden 2012 tutkimuksen *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695-1697*. Porin punaisiin naisiin, Suomen syntyyn, itäiseen Suomenlahteen 1700-luvulla, tai 1600-luvun nälänhätään ei kuitenkaan käsittelyn puolella viitata.

Vuosien 1917-18 paikalliset erityisnäkökulmat, kuten edellä mainitut Lintunen ja Alapuro, jäävät tässä työssä useimmiten viittamatta pitkälti sen vuoksi, että vältellään kirjallisuusluettelon paisuttamista. Yleisesti tunnetut ja etsivälle helposti löytyvät vuosien 1917–18 tapahtumat kuten Helsingin maaliskuun 1917 upseerisurmat, Turun voimellakka tai Tampereen taistelu mainitaan käsittelyssä ilman viitteitä – Lapin kruununvouti Axel Sandströmin murhaan sen sijaan viitataan paitsi tapauksen vähemmän yleisen tunnettuuden vuoksi myös siksi, että Ulla Aatsingin vuoden 2009 väitöksen *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918* kautta saadaan edes jotain pohjoissuomalaista vertailukohtaa niille Kajaanin ja Kainuun paikallistasoille, joita tässä työssä käsitellään.

Tiukan rajauksen vuoksi sekä pro gradujen sivumäärärajoissa pysymiseksi kirjallisuusluettelosta jää kokonaan pois myös vuoden 1918 historiapolitiikkaan ja muistamisen kulttuureihin liittyvä keskeinen kirjallisuus, kuten Ulla-Maija Peltosen väitös *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918*

*jälkeen* (1996), Anne Heimon väitös *Kapina Sammatissa: Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia* (2010), Tuomas Teporan vuoden 2011 väitös ja sen kaupallinen laitos *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*, sekä Aapo Roseliuksen tutkimus *Isänmaallinen kevät: Vapaussotamyytin alkulähteillä* (2013). Tämä tutkimuksen kerros on hyvä huomioida taustalla, mutta tiukasti sisällissotakehityksen paikallistasoihin ja Kajaanin vuoden 1918 vankeihin keskittyttäessä mainitut ”metahistoriat” – eli kuinka sisällissota näkyi myös sisällissodan jälkeen – veisivät tätä pro gradua turhan kauas sivuraiteille.

Kaikista rajauspyrkimyksistä huolimatta kirjallisuusluettelo venyy siksi, että alaviitteissä nähdään jonkin verran yleisviittauksia kokonasiin tutkimuksiin. Tutkimusnimikkeiden määrän lisääntyminen tätä kautta ei ole itsetarkoituksellista lukeneisuudella brassailua, vaan se on rönsyilevän tiedonintressin epätoivoinen keino pitää käsittelyluvut ja etenkin taustoitus siedettävän mittaisina.

## Metodi

Tällä työllä ei ole erityistä teoreettista kehystä, vaan se on pyrkimys jonkinlaiseen Kajaanin vuoden 1918 pidätyksiä, vankeja, vankileiritystä ja tuomioita koskevaan perusselvitykseen – ketkä, keitä, missä, miten? Työn tulokset ovat syntyneet enemmän kvalitatiivisen kuin kvantitatiivisen lähestymistavan kautta. Keskiössä on historiantutkimuksessa aina korostettu lähdekritiikki. Historiankirjoittaja ei vain luettele faktoja, vaan tekee myös tulkintoja, jotka muodostuvat jatkuvassa dynaamisessa prosessissa lähteiden ja niiden sisältämän tiedon, tutkimuskirjallisuuden, sekä asioita järjestelvän ja niitä esiin kirjoittavan historioitsijan välillä – itse puhun hermeneuttisesta hännänjahtaamisesta.

Työvaiheet on helpompi rekonstruoida:

1) Kartoitin mitä valkoisten vangeista Kajaanissa 1918 ja sisällissodan paikallistasosta oli jo kirjoitettu, ja peilasin havaintoja Oulun yliopiston kirjastosta löytynyttä Suomen sisällissotaa koskevaa tutkimuskirjallisuutta vasten. Tässä vaiheessa alkoi myös sanomalehtimateriaalin selaaminen – lehdet löytyvät yhäkin kätevästi kansalliskirjaston

verkkosivuilta – paitsi Savon Työmiehen vuosikerta 1917, joka pakotti diginatiivin kertaamaan Kuopiosta tilattujen mikrofilmirullien käyttöä Kajaanin kirjaston henkilökunnan ystävällisellä avustuksella.

2) Kartoitin tutkimuskirjallisuuden lähdeluetteloiden avulla käsiteltäviin vankeihin liittyvät keskeisimmät lähdeasiakirjat ja menin kansallisarkistoon.

3) Pikaselasin arkistomappeja, seuloin materiaalia. Valokuvasin valitut, tutkimusaiheeseen olennaisesti liittyvät asiakirjat myöhempää käyttöä varten. Harmikseni suurinta osaa tutkimistani VRO-akteista ei ollut vielä digitoitu.

4) Luin asiakirjat, sekä litteroin ja asiasanoitin käyttökelpoista materiaalia helpottaakseni myöhempää digitaalista tiedonhakuja.

5) Taulukoin Kajaanin vangit käyttäen pohjana sissirykmentin tiedusteluosaston arkistosta löytyvää vankilistaa, valitsin vankeja koskevat asiakirjoista sekä muista lähteistä etsittävät muuttajat omiksi sarakkeikseen, ja aloin täyttämään taulukkoa käyttäen lähteenä VRO-akteja, valkoisen sotaosapuolen paikallisista arkistoista löytyneitä tietoja, sekä sanomalehtiaineistoa. Tässä vaiheessa aiemmin tehty asiakirjojen litterointi ja asiasanoittaminen oli suureksi hyödyksi.

6) Lähteiden pohjalta aikajanoitin työn kannalta keskeisintä tapahtumahistoriaa. Erilliset aikajanat olivat vain ajattelun apuvälineitä, ja ne limittyvät lopullisessa käsittelytekstissä. Työväenliikkeen paikalliset reaktiot poliittiseen kehitykseen ja työväenkaartitoiminta saivat omat aikajanansa, kuten saivat myös Kainuussa nähty oikeiston blokkiutumisen sosialisteja vastaan sekä suojeluskuntatoiminta 1917–18. Pyrin kuitenkin välttämään sitä, että tarkastelisin lähteitä korostuneesti ikään kuin etiäisinä sisällissodasta. Oman aikajanansa sai tietenkin myös Kajaanin vankileiritoiminta sisällissodan aikana. Paikallistasoa kehystäviä aikajanoja olivat yleinen poliittinen kehitys Suomessa, sekä laajempaan kansainväliseen kehitykseen maailmansodan ja Venäjän kumousvuoden 1917 olennaisin tapahtumahistoria.

7) Sijoitin lähteistä löytyvää, erityisesti yksittäisiä Kajaanin vankeja koskevaa tietoa yllä mainituille aikajanoille. Näin käsiteltävä joukko historiallisia ihmisiä punoutui osaksi yleisempiä tasoja.

8) Kirjoitin käsittelyluvut. Toistelin kysymyssanoja ketkä, keitä, missä, ja miten.

Esitetty työjärjestys on vain suuntaa antava, todellisuudessa vaiheet ovat limittyneet. Viimeiset tutkimuskirjallisuuden rajaukset on tehty loppulausetta kirjoitettaessa, ja myös lähteisiin olen joutunut palaamaan tuon tuosta, koska pyrkimys historialliseen tarkkuuteen sekä epistemologinen epävarmuus eivät anna rauhaa.

Jos puhutaan historiantutkimuksen suuntauksista, tässä työssä voidaan nähdä sodan sosiaalhistorian ja niin sanotun ”uuden sotahistorian” vaikutusta, sekä rutkasti mikrohistoriallista otetta. Kun käsitellään vangittua ihmisryhmää, josta vaiettiin ensin julkisuudessa vuosikymmenet, ja jonka tuoreempikin käsittely on ollut epätiedon vaivaamaa, ollaan väistämättä myös ilmiön *history from below* äärellä.



## 1 Historiallinen tausta

Osana Venäjän vuoden 1905 vallankumoustahtumia nähtyä suomalaisten suurlakkomobilisaatiota<sup>1</sup> seurasi Suomen säätyvaltiopäivien lakkauttaminen ja eduskuntauudistus. Vuoden 1907 eduskuntavaalit olivat naisten äänioikeuden ja myös ehdolle asettumisen myötä maailman kansanvaltaisimmat. Saavutetusta demokratian ja emansipaation virstapylvästä huolimatta itse parlamenttityöhön jouduttiin Suomessa jatkuvasti pettymään: Lainsäädäntö Helsingissä oli edelleen selkeästi riippuvainen Pietarista, eikä keisarikunnan eräällä kehittyneimmistä alueista<sup>2</sup> nähty autonomian ”perustuslaillinen” itsepuolustus ollut yhteensovittavissa venäläisen imperialismin ja valtakunnan ”yhtenäistämistoimien” henkeen. Eduskunta hajotettiin toistuvasti: Ennen seuraavaa vallankumousta uudet vaalit pidettiin vuosina 1908, 1909, 1910, 1911, 1913, sekä 1916. Tämä tietysti aiheutti poliittista turhautumista sekä vaaliväsymystä. Vuonna 1909 Suomen senaatti venäläistettiin ”sapelisenaatiksi”, mikä halvaannutti uskoa parlamentarismiin edelleen ja esimerkiksi SDP:n sisällä käytiin keskusteluja vaalien boikotoimisesta<sup>3</sup>. Maailmansodan aikana venäläistämistoimet tiivistyivät edelleen, ja vuoden 1917 vallankumouksen alla Suomessa entistä ”myöntöväisyysslinjaa” tukivat enää lähinnä suurteollisuuspiirit ja häviävä osa aristokratiaa. Sota näkyi myös Venäjän armeijan läsnäolona erityisesti rannikoilla, joita varustettiin saksalaisten maihinnousua vastaan, ja suomalaisseparatistien värväytymisenä vierastaistelijoiksi Saksan armeijaan.<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Vuoden 1905 ”suurlakosta” ja sen merkityksestä suomalaiselle yhteiskunnalle: Kujala 2016.

<sup>2</sup> Suomen kehittyneisyys Venäjän osana näkyi erityisesti hallinnon toimivuutena ja väestön korkeana lukutaitona.

<sup>3</sup> Tutkimistani vangeista Kalle Niemi oli Oulun läänin eteläisen vaalipiirin yhtenä edustajana SDP:n puoluekokouksessa 1911, ja kuului kokousvähemmistöön joka kannatti vaalilakkoa. Niemi osallistui myös kokouksen maatalouskeskusteluihin, ja oli mukana kannattamassa yleisten puolue- ja ammattijärjestökokousten pitämistä myös syrjäisemmillä seuduilla niiden herättävän vaikutuksen vuoksi: SDP:n vuoden 1911 puoluekokouksen pöytäkirjat.

<sup>4</sup> Venäjän armeijasta Suomessa toisen maailmansodan aikana: Luntinen 1997, 270-405. Ylätason näkymä jääkäriiliikkeestä ja sen taustoista: Korpisaari 2009.

Kansanvallan esiinmarssin muuttuminen Suomen autonomian selviytymiskamppailuksi oli pettymys myös SDP:lle, joka oli suosituin eduskuntapuolue – työläisrahvaan ja köyhien elinolojen parantamisen sekä oikeuksien laajentamisen äänekkäin vaattaja Suomessa.<sup>5</sup>

Ilman parlamentarismia rajoittanutta sortokausipolitiikkaakin, SDP tuskin olisi päätenyt hallitukseen ennen vuotta vallankumousta, sillä 1900-luvun alun eurooppalaisissa sosialistipuolueissa yhteistyöhön – erityisesti hallitusyhteistyöhön – ”porvarillisen yhteiskunnan” kanssa suhtauduttiin perin skeptisesti, kun samalla käytiin luokka-ajatteluun nojaavaa kamppailua työväenluokan kohottamiseksi kapitalismia vastaan.<sup>6</sup>

Viaporin kapinan jälkeen ja eduskuntaudistuksen myötä militanttitoiminta kiellettiin SDP:ssä ja painettiin marginaaliin työväenliikkeessä, jossa alettiin panostaa julkiseen toimintaan erityisesti paikallistasoilla: Perustettiin ja kehitettiin uusia puoluepiirejä ja työväenyhdistyksiä, ay-toimintaa SAJ:n alaisuudessa, sekä osuuskauppatoimintaa. Osoitettiin mieltä järjestölippujen alla, tuotiin niin valtakunnallisia kuin paikallisia epäkohtia esiin työväenlehdissä, sekä tuiki tiheään valjastettiin voimat vaalikamppailuun. ”Vanha työväenliike” nousi Suomen suurimmaksi kansanliikkeeksi, jonka maamerkeiksi pystytettiin satoja työväentaloja ympäri maata. Niistä tuli paitsi sosialistien poliittisen järjestöelämän, myös rahvaan uudenlaisen ajanviettoiminnan ja kulttuurielämän paikkoja.

Aatehistoriallisesti sosialismi rantautui Suomeen melko myöhään, mutta saavuttuaan se murtautui nopeasti pienestä alakulttuurista politiikan valtavirtaan.<sup>7</sup> Jo 1907 SDP oli suurin eduskuntapuolue, ja se saavutti 1916 peräti parlamenttienemmistön. Omaleimaista

---

<sup>5</sup> Suomen historian tunnetuimman puolueohjelman, SDP:n vuoden 1903 ”Forssan ohjelman” tavoitteissa oli esimerkiksi: 1) Täydellinen yhdistymis-, kokoontumis-, lausunto- ja painovapaus, 2) yleinen koulupakko, 3) kirkon ja valtion erottaminen, 4) progressiivinen verotus, 5) terveydenhoito valtiolle ja kunnille, sekä maksuton lääkäri ja lääkkeet 6) sotaväen korvaaminen kansanmiliisillä ja yleinen antimilitarismi, 7) naisten oikeudellinen tasa-arvo miehiin nähden, 8) kahdeksantuntinen työpäivä, 9) minimipalkat myös yksityisten teettämiin töihin, 10) vähintään 36 tuntia kestävä yhtenäinen viikkolepo, 11) lapsityön kieltäminen, 12) työsuojelun lisääminen ja sen valvominen, 13) ”kansanvakuutus” sairauden, tapaturmien, työttömyyden ja vanhuuden varalle, sekä leskille ja orvoille, 14) yleinen ja yhtäläinen äänioikeus myös kuntavaaleihin, 15) kuntien sosiaali- ja työvoimapolitiittisten tehtävien laajentaminen, sekä 16) maaseudun maattomia ja palvelusväkeä erityisesti koskeneen palkollisäännön purkaminen. Valikoitu luettelo ja numerointi: JK. Kapitalismin ja tuotantovälineiden yksityisomistuksen tuominneen periaateosan lisäksi ohjelmassa oli 48 eriteltyä poliittista tavoitetta. Suurin osa tavoitteista on sittemmin toteutunut tavalla tai toisella pohjoismaisessa hyvinvointimallissa, mutta 1900-luvun alussa vaatimukset olivat radikaaleja. Forssan ohjelma sai vaikutteita erityisesti Saksan ja Itävallan sisärpuolueiden ohjelmista.

<sup>6</sup> Ensimmäisen maailmansodan myötä tämä ”ministerisocialismin” ortodoksi marxilainen vastustaminen murtui, ja työväenpuolueita nähtiin 1920-luvulla hallituksissa ympäri Euroopan.

<sup>7</sup> Sosialismin tulosta Suomeen: Soikkanen 1961.

suomalaiselle sosialismille oli korkea kannatus maaseudulla. Varhaisen sosialismin alakulttuurisuus kaikkosi pian, mutta vastakulttuurisuus säilyi: Voimistuva rahan valta tuotantoelämässä, 1900-luvun alun korostuneesti vaurastuneet ylä- ja keskiluokat, maaseudulla kirkon ja isäntäklirikien kaltaisten perinnäisauktoriteettien valta, varallisuusperustainen ”kukkarovaltuustojen” kuntavalta, sekä kansan sosioekonomisten alakerroksien huomattavasti alhaisempi elintaso<sup>8</sup> saivat vastakin ”kuulla kunniansa”, ja liiallisena nähty myötäsukaisuus valtaapitävien suuntaan vertaisarvioitiin revisionismiksi. Työläisten ja köyhien vaikeudet saivat sosialismin kautta työläisrahvaan ryhmäkoheesiota vahvistaneen poliittisen kielen, missä havaitut epäkohdat popularisoitiin ”herrojen” metkuina ”kansaa” kohtaan – myös suoranaista luokkavihaa lietsovasti.<sup>9</sup> Vastakkainasettelua kaihtamattomista sosialistipuhujista tuli yksi vuosisadan alkupuolen tunnistettavimmista politiikan arkkityypeistä Suomessa.<sup>10</sup>

Sitten laskeudutaan valtakunnallisesta paikalliseen:

Kajaani oli 20. vuosisadan alussa Oulun läänin itäosan laajan, harvaan asutun, metsäisen, soisen, ja köyhän Kajaanin kihlakunnan hallinnollinen keskus. Korpiseudun ainoat kaupunginoikeudet Kajaani oli saanut jo vuonna 1651. Vuonna 1900 kaupunginrajojen sisällä asui 1264 ihmistä. Ammatissa toimi 511 henkilöä: Maa- ja metsätalous työllisti 151 henkilöä, teollisuus ja käsityö 132, rakennustoiminta 40, kauppa 21, liikenne 47, ja palvelut 29. Loput laskettiin sekatyöläisiksi. Pienen keskustaruudukon matalat puutalot, pinnoittamattomat kadut, lehmät, sekä sähköttömyys eivät antaneet kovinkaan kaupunkimaista vaikutelmaa. Kainuussa ei ollut lainkaan varsinaista teollisuutta, mikäli ei lasketa maalaisten raadantaa tervantuotannossa, tai paikallisen käsityöläisyyden maankuuluja ylpeydenaiheita, kuten suksia ja Renforsin kalastustarvikkeita. Kainuun

---

<sup>8</sup> 1900-luvun alun suomalaisesta yhteiskunnasta, sekä elintason ja -tapojen eroista: Haapala 1995, 21-152. Savon Työmies syksyn 1917 vaalien alla siitä, miten työläiset kuolivat nuorempina ja varakkaat elivät jopa 20 vuotta pidempään: ST 16.9.1917.

<sup>9</sup> Vallankumousopeista ja niiden välittymisestä työväenliikkeessä vuosina 1905-1914: Ehrnrooth 1992.

<sup>10</sup> Tunnetuin arkkityypin esitys on Ilmari Kiannon romaanin *Punainen viiva* (1909) agitaattori Puntarpää, jonka esikuva oli Kainuussa 1907 eduskuntavaalien aikaan agitoinut helsinkiläinen J.V. Viheriäläakso: ST 29.12.1906; KT 6.3.1907; KT 7.3.1907; KT 22.3.1907.

periferisyyttä korosti pitkään jatkunut rautatien puute: vielä 1900-luvulle tultaessa lähimmille asemille Ouluun, Kuopioon ja Joensuuhun oli kuljettava päivien matka.<sup>11</sup>

Savon rataa ulotettiin Kuopiosta Iisalmelle 1902 ja edelleen Kajaaniin vuonna 1904. Kuten muuallakin, rautatie vilkasti elämää seudulla sekä yhdisti kainuulaiset tiiviimmin osaksi modernia maailmaa ja teollis-kapitalistista tuotantoelämää. Henkilöiden, tavarain ja informaation nopeamman liikkeen lisäksi myös teollisen bulkin kuljetukset olivat nyt mahdollisia. Tämä sai teollisuuden kiinnostumaan Kainuusta paitsi raaka-ainereservinä myös varsinaisen metsäteollisuustuotannon paikkana. Ratahanketta seurasivat tamperelainen liikemies Kalle Välimaa sekä Paloheimo-vaikuttajaveljekset H.G., K.A. sekä Paavo. Kun Kajaanin Puutavara Osakeyhtiö (jatkossa KPOY) perustettiin vuonna 1907, nelikosta tuli pääosakkaat. Paavo Paloheimo ryhtyi KPOY:n toimitusjohtajaksi ja pysyi toimessa kuolemaansa 1921 asti. Yhtiön tuotanto käynnistyi paikallisen höyrystävän ostolla, ja vuonna 1909 Tihisenniemen tehdasalueelle valmistui maan pohjoisin sulfiittitehdas. Periferian hallintokeskus ja maalaisten markkinapaikka Kajaani sai Kajaani-yhtiön myötä luonnetta myös yhden suurtyönantajan metsäteollisuuskeskuksena. Kaupungin katujen sähkövalaisun alkaessa vuonna 1911 oli symbolista, että energia modernisaatioon saatiin juurikin Tihisenniemeltä.<sup>12</sup>

Rautatie, KPOY, sekä vuonna 1900 perustettu opettajaseminaari siivittivät Kajaanin kasvuun – kahdessa vuosikymmenessä väki kaupungissa yli kolminkertaistui. Vuonna 1920 kaupungissa asui 3717 ihmistä, joista 675 oli työskenteli teollisuuden ja käsityön aloilla. Kasvu näkyi myös kaupassa, liikenteessä, sekä palveluissa, jotka yhdessä työllistivät yhteensä 335 henkeä. Sekatyöläisiä oli 209. Nyt myös Kajaanissa teollisuuden ammattityöläiset alkoivat muodostaa vanhojen käsityömestarien ohien ja tilalle uudenlaista ”työläiseliittiä”, joka erottui varsinkin seka- ja ulkotyöläisistä teknisellä erikoisosaamisellaan ja ansiotasollaan. Ympäröivä maaseutu paikkasi Kajaanin kasvavaa ja erikoistuvaa työvoimapulaa osaavan ammattityövoiman osalta heikosti, minkä vuoksi kaupungin varhaisessa teollistumisessa muualta – erityisesti Savosta – tulleiden

<sup>11</sup> Kajaanin väestö ja elinkeinot: Väestön elinkeino 1880-1975. Kainuun historian yleisviihteet: Turpeinen 1985; Heikkinen A. 1986. Kajaanin 1900-luvun historian yleisviihteenä: Pulma & Turpeinen: 1994.

<sup>12</sup> Kajaanin varhaisesta teollistumisesta: Pulma 1994, 14-32. KPOY:sta, sekä etelästä korpiseudulle muuttaneen toimitusjohtaja Paavo Paloheimon asemasta paikallisyhteisössä: Keskiarja 2006, 162-196.

kuulanpurkajien, massankeittäjien, asentajien, viilarien, sorvarien, rautatieläisten, ynnä muiden rooli korostui.<sup>13</sup>

Myös Kajaanin seudulla työväenliike alkoi ”wrightiläisenä” kansansivistyshenkisenä työväenyhdistystoimintana, jota ohjasi lähinnä paikallinen säätyläistö–keskiluokka. Hannu Soikkasen mukaan wrightiläisyyteen liittynyt ajatus sosialismin patoamisesta onnistui lähinnä vain joissain pikkukaupungeissa – Kajaanissa tuossa patoamisessa onnistuttiin sikäli, että 1895 perustettu Kajaanin TY liittyi SDP:hen vasta alkuvuodesta 1904. Syystalven 1905 suurlakossa nähtiin sosialistien ja perustuslaillisten yhteistyötä kansallisessa hengessä, mutta yhteistyö rakoili lakon lopulla myös Kajaanissa. Talvella kaupunkiin perustettiin aiemmasta suurlakon kansalliskaartihankkeesta erillinen muutaman kymmenen hengen suuruinen punakaarti, joka ei kuitenkaan toiminut aktiivisesti ja hajotettiin viimeistään kesällä 1906.<sup>14</sup>

Vuonna 1907 valmistunut Kajaanin työväentalo oli yksi suurimpia puisia työväentaloja Suomessa, ja erityisesti paikkakunnan työläisrahvaalle siitä tuli kaupungin keskeisin ajanviettopaikka. Maailmansodan tullen Kajaanin työväentalon suojissa toimi TY:n lisäksi sd. nais- ja nuoriso-osastot, useita ammattiyhdistyksiä, soittokunta, työväennäyttämö, urheiluseura Kisa, Savon työmiehen haarakonttori, oma pieni kirjasto, sekä ravintola.<sup>15</sup>

Kainuussa työväenliikkeestä muodostui ennen tsaarinvallan kaatumista erittäin Kajaani-keskeinen. Maaseudulla lähinnä kirkonkyliin ja muutamiin sivukyliin keskittyneet yhdistykset olivat maantieteellisesti hajallaan, jäsenmäärät pieniä, toiminta katkonaista, ja työväentalojen rakentaminen melko harvaa. Erillisiä kunnallisjärjestöjä ei ennen vuotta 1917 perustettu, vaan maaseudun noin 30 TY:tä kytkeytyivät puolueeseen suoraan Kajaanin

---

<sup>13</sup> Väestö ja elinkeinot: Väestön elinkeino 1880–1975.. Kajaanin väestön ja elinkeinon muutoksesta kaupunkiyhteisön murroksessa: Pulma 1994, 33-55. Työläisten arjesta ja ammattiyhdistystoiminnasta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa: Teräs 2001. Kajaaniin muilta seuduilta muuttaneita ammattityöläisiä tutki missäni vangeissa ainakin: VRO 12/209 Leppänen; VRO 12/210 Kokkonen; VRO 51/235 Happonen; VRO 93/159 Haverinen; VRO 94/31 Vuori; VRO 95/350 Gustafsson; VRO 96/298 Uotinen; VRYO 5697 Meriö; VRO 6376 Rossi.

<sup>14</sup> Senaatti kielsi kansalaisten militanttitoiminnan Viaporin kapinan jälkeen. SDP:n vuoden 1906 puoluekokous kielsi kaartitoiminnan jäseniltään vielä erikseen. Työväenliikkeen militanttitoiminnasta ja sen kieltämisestä 1905-1906: Soikkanen 1961, 235-252. Työväenyhdistyksen varhaisvaiheet, suurlakko 1905 ja seurannut kaartitoiminta Kajaanissa: Heikkinen R. 1986, 42-85. Puolueet Kajaanissa suurlakon jälkeen ja ensimmäiset eduskuntavaalit: Pulma 1994, 128-133.

<sup>15</sup> Kajaanin työväenyhdistyksen toiminnan kirjosta 1895-1917 sekä työväentalosta: Läntinen 1993, 7-62.

sd. alipiirin kautta. Vuonna 1916 TY-jäseniä Kainuussa oli reilut puoli tuhatta. Myöskään ay-toimintaa ei maaseudulla ollut, ja ensimmäiset kolme Kajaanin osuuskaupan haaramyymälää kaupungin ulkopuolelle perustettiin vasta vuosina 1915–1916. Autonomian ajan eduskuntavaaleissa SDP paransi tulostaan Kainuussa vähitellen, mutta kasvu oli hitaampaa kuin Maalaisliitolla, joka oli sisällissodan alla Kainuun selvästi kannatetuin puolue. Vuoden 1917 vaaleissa SDP:n kannatus oli vahvinta Kajaanin maalaiskunnassa, missä se saavutti hienoisen äänenemmistön. Kaupungissa sosialistit saivat 1917 hieman alle puolet äänistä.<sup>16</sup>

### **1.1 Maaliskuun vallankumouksen vastaanotto Kajaanin seudulla**

Pietarissa nähtyjen valtavien lakkojen, mielenosoitusten, sekä toista tuhatta uhria vaatineiden katutaistelujen jälkeen tsaari Nikolai II luopui kruunustaan 15.3.1917. Seuraavana yönä Suomen kenraalikuvernööri Seyn ja senaatin talousosaston varapuheenjohtaja Borovitinov pidätettiin Helsingissä. Perjantaina 16.3. Helsingin lehdet julkaisivat Viaporin linnoitusalueen väestölle suunnattua käskyä kannattaa Venäjän väliaikaista hallitusta. Samana päivänä venäläisen merisotaväen kumoukselliset aloittivat läpi viikonlopun jatkuneen upseeriensa surmaamisen. Sähkeet ja puhelimen välittivät uutiset vallan ytimistä Kajaanin kaltaisiin maaseudun aluekeskuksiin ja edelleen ympäröivälle maaseudulle. Ympäri maan painettiin kuulutuksia ja lisälehtisiä sensaatiosta.

Oulun läänissä jääkäriiliikettä maailmansodan vuosina virkatarmoisesti hiillostanut kuvernööri af Enehjelm erosi lauantaina 17.3. Oulun kaupunginvaltuuston vaatimuksesta. Myös idempänä Kajaanissa nähtiin kruunun toimeenpanevaan voimaan kohdistuvaa kumoushenkeä, kun jääkärietappitoimintaa pikkukaupungissa jäljittänyt santarmi Juntsson pidätettiin apuriensa Röschin ja Pullisen sekä tavattujen kajaanilaisten ilmiantajaepäiltyjen kanssa. Poliisiputkaan päätyi kaikkiaan kymmenkunta henkilöä. Pidätyksissä joukon kärkenä toimivat jääkärietappitoimintaan kytkeytyneet kajaanilaiset itsenäisyysaktivistit. Merkittävä osa paikkakunnan kapeasta keskiluokasta oli kytköksissä aktivismiin ja

---

<sup>16</sup> Työväenliikkeestä Kainuussa ennen vuotta 1917: Heikkinen R. 1986: 42-149. Kainuun vaalitulosista ja kansanedustajista: Heikkinen A. 1986: 157-164.

alkuvuodesta 1917 oli nähty lukuisia aktivistipidätyksiä, mutta nyt roolit ”ohranan” kanssa vaihtuivat. Lupa pidätyksiin kysyttiin paikkakunnan venäläisvartiostolta, mutta itsenäisyysaktivismista tuskin hiiskuttiin.<sup>17</sup>

Vallankumous nosti pintaan välittömän huolen yleisestä järjestyksestä, ja ympäri maan nähtiin erilaisia ratkaisuja joilla luotiin valmiutta ottaa järjestysvaltaa paikallisiin käsiin. Kajaanissa nähtiin melko tavallinen pienen aluekeskuksen ratkaisu: 18.3. kaupunginvaltuuston aloitteesta perustettiin Kajaanin kansalaiskomitea. Sen päätehtävä oli poliisitoimen valvominen Kajaanissa. Aluksi jäsenistä 2/8 oli sosialisteja, mutta viikon kuluttua komiteaa laajennettiin ja sosialistien paikkamääräksi tuli 7/15, mikä vastasi puolueen kannatussuhdetta Kajaanissa. Komitean jäsenissä oli myös kaksi maanalaiseen itsenäisyysaktivismiin kytkeytynyttä ei-sosialistia. Komitea vaikutti järjestysvaltaan välittömästi erottamalla aktivisteja kumouksen edellä hiillostaneen poliisi Pietarisen. Muu poliisikunta sai jatkaa työssään, tosin ilman tsaarinvallasta muistuttaneita virka-asujaan. Myös kruununvouti Enwald painostettiin eroamaan Kajaanin poliisipäällikön toimesta – voutina hän sai kuitenkin jatkaa. Poliisin johtoon nostettiin komisario Komulainen, joka nautti paikkakunnan sosialistien kokoustamaa hyväksyntää, sekä myös jonkinlaista luottamusta itsenäisyysaktivistien piirissä, hoidettuaan itsenäisyysaktivistien aiempia pidätyksiä tahallaan löperösti.<sup>18</sup>

Kansalaiskomitean kautta sosialistit pyrkivät myös alkoholin myynnin merkittävään rajoittamiseen Kajaanissa. 27.3. työväenkokous vaati, että kansalaiskomitea ottaisi asiakseen Linnantauskylän oluttehtaan sulkemisen kokonaan. Kokouksessa vaadittiin myös apteekkareilta rajoituksia spriin saantiin, sillä väärinkäyttö oli muodostunut yleiseksi. Vaatimuksilla ei ilmeisesti ollut mitään käytännön merkitystä, ja juhannuksen jälkeen työläisten juopotteluun turhautunut nimimerkki ”järjestynyt” hahmotteli asiaan jo

---

<sup>17</sup> Pidätyksistä Pulma 1994, 143-144. Lupa sotilailta: KT 23.3.1917 (”Tapahtumat Kajaanissa”). Kainuun jääkärietappiominnasta: Wegelius 1931.

<sup>18</sup> Kajaanin kansalaiskomitean jäseniksi 18.3. Rautiainen sekä Rossi, 26.3. Piirainen, Lappi, Niemi, Katainen ja Lehikoinen. Piirainen ja Lehikoinen ovat näistä ainoat joita ei pidätetty 1918. KL 19.3.1917; KL 28.3.1917; ST 29.3.1917; Pulma 1994, 144-145, 147-148. Aktivistien pidätyksistä Wegelius 1931, 135-165.

luokkakantaista paikallista ratkaisua: ”Jos olut lienee tarpeellista suurkaupungeissamme, ei se Kajaanissa suinkaan sitä ole. Vähintäänkin se on suljettava vain porvariston saatavaksi.”<sup>19</sup>

Venäjän väliaikaisen hallituksen 20.3.1917 Suomen suuriruhtinaskunnalle antamassa ”maaliskuun manifestissa” luvattiin valtiollisten vankien vapautus. Muutama vangittu kajaanilainen itsenäisyysaktivisti sai amnestian heti, mutta seminaarinjohtaja Rihtniemi pysyi vangittuna vielä pari viikkoa myöhemminkin. Kansalaiskomitea lähetti kaupunginvaltuuston puheenjohtaja Lindbergin, pormestari Hyökyn, sekä TY:n puheenjohtaja Piiraisen Helsinkiin anomaan Tokoin hallitukselta ja venäläiseltä sotilasneuvostolta Rihtniemen vapautusta. Rihtniemi vapautettiin 8.4. mutta ongelmaksi muodostui, että hän ei saisi oleilla paikkakunnilla joissa oli sotaväkeä – kuten Kajaanissa oli. Rihtniemi pysyi Kajaanin venäläiseltä sotaväeltä, työväenjärjestöiltä, sekä muilta kaupunkilaisilta vakuuksia siitä, ettei hän olisi vaarallinen terrorismin fasilitoija kuten Helsingin sotilaskomiteaan kantautuneet huhut kertoivat. Rihtniemen työtoverina käsityönohpettaja Piirainen olisi varmaankin antanut sosialistien vakuudet ilman muuta, mutta kansalaiskomiteassa sosialistien Kalle Niemi vaati lisää tietoa: Mikä oli porvariaktivistien toiminnan kuva ja päämäärä – ei kai sentään tsaarinvallan palautus? Komitean aktivistijäsenet rovasti Väyrynen ja toimittaja Seppänen pysyttelivät vaitonaisina salaisesta toiminnasta, mutta paikalle kutsuttu aktivisti-ylioppilas, rovastin poika Eljas Väyrynen avasi komitealle jääkäri liikkeen tarkoitusperiä. Sosialistien vakuudet saatiin, ja Rihtniemi pääsi kotiin.<sup>20</sup>

---

<sup>19</sup> ST 11.5.1916 (”Olutvirta vuotaa”); ST 29.3.1917 (”Oluttehtaan portit kiinni”); ST 26.4.1917 (”Svenblad ei sulje Linnantauskylän oluttehdasta”); ST 23.6.1917 (”Olut- ja korpirojuteollisuus Kajaanin ympäristössä”). Toki myös Kajaanin ”parempi väki” saattoi juoda humalahakuisesti, mistä välillä muistuteltiin skandaalinkäryisesti. ”Parhaimpien” kohdalla kolmepäiväisiksi venyneistä VPK:n 30-vuotisjuhlista: ST 17.8.1916 (”Oli siinä ilolientä”). Seminaarinjohtajan poika, lakitieteen ylioppilas ja aktivisti, valkoisten ”Kajaanin sissejä” keväällä 1918 johtanut Elja Rihtniemi humalassa työväentalon tansseissa syksyn 1917 vaalien alla siitä, että Kajaanin sd. alipiirin kansanedustajaehdokkaat eivät olisi olleet oikeita sosialisteja: ST 14.9.1917 (”Kovasti itserakas vaaliagitaattori”).

<sup>20</sup> Pulma 1994, 146-147. Tämän jälkeenkin itsenäisyysaktivistit pitivät yhteyttä Kajaanin sosialisteihin ainakin sikäli, että kansalaiskomitean jäsen, sellutehtaan ammattiosaston ex-puheenjohtaja Viljami Rossi, sekä maalari-ammattiosastoaktiivi A.E. Koskinen istuivat aktivistien heinäkuun kokouksessa Kajaanin Kaiun toimituksessa. Kaksikko sai aktivisteilta myös revolverit turvakseen. Viimeistään syksyllä yhteys katkesi, kun työväenliike kielsi jäseniään liittymästä suojeluskuntiin ja liikkeen omaan kaartinmuodostukseen annettiin yleinen kehotus. Rossi ja Koskinen olivat eturivin aktiiveja Kajaanin työväenkaartitoiminnassa. Pulma 1994, 151; VRYO 6375 Koskinen; VRYO 6376 Rossi.



Poliisivoiman tueksi 23.3. Kajaanin kansalaiskomiteassa päätettiin 16-jäsenisen järjestysjoukon perustamisesta. Kuun lopulla sosialistit saivat kansalaiskomiteassa läpi myös työväenkokouksen 27.3. vaatimuksen, että järjestysjoukkoon otettaisiin vain henkilöitä, jotka olivat kuuluneet johonkin työväenjärjestöön vähintään vuoden verran. Pian sosialistien vaatimuksena oli jo koko poliisilaitoksen (paitsi Komulaisen) korvaaminen tällä uudella kansanmiliisillä. Kansalaiskomitean porvarijäsenet eivät pitäneet poliittisen poliisikokeilun kanssa mitään kiirettä, ja lopulta 9.4. koko miliisihanke jäädytettiin byrokraattisesti: Pormestari vetosi läänin yleiseen ohjeeseen, jonka mukaan poliisiuudistusta hoitaisi vastedes maistraatti. Kajaanin kansalaiskomitean viimeiseksi merkittäväksi toimeksi tuli perata paikallisia santarmi-ilmiantoja koskeneet epäilyt avautuneiden arkistojen pohjalta. Asiat käsiteltiin 16.4. Todettujen kajaanilaisten ilmiantajien kohdalla kansalaiskomitea ei käynyt esittämään oikeusistuinta, vaan tyytyi jyrkkään paheksuntaan ja korosti syyllisten koskemattomuutta.<sup>21</sup>

Kansalaiskomiteatyö hiipui huhtikuun lopulla. Väliaikaiseksi tarkoitetun komitean ensisijainen tavoite oli yhteydessä kansalaisiin valvoa paikallista järjestyksenpitoa ja siten turvata arjen jatkuvuus käynnistyneenä poikkeusaikana. Siinä Kajaanissa myös onnistuttiin, kun varallisuusperusteista kuntavaltaa perinteisesti pitäneet porvarit ja lautakuntapaikkoihin tyytymään joutuneet sosialistit kävivät nyt harvinaisen tasavertaisina yhteiseen poikkeuselimeen neuvottelemaan, ja pitivät vähintään muodollisen asialliset välit paitsi toisiinsa myös paikkakunnalle sijoitettuun, vajaan komppanian kokoiseen Venäjän armeijan vartiostoon<sup>22</sup>. Tätä porvarien, sosialistien, ja sotaväen jonkinlaista etäisen kunnioituksen kolmikantaa todistettiin näyttävimminkin kahdessa vallankumouksen suuressa joukkojuhlassa.

Keskiviikkona 22.3. Kajaanissa juhlittiin ”maaliskuun manifestia”, jolla Suomen venäläistämistoimet purettiin vuoden 1890 ”postimanifestista” alkaen. Liikkeet suljettiin, työt tehtailla keskeytettiin, ja koulutkin saivat lukujärjestyksen ulkopuolista ohjelmaa. Kello 1 pidettiin ylimääräinen jumalanpalvelus, minkä jälkeen väki pakkautui raatihuoneentorille. Siellä muodostettiin kulkue, joka kulki muutaman korttelin matkan kauppatorille. Kärkenä

<sup>21</sup> Pulma 1994, 145-149.

<sup>22</sup> Ilmeisesti vartioston miehistöstä suuri osa oli ukrainalaisia. Venäläisestä sotaväestä Kajaanissa 1917–18: Romppainen 2017, 148-151.

marssi sotaväki, joka kantoi kumouksen punaista lippua. Sitten kulki kaupungin kaikkien torvisoittokuntien yhteisorkesteri, perässään suuri sinivalkoinen kansallislippu, jonka jäljessä tulivat kaupungin työväenjärjestöt, koulut, palokunta, sekä muut järjestöt ja yleisö lippuineen ja standaareineen. Kajaanin Lehden mukaan kulkue ”käsitti tuhansia ihmisiä ja lapsukaisia”. Kauppatorin yleisötapahtuma avattiin torvien *Marseljeesilla*. Puhujakorokkeelta tilannekatsauksen yleisölle antoi ensin sosiaalidemokraatti, sitten porvari, ja lopuksi sotilasosastoa tapahtumassa johtanut vänrikki tulkin välityksellä. Lopuksi vänrikki huudatti suomen kielellä eläköötä Suomelle ja vapaudelle. Laulettiin myös *Kansainvälinen* ja *Maamme*. Lopuksi pormestari luki ”maaliskuun manifestin” sekä Pietariin lähetettävän kiitoksen Venäjän kansalaisille ja johtajille tsaarinvallan kaatamisesta, mistä ”seurauksena sarastaa ihana aamunkoitto Venäjän ja Suomen kansoille”. Kiitossanoma sai omat eläköönsä.<sup>23</sup>

Toritapahtuman jälkeen kansa jakaantui kahtaalle. Työväentalolla juhlivat työväenjärjestöt ja monisatainen joukko rahvasta. Kaupungin harvalukuisempi keski- ja yläluokka puolestaan kokoontui illaksi pukujuhlaan kaupungintalolle. Molemmat tilat olivat ääriään myöten täynnä. Savon Työmies raportoi: ”Koko Kajaani on ollut muuten liikkeellä ja on järjestys ollut hyvä.”<sup>24</sup>

Samana kokoluokan tapahtuma Kajaanissa nähtiin 28.3. kun koko maassa vietettiin SDP:n puoluetoimikunnan kehoituksesta vallankumouksessa kaatuneiden muistojuhlaa. Savon Työmiehen mukaan Kajaanin muistojuhlaan otti osaa noin 3000 henkilöä, ”joista noin 1800 järjestyneiden lippujen alla”. Myös tämän juhlan vuoksi kehoitettiin sulkemaan koulut ja

---

<sup>23</sup> KL 23.3.1917. Puhetta torilla pitänyt sosiaalidemokraatti oli Kalle Niemi.

<sup>24</sup> Tutkimistani henkilöistä A.F. Lappi puhui työväentalolla ”vallankumouksen historiasta”, Janne Myyryläinen ”Venäjän vapaussankareista, kohottaen heille eläköön-huudon”, Kalle Niemi ”itsenäisyysaatteesta nykyisenä aikana”, ja Olli Katainen lausui runoja: KL 23.3.1917. Kaikki mainitut pidätettiin 1918. Yksi kajaanilaisiakin selvästi jakanut luokkaraja oli koulusivistys: tämän työn aineistoon yli sadassa VRO-aktissa vain parturi Abram Lahtisella (VRYO 11936) ja koneasentaja Armas Uotisella (VRO 96/298) on maininta oppikoulussa opiskelemisesta. Läpi käyty kansakoulukin oli periferian pikkukaupungin työväenympyröissä melko harvinainen, ja erityisesti maaseudun punaisten VRO-akteista huomataan, että monilla työläisillä koulunkäynti jäi lyhyisiin kiertokoulun pätkiin – oppivelvollisuuden puuttuessa osalla vain rippikouluun. Kainuun kouluolojen vitkaasta kehityksestä: Heikkinen A. 1986, 165-202. Koulukaupungiksi 1900-luvun alussa kohonnut Kajaani: Pulma 1994, 211-228.

liikkeet, ja keskeyttämään tehtaiden työt. Tälläkin kertaa puhetta pitivät sosiaalidemokraatti, porvari, ja venäläistä sotaväkeä johtanut upseeri.<sup>25</sup>

Vallankumous aiheutti liikehdintää myös Kainuun maaseudulla. Erilaisia kansalaiskokouksia keväällä 1917 nähtiin Kajaanin lisäksi ainakin Paltamossa, Ristijärvellä, Sotkamossa, Puolangalla, Hyrynsalmella, Kuhmossa ja Suomussalmella. Sotkamon työväentalolla 1.4. pidetyssä kokouksessa, jota johti sosialisti A.F. Lappi Kajaanista, oli Savon Työmiehen mukaan peräti 600 osanottajaa. Useimmat maaseudun kansalaiskokoukset perustivat myös kansalaiskomiteoita järjestystä valvomaan. Usein kokouksissa nähtiin melkoisia herravihan purkauksia, mikä ilmeni vaatimuksina erottaa epäsuosioon joutuneita viranomaisia. Kainuun maaseudulla erovaatimuksia kohdistettiin ainakin neljään nimismieheen ja kahdeksaan poliisiin. Syytökset tutkittiin myöhemmin myös virallisempaa reittiä, mutta se ei johtanut lisäerottamisiin. Nuorsuomalaisessa Kajaanin Lehdessä viranomaisiin kohdistuneita erottamisvaatimuksia pidettiin ylimitoitettuina, jopa naurettavina.<sup>26</sup>

Kainuun kevään 1917 kansalaiskokouksista muistetuin pidettiin pääsiäislauantaina syrjäisellä Suomussalmella. Sosialistien toivomuksesta kokousta oli lykätty juhlapyyhiin työläisten laajimman osallistumisen mahdollistamiseksi. Kokous aiottiin pitää eräässä kirkonkylän pirtissä, mutta koska koko väki ei olisi pirttiin mahtunut ja vihmoi räntää, kokous päätettiin pitää kirkossa. Tunnelma oli latautunut ja ainakin aluksi tilaisuus yltyi monisatapäiseksi huutokilpailuksi. Puheenjohtajaksi huudettiin Kajaanista saapunut sosialisti Janne Myyryläinen, joka sai kokouksen pysymään aisoissa miten kuten. Nimismiehen ohella kolmea poliisia, kolmea metsänhoitajaa, ja jopa diakonissana-sairaanhoitajaa vaadittiin eroamaan, minkä lisäksi asetettiin uusi kansalaiskomitea korvaamaan aiempi komitea, joka oli perustettu itsenäisyyskativistien pienessä piirissä ilman julkisuutta. Pääsiäisenä valitun Suomussalmen kansalaiskomitean viidestä jäsenestä peräti neljä oli paikkakunnan sosialisteja, ja vieläkin erikoisemmaksi Suomussalmen tilaisuuden teki se, että tilaisuudessa Ylä-Kainuun aktivistiverkosto pääsi yleisön edessä

---

<sup>25</sup> Ilmoitus juhlasta: KL 26.3.1917. Raportti juhlasta: ST 31.3.1917. Puhunut sosiaalidemokraatti oli Janne Myyryläinen.

<sup>26</sup> Erottamisvaatimuksia lueteltuna: ST 19.5.1917. Sotkamon kokouksesta: ST 12.4.1917. Puolangan kahden poliisin ero kansalaiskokouksen vaatimuksesta: KL 2.4.1917. Arvelua viranomaisiin kohdistuneiden syytösten mielekkyydestä: KL 28.3.1917. Lukiolaisen Urho Kekkonen huumoria viranomaisten erottamisvaatimuksista nimi merkillä Esaijas Kohennuskeppi: KL 20.4.1917.

koeponnistamaan hyrynsalmelaisen maalaisliiton ex-kansanedustaja ”Hallan ukko” Heikkisen sekä Suomussalmen kirkkoherra Nordlundin suulla ajatuksia Suomen itsenäisyydestä, ja peräti Suur-Suomesta mihin yhdistettäisiin Viena. Itsenäisyysponsi päätyi hyväksyttynä kokouspöytäkirjaan. Syrjäinen Kainuu oli otollinen paikka tällaiseen kokeiluun, mutta vielä pääsiäisenä 1917 asia oli poliittisesti niin tulenarka, että aktivistikytköksinen Kajaanin Lehti kertoi Suomussalmen kokouksen tästä luonteesta lyhyen uutisensa lopussa vain peiteltyä: ”Rovasti Nordlund alusti kokouksessa erään kysymyksen, joka myös tuli hyväksytyksi.” Heikkinen ja Nordlund kävivät lobbaamassa Suomussalmen asiaa myös poliitikoille Helsingissä. ”Itsenäisyyskokousta” käsitelleen vuoden 1925 laudaturtyön mukaan ministereistä ja kansanedustajista ”sosialistit olivat miltei asiaan enemmän kiintyneet kuin porvarit”, mutta kainuulaisia kannustettiin varovaisuuteen.<sup>27</sup>

## 1.2 Työväenjärjestöjen kasvu, ruokapula ja vaalikamppailu 1917

Maaliskuun vallankumous synnytti yhteistoimintaa Kajaanin sosialistien ja porvarien välille, mutta samanaikaisesti käynnistyi myös työväenliikkeen omien järjestöjen ennennäkemätön aktivoituminen ja kasvu. Se näkyi myös maaseudulla.

Kajaanissa pidettiin 25.3.1917 sd. alipiirikokous, johon kutsuttiin kaikki Kainuun työväenyhdistykset. A.F. Lappi jatkoi jo viidettä vuottaan sd. alipiirisihteerinä ja Savon Työmiehen Kajaanin-asiamiehenä.<sup>28</sup> Yhdistyksien alueella päätettiin pitää muutaman päivän luentokurssit. Paltamossa ja Sotkamossa yhdistyksiä oli jo sen verran, että perustettiin omat kunnallisjärjestöt – Kainuun maaseudun ensimmäiset. Uusia

<sup>27</sup> Paikallinen aikalaisuutisointi: KL 16.4.1917. ”Itsenäisyyskokouksesta” myöhemmin: Karilas 1925; Stenij 1980, 92-94; Heikkinen A. 1986, 243-244; Heikkinen R. 1986, 153-157. Uudessa kansalaiskomiteassa oli myös keväällä 1918 Kajaaniin tuotu punavanki, seppä Iisak Matero Suomussalmen kirkonkylästä. TY-veteraani Matero johti myös Suomussalmella loppuvuodesta 1917 perustettua työväenkaartia, joka pysyi passiivisena sisällissodan tullen. Valtiorikosoikeudelta Materolle tuli kolmen vuoden ehdonalainen: VRO 96/227 Matero.

<sup>28</sup> Lappi oli kokopäiväinen työväenliikkeen toimija: päätökseen hän työskenteli Kajaanin Osuuskaupan toimitusjohtajana. Ennen Kajaaniin saapumista Lappi vietti kymmenisen vuotta Yhdysvalloissa, toimien amerikansuomalaisten työväenlehtien Työmiehen (Hancock, Michigan) ja Raivaajan (Fitchburg, Massachusetts) toimittajana sekä Amerikan Suomalaisen Sosialistijärjestön puhujana. Ero Työmiehen toimituksesta: Työmies/Michigan 3.10.1908. Lehtien asiamiehenä ja räätäli Laitisen (Ishpeming, Michigan) tuotteiden kaupparatsuna: Työmies/Michigan 10.10.1908. Kaivososakkeiden myyjänä: Työmies/Michigan 5.11.1908. Savon Työmiehen toimisto Kajaaniin ja Lapin entisyys myös Raivaajan toimittajana: Työmies 19.12.1912.

työväenyhdistyksiä perustettiin Kainuussa vuonna 1917 ainakin Vuolijoen Saaresmäkeen, Paltamon Kiveskylään ja Nakertajaan, Ristijärven Uvalle, Puolangalle, Sotkamossa Alasotkamon ja Pohjavaaran kyliin, sekä vielä uudenvuoden 1918 aattona Kuhmon Lentualle. Puoluejärjestöjen jäsenmäärä Kainuussa kasvoi 1917 nelinkertaiseksi, miltei kahteen tuhanteen noin 60 000 asukkaan alueella. Osana järjestötoimijoiden koulutusta Kajaanin sd. kunnallisjärjestö piti kesällä myymälänhoitaja Otto H. Rautiaisen vetämän pariviikkoisen kirjanpitokurssin.<sup>29</sup>

Myös Kajaanin TY:n nais- ja nuoriso-osastoja aktivoitiin. ”Nukkumasta” herätetyn naisosaston ensimmäisiä toimia oli vaatia kaupungin elintarvikelautakunnalta maitoa korttijaon piiriin, koska työläisperheiden lasten maidonsaanti oli heikossa jamassa. Toukokuun alussa osastossa oli 80 jäsentä.<sup>30</sup> Nuoriso-osastossa taas oltiin huolissaan siitä, että partioliike oli saanut mukaansa myös joukon työläislapsia, mistä ” -- saattaa aiheutua vahinkoa vanhempien järjestötoiminnallekin, sillä heissä voi helposti päästä valtaan porvarillinen turmelus -- tulevat kykenemättömiksi puolustamaan oikeuksiaan.” Nuoriso-osastot perustettiin vuonna 1917 myös Paltamon Kiehimän ja Melalahden kyliin.<sup>31</sup>

Puoluetoiminnan ohella myös ammatillinen toiminta herätettiin, ja nähtiin ennennäkemättömän laaja järjestäytymisen aalto niin Kainuussa kuin koko Suomessa. Vuonna 1917 SAJ:n jäsenmäärä (noin 160 000 vuoden lopulla) ylitti SDP:n jäsenmäärän (n. 130 000).

Kajaanin lastaus- ja lossaustyöläiset kutsuttiin 25.3.1917 työväentalolle. Heidät yhdistettiin kuljetustyöntekijöiden osastoon, johon kuuluivat myös ajurit ja laivamiehet. 200 jäsentä oli jo melkoinen joukko paikallisiin työehtoneuvotteluihin. Huhtikuusta alkaen osasto teki Kajaaniin ja Oulujärven liikenteeseen työehtosopimuksia Ahlströmin, KPOY:n, Oulujärven Laiva oy:n, Friis & Hellstenin, Uleå ab:n, sekä Raahen Puutavara oy:n kanssa. Ainoastaan Kymi oy ei joutanut osaston vaateille, vaan värväsi lakonmurtajatyövoimaa, Savon

<sup>29</sup> Lappi ja Rautiainen tutkimiani vankeja. Kokous, kurssit sekä yhdistysten perustamiset: ST 31.3.1917; ST 12.6.1917; ST 21.4.1917; ST 9.8.1917; ST 18.8.1917; ST 27.10.1917; ST 29.12.1917; ST 30.1.1918. Jäsenmäärät: ST 18.9.1917.

<sup>30</sup> ST 19.4.1917; ST 8.5.1917; ST 19.5.1917. Naisosaston johtokunnan kevään seitsemästä jäsenestä Eva Myyryläinen, Villiina Nahkala, Enni Lappi, Anni Teittinen, sekä toinen varajäsen Alina Rautiainen olivat tutkimieni vankien puolisoita.

<sup>31</sup> ST 7.6.1917; ST 15.8.1917; ST 18.9.1917; ST 25.10.1917.

Työmiehen mukaan myös ”levitellen valheita” kuljetusosastosta. Syksyllä Kajaanin kuljetusosastossa oli jo puolen tuhatta jäsentä, mikä oli huomattava määrä noin 4000 asukkaan kaupungissa, vaikka toki monet osastolaiset asuivat kaupunginrajojen ulkopuolella.<sup>32</sup>

Kuljetusosaston lisäksi Kajaanin uusia ammattiosastoja 1917 olivat muurarien sekä kirjapainotyöntekijöiden osastot. Vanhastaan oli osastot puutyöläisille, kivityöläisille, sahalaisille, sellutehtaalaisille, vaateustyöntekijöille, rautatieläisille, maalareille, ja sekatyöläisille. Osastojen yhteinen jäsenmäärä Kajaanissa nousi 1917 enimmillään noin tuhanteen. Kevään–kesän työtaisteluissa KPOY:n työläisistä lakkoasetta käyttivät tehdasrakennusten sementtityöläiset ja sekatyöläiset (yhteensä noin 130 lakossa), massatehtaan korjauspajalaiset, sekä yhtiön muurarit. Vapun aikoihin Kajaanin maalarit saavuttivat työtaisteluvoiton yhden päivän lakolla. Lyhempään työpäivään sekä palkkojen nostoon liittyneiden paikallisten kamppailujen ohella Kajaanin kirjapainotyöntekijät vaativat 125% palkankorotusta osana valtakunnallista työtaistelua. Kirjaltajalakko katkaisi suurimpien porvarilehtien, sekä myös Kajaanin Kaiun ja Kajaanin Lehden ilmestymisen heinäkuuksi.<sup>33</sup>

Jäiden sulaessa ja uittokauden alkaessa ammatillista järjestäytymistä ulotettiin Kajaanista myös maaseudulle, kun seudun uittotyöläisiä koottiin osastoiksi Suomen Sahateollisuustyöväen Liittoon (SSTL). Ensimmäinen uusi osasto Kainuussa perustettiin 28.3. Paltamon Kiehimään. Enimmillään siinä oli 1917 peräti 703 jäsentä, mutta vuodenvaihteessa enää noin 250.<sup>34</sup> Kajaanin läheisyydessä SSTL-osastot perustettiin

<sup>32</sup> ST 29.3.1917; ST 19.4.1917; ST 5.5.1917; ST 8.5.1917; ST 12.5.1917; ST 19.5.1917. Raportti Kainuun työväenjärjestöjen tilanteesta syksyllä 1917: ST 18.9.1917.

<sup>33</sup> Ammattiosastot: Läntinen 1993, 52-57. KPOY:n lakot: ST 5.5.1917; ST 8.5.1917; ST 26.6.1917; ST 13.7.1917. Maalarilakko: ST 3.5.1917. Kirjaltajalakosta Kajaanissa: ST 5.7.1917; ST 6.7.1917; ST 7.7.1917; ST 31.7.1917; KL 10.8.1917. Kesän 1917 levottomuuden päälle nähty porvarilehtien pimentäminen viikoiksi oli helppo nähdä paitsi työtaistelutoimena myös roisin kumouksellisena toimintana, joka ei tehnyt eduskunnan hajotusta 31.7. ainakaan vähemmän ymmärrettäväksi Venäjän väliaikaisen hallituksen tai suomalaisen oikeiston näkökulmasta. Väliaikainen hallitus oli ongelmissa myös emämaan vallankumouksellisten kanssa, mikä muistetaan ”heinäkuun päivinä”.

<sup>34</sup> Jäsenistä noin 100 muualla asunutta vaihtoi osastokirjat myöhemmin kotipaikalleen, ja noin 300 jättäytyi pois ”lyöden laimin velvollisuutensa”: ST 5.1.1918. Ensimmäisen osaston perustaminen juuri Kiehimään (sekä myös suuri jäsenmäärä) selittyy sillä, että Ristijärven, Hyrynsalmen ja Suomussalmien vedet laskevat Kiehimänjokisuussa Oulujärveen. Erityisesti Uleå ja Raahe-yhtiö uittivat sieltä puuta kohti Perämerta. Kiehimässä kesäkuukaudet vietti myös Kiannan ja Kuhmon vesistöjen uittopäällikkö Tammela: KL 11.4.1917.

Sotkamossa, Kajaanin mlk:n eteläosissa kaksi, sekä Vuolijoen kaksitoista. Syrjempänä osastot perustettiin Kuhmoon, Suomussalmen Ruhtinansalmelle, Hyrynsalmelle, sekä juhannuksena jopa Puolangalle missä ”työläisillä ei ole ollut millään alalla minkäänlaista järjestöä ja itsenäistä luokkatoimintaa, vaan ovat kulkeneet porvarien talutusnuorassa”.<sup>35</sup> SSTL:n uittolakkoja nähtiin ainakin Gutzeitin työmailla Kajaanin eteläpuolella, Raahe oy:n uitoilla Hyrynsalmella, sekä Raahe oy:n ja sahanomistaja Niemisen uitoilla Kajaanin edustalla. Suomussalmella nähtiin 13.5. ”korpilakkona” alkanut uittolakko, joka kuitenkin päättyi osastoksi järjestäytyneenä 23.5. tehtyyn sopimukseen työnjohtajan kanssa. Yksittäisiä uittoja koskevien sopimusten lisäksi myös alueelliseen sopimiseen päästiin Itä-Kainuussa, kun SSTL teki sopimuksen 22.6. Kiannon ja Kuhmon vesistöjen uittoyhdistyksen kanssa.<sup>36</sup>

SSTL:n järjestäytymisen kautta Kainuun aiemmin täysin järjestäytymättömät uittolaiset voittivat 8-tuntisen työpäivän, korkeammat tuntipalkat (1,25-1,5mk/h), sekä tuntuvat yli- ja pyhätyölisät. Syyskuussa SSTL:n osastojäseniä Kainuussa oli yli 1500, mutta kuten Paltamon Kiehimän SSTL-osastossa, loppuvuodesta määrää todennäköisesti kutisti suhdannejäsenten poistuminen. Insenttiiviä jäädä osastoon loppuvuodesta vähensi se, että sopimukset koskivat vain kulunutta uittokautta.<sup>37</sup> Siellä missä perustettiin SSTL:n osastoja ja voitettiin työtaisteluita, nähtiin myös M.V. Karvonen. Hän oli kymiläinen työväenjärjestöjen veteraani ja ay-toimitsija<sup>38</sup>, joka saapui Kajaaniin keväällä 1917 SSTL:n uuden piirin sihteeriksi. Karvonen oli Kainuun vuoden 1917 merkittävin yksittäinen ay-toimija, ja myös ainoa täysipäiväiseksi luettava.

<sup>35</sup> ST 3.5.1917; ST 8.5.1917; ST 12.5.1917; ST 22.5.1917; ST 31.5.1917; ST 19.6.1917; ST 30.6.1917; ST 6.7.1917.

<sup>36</sup> ST 3.5.1917; ST 5.5.1917; ST 19.5.1917; ST 7.6.1917; ST 12.6.1917; ST 19.8.1917.

<sup>37</sup> Alueellisen uittosopimuksen sisältö: ST 30.6.1917. Kajaaninjoen uittosopimuksen sisältö: ST 19.8.1917. ”Työväen järjestäytyminen Kajaanin kihlakunnassa”: ST 18.9.1917.

<sup>38</sup> Karvosen ja kymiläisten aatetoverien uudenvuodentoivotukset: Työmies 31.12.1902. Johtokuntapaikka Kymin TY:ssä: Eteenpäin 20.2.1906. Luennoimassa esimerkiksi ”tuotannon kehityksestä”: Eteenpäin 19.12.1908; Eteenpäin 27.3.1909. SSTL:n agitaattoriksi: Eteenpäin 8.5.1909. Helilän kauppaosuuskunnan syyskokouksen puheenjohtajana: Eteenpäin 20.10.1910. Kouvolan osuuskauppapiirin neuvonantajana: Eteenpäin 11.4.1911. Edustajaksi SDP:n puoluekokoukseen: Eteenpäin 17.8.1911. SSTL:n edustajana SAJ:n kokouksessa: Eteenpäin 20.4.1912. Agitaatiomatkat Tornion Kuusiluodon sahalle 1909 ja 1913 saivat työväenliikkeen sisäpiirijulkisuutta, kun ensimmäisellä kerralla poliisi esti agitaation sahasaareissa, mutta toisella kerralla kieltoja kierrettiin siten, että työläiset kuuntelivat Karvosta meren jäällä: KT 15.9.1909; KT 18.4.1913. Lasiteollisuustyöväen liiton puhujana ja osastojen järjestäjänä: Työmies 10.2.1914. Tie- ja vesirakennustyöläisten liittoon tekemään samaa: ST 26.10.1916.

Kevään–kesän 1917 työtaistelut Kainuussa sujuivat verraten rauhallisesti, tai ainakin Kajaanissa suurin työläisten aiheuttama epäjärjestys oli epäpoliittista sekä juopunutta, ja huolestutti ”järjestyneitä” jopa enemmän kuin poliittista vastapoolia: Savon Työmieheissä epäiltiin ”korttimäessä” viihtyvien, keskellä kaupunkia humalassa hoilaavien ja kiroilevien työläisten kykyä turvata työväenliikkeen saavutukset.<sup>39</sup> Kainuun maaseudulla vuoden 1917 lakkoaalto rajoittui pelkästään uittoihin, eikä työläisten nousu metsäyhtiöiden asiamiehiä ja työnjohtoa vastaan aiheuttanut laajaa paikallista vastakkainasettelua, sillä myös pientilavaltaisen periferian valtapuolue Maalaisliitto perinteisesti vierasti yhtiövallan vaikutusta periferian maaseutuyhteisöihin. KPOY:n maatyöläisten lakkoilua jo vapun tienoilla voitaisiin todeta: Kainuuhun ei jäänyt kesäksi niin vöyreyttä maataloita, että järjestäytyminen työtaisteluihin olisi ollut palkollisille ja alustalaisille perusteltua – tiloista vain harvat ylittivät vanhan säätytalollisuuden tason, ja varsinaista kartanotaloutta ei ollut lainkaan. Yleistä oli nähdä myös alueen isäntäväkeä rahapalkan perässä savotoilla. Tilattoman maalaisväestön ainoa järjestäytyminen Kainuussa nähtiin Oulujärven rannoilla Paltaniemellä ja Manamansalossa – perustettuihin torppariosastoihin liittyi perustavissa kokouksissa 23 ja 16 jäsentä.<sup>40</sup>

Uittolaisten työtaisteluvoitot loivat kuitenkin painetta palkkojen nostamiseen ja työpäivän lyhentämiseen myös maataloudessa. Vaikka maatalouden työpäivät jatkuivat Kainuussa vielä entisen mittaisina, maahenkiset isännät eivät seuranneet kehitystä hyvällä. Vielä selkeämmin talollisia sosialistien vastaiseen rintamaan ajoi Tokoin hallituksen elintarvikepolitiikka, jonka pyrkimyksinä olivat maataloustuotteiden kattava inventointi ja pakko-otot samoin rajahinnoin koko maassa. Erityisesti voista olisi saanut vuonna 1917

---

<sup>39</sup> Savon Työmiehen kirje Kajaanista, joka oli ”yksi niitä surkeita paikkoja, jossa kortinpeluu ja juopottelu rehoittaa aivan painajaisena”, ja missä työväenjärjestöissä nähtiin ongelmallisena se, että monet työläiset jättivät kokoukset väliin antautuakseen mainituille nautinnoille: ST 25.7.1917. Kevään 1918 punavanki Armas Uotinen ja pari muuta saivat humalaisen rähinän vuoksi kuukauden porttikiellon työväentalolle: ST 24.5.1917. Suomalaisen työmiehen pään seudun ruhjeet venäläisen sotilaan kiväärinperästä sekä varoituslaukaus Kajaanissa ilmeisesti viinapulloon liittyneessä tappelussa: ST 26.7.1917. Puukotustapaus Linnantauskylän oluttehtaan lähellä: ST 7.8.1917. Kuljetustyöläisten osasto vastustamassa jäsentensä kortinpeluuta: ST 9.8.1917.

<sup>40</sup> ST 24.4.1917; ST 3.8.1917. Kainuussa talollisetkin kulkivat yleisesti metsätyömaille ”kapitaalipalkkaorjina”, joskaan eivät niin usein kaikkein raskaimmissa töissä, vaan erityisesti talvella ”propsin ja halon ajossa niin ettei kotiajoon jouda sen verran että polttopuuta kunnollisesti talossa olisi”, kuten Paltamon Kontiomäeltä paikallinen sosialisti ”Juippi” kommentoi: ST 1.8.1917. Tutkimissani vangeissa tukinajossa kulkeneita talollisia ainakin: VRO 12/211 Mikkonen; VRO 12/212 Laatikainen.



ennätyshintoja, mutta julkisuudessa vedottiin viljelijöiden isänmaalliseen uhrimieleen, että kottitalouksillekin riittäisi. Porvaripuolueissa ojennettiin kättä maalaisliittolaisten viljelijöiden suuntaan, ja nuorsuomalainen Kajaanin lehti kysyi kesäkuun alaotsikossa ikään kuin maataloustuottajien suuna: ”Harjoittaako hallitus ryöstöä?” Viikon kuluttua Kainuun maamiesseurojen kokouksessa 150 seudun viljelijää uhkasi jopa karjantuotteiden myyntilakolla mikäli senaatti ei järjestelisi hintoja uudestaan ja höllentäisi varastointirajoituksia. Loppusanoissaan kokouksen puheenjohtaja, hengenviljelyn ohella myös jonkin verran karjaa pitänyt nuorsuomalainen rovasti Väyrynen puhui hyvä-huutojen saattelemana ”nykyisistä poliittisista virtauksista toivoen, että maanviljelijät nostaisivat lippunsa yhtä korkealle kuin sosialistit – lippunsa, joka on ollut, on, ja tulee edelleenkin olemaan puhdas.” Samaa blokkiutumista sosialistien nousua vastaan nähtiin myös osuuskauppakiistassa, jonka merkitys korostui rahataloudeltaan kehittymättömän Kainuun oloissa. Historialliseen vastahankaan asiassa kävi Paltamon mieslahtelainen maanviljelijä Aate Karhu, joka osuuskaupan jakautuessa jäi työväenosuuskaupan hallintoon, vaikka hänen puoluetustansa olikin maalaisliitossa. Säännöllinen kokoustaminen Kajaanin keskeisten, myös kaartitoimintaan osallistuneiden työväenaktiivien kanssa mitä ilmeisimmin vaikutti Karhun pidättämiseen helmikuussa 1918.<sup>41</sup>

Viljelijöiden huoli maahan sidotun tuotantonsa kannattavuudesta lienee universaali, ja siksi myös purnausta poliittisesti kavennetuista voittomarginaaleista kesällä 1917 oli sinänsä ymmärrettävää. Totta toisaalta sekin, että jo alkukesästä syrjäkylien köyhimmät turvautuivat pettuun, ja loppukesästä Kainuun työläistalouksissa koettiin laajaa voi- ja viljapulaa. Työväenlehdissä kurjuudesta syyteltiin yleistyksiä kaihtamatta viljelijöitä, jotka välttelivät rajahintoja ja joskus myös pimittivät varastojaan, sekä ”herroja”, jotka kykenivät tukkuostoihin ja hintakeinotteluun. Nälän pelosta Suomessa kertoo osaltaan se, että

---

<sup>41</sup> KL 20.6.1917; KL 27.6.1917. Paltamon Kontiomäen isäntien asenteista kohonneita palkkoja ja kahdeksantuntista työpäivää vastaan: ST 1.8.1917. Kuulusteluissa Aate Karhu katui hallituksen vastaisia puheitaan ja selitti myös haluaan erota osuuskaupasta. Hänet otettiin kiinni Kajaanin punaisten ensimmäisten pidätyksien yhteydessä 7.2.1918. Kahdeksan lapsen isä vapautui 43 yötä kestäneen pidätysjakson jälkeen, kun kotikylän suojeluskunnan johtajana toiminut kansanopiston johtaja Pesonen sekä kolme talollista antoivat takeensa Karhusta, jonka esiintyminen kylän suojeluskunnan perustamisen aikoihin oli ilmeisen vastakarvaista. Lyhyet kuulusteluotteet, myös maininta kotikylän vapautustakuista: VRO 51/229 Pukkila. Vankiluettelo: KSR Pk/170-10. Työväenosuuskaupan lokakuun 1917 kokouksesta: KL 29.10.1917. Kajaanin sosialistien hapanta raportointia liittyen Kajaanin Osuuskaupasta irtautuneeseen Osuusliike Maakuntaan: ST 6.3.1917; ST 20.3.1917; ST 24.3.1917; ST 20.9.1917; ST 13.10.1917; ST 20.11.1917.

elokuussa valtion kotitaloustoimikunta ohjeisti kunnallisia elintarvelautakuntia keräämään ihmisorjaksi kaiken ”normaalisti halveksitun” kuten sienien ja pihlajanmarjojen ohella myös jäkälää, jonka valmistusohjeita julkaistiin lehdissä. Tokoin hallituksen ruokapolitiikka aiheutti vastustusta niin tuottajissa kuin kuluttajissa, ja tasapainoilu oli äärimmäisen vaikeaa: Tuottajat toisaalta uhkasivat myyntilakoilla, mutta kun rajahintoja nostettiin jälleen elokuussa, esimerkiksi Savon Työmies otsikoi uutisen: ”Köyhät tapetaan nälkään”.<sup>42</sup>

Elokuun rajahinnoilla kajaanilainen uittotyöläinen sai työtaisteluissa kohonneella tuntipalkallaan alle 200 grammaa ”korttivoita” – mikäli paikallinen elintarvelautakunta sai jakoon edes sen verran viikossa per kortinomistaja. Rajahinnoin tuntipalkalla olisi saanut litratolkulla maitoa, mutta sitä ei Kajaanissa korttitalouden piiriin koko kesänä, ja kun elintarvikelautakunta kutsui kaupungin karjanomistajat neuvottelemaan maidon saamiseksi vähävaraisten perheiden lapsille, paikalle saapui ”ainoastaan viisi, kuusi” karjanomistajaa, eivätkä neuvottelut edenneet. Maaseudultakaan ei saatu helpotusta. Hallitus oli pakotettu nostamaan rajahintoja, mutta silloinkin tavaraa oli vaikeaa saada myyntiin asti. Loppukesästä vähävaraisilla ei ollut enää varaa maitotuotteisiin. Viljankulutusta säädeltiin senaatin asetuksessa siten, että omavaraistaloudet saivat käyttää 10 kiloa per henki per kuukausi. Korttitaloudet puolestaan saivat jakopaikoilta määrän, joka vastasi 200 grammaa viljaa päivässä. Näin siis ohjeistettiin, mutta todellisuudessa jauhot loppuivat jakopaikoilta toistuvasti kesken. ”Silloin tällöin” saapuneita jauhosäkkejä odotti jakopaikoilla usein kymmeniä ihmisiä. Savon Työmieheissä maanantain 3.9. jauhojen jakoa Kajaanin osuuskaupalla kuvailtiin ”todellisena sotana”, jossa jonottajia oli myös maalaiskunnan ja Paltamon puolelta. Tuollakin kertaa jauhot loppuivat, ja ”muutamit perheenäidit” reagoivat purskahtamalla itkuun.<sup>43</sup>

---

<sup>42</sup> Pettua: ST 9.6.1917; ST 12.6.1917; ST 2.8.1917. Voipulaa Kainuussa: ST 1.7.1917; ST 29.7.1917; ST 8.8.1917; ST 28.11.1917. Voilla keinottelua ja salakuljetusta: ST 10.8.1917; ST 18.8.1917; ST 13.10.1917; ST 10.11.1917. Viljanjakelun ongelmia ja pulaa Kainuussa: ST 19.5.1917; ST 7.6.1917; ST 16.8.1917; ST 18.8.1917; ST 5.9.1917. Viljavilppejä Kainuussa: ST 13.10.1917; ST 18.10.1917; ST 11.12.1917. Sukevan työläisten ruokapulasta: ST 22.8.1917. Jäkäläkehoitus: ST 17.8.1917. Jäkälä-verileipäresepti ST 12.9.1917. Otsikko nälkään tappamisesta: ST 11.8.1917. Kainuun alueellinen elintarvikekomitea muistutti mahdollisista rangaistuksista väärin puinti-ilmoitusten antajille, joita oli jo paljastunutkin: KL 21.9.1917.

<sup>43</sup> Elokuun rajahintojen nousu: ST 11.8.1917. Kajaanin sekä Kajaanin mlk:n elintarvikelautakuntien maitosurkeutta: KL 25.6.1917; KL 29.6.1917; KL 27.8.1917; 17.9.1917. Kaupungeissa korttivilja pyrittiin jakamaan leipänä, maalla jauhoina. Ravintoloita ja ruokaloita kiellettiin tarjoamasta leipää ja käyttämästä viljaa ruoassa, ellei asiakkaalta vaadittu vastaavaa määrää leipäkortteja. Senaatin asetus vuoden 1917 viljasadon takavarikoimisen ja kulutuksen järjestämisestä: KL 22.8.1917. Kuvattu jauhojen jonotus Kajaanissa:

Viikko Turun "voimellakan" jälkeen sama pulanalainen peruselintarvike aiheutti syttymisherjän tilanteen myös Kajaanissa. 16.8. entiselle poliisille osoitetusta lähetyksestä löydettiin noin 600 kiloa Vuolijoelta laivattua, salakuljetettua voita. Tavara takavarikoitiin ja sijoitettiin väliaikaisvarastoon kaupungin meijerille. Takavarikko sai aikaan liikehdintää: Levisi huhuja illalla pidettävästä kansalaiskokouksesta sekä voimajaosta. Kello kuudelta illalla voiasia synnytti Kajaanin Lehden "levottomuutena" uutisoiman "torikokouksen, jossa sai kuulla niin yhtä kuin toistakin". Voita vaatinut spontaani kokous ei kuitenkaan päätynt mellakointiin tai muuhunkaan rähinään, vaan väkijoukko hyväksyi 12 henkilöä "työläispiireistä" tarkastamaan liikkeiden ja joidenkin yksityisten elintarvikevarastoja. Tarkastus alkoi välittömästi illalla, jatkuen seuraavalle päivälle. Tarkastusta vastustaneista ilmoitettiin elintarvikelautakunnalle ja asiat välitettiin poliisin tutkittavaksi, minkä seurauksena ainakin yhdestä ruokalasta löytyi niin paljon salattua viljatavaraa, että asia vietiin elintarvikelain rikkomuksena syyttäjälle.<sup>44</sup>

Oloja kaupungissa kiristi myös se, että elokuun jälkipuolella KPOY:n selluloosatehdas laitettiin seisomaan ja tehtaan 150-200 työläistä saivat lopputilin 21.8. Osalle irtisanotuista järjestettiin korvaavia töitä, mutta ilmeisesti huomattavasti alemmilla palkoilla.<sup>45</sup>

Kunnallisista elintarvikelautakunnista tuli keväällä 1917 pakollisia ja samalla niitä ohjeistettiin muovaamaan kokoonpanonsa paikallisia poliittisia voimasuhteita vastaaviksi. Kajaanissa elintarvikelautakunta oli perustettu jo syksyllä 1916, kun voi sekä sokeri vietiin "kortille". Aluksi elintarvikelautakunnassa oli vain porvarillisia, mutta vallankumouksen myötä siihen otettiin kansalaiskokouksen hyväksynnällä lisäjäseniä niin, että 3/7 paikoista tuli sosialisteille. Kesällä perustetussa Kainuun elintarvikelautakuntia ohjanneessa "kihlakunnan komiteassa" sosialisteja oli 2/5 ja yksi varalla. Kainuun maaseudun elintarvikelautakuntien käsittelyyn saati poikkeusvuosien elintarvikehuollon ja säännöstelyn yleiseen kertaamiseen<sup>46</sup> ei ole tässä tilaa, ja tyydyn lainaamaan Panu Pulmaa: "Kunnista löytyviä elintarvikevarastoja inventoitiin vaihtelevalla menestyksellä ja

---

ST 5.9.1917. Marja-Leena Salkolaa lainaten "työväestön elintarvikepulan takia asettamat erilaiset kastastusmiehet ja vahdit voidaan haluttaessa nähdä työväenkaartien alkioina". Elintarvikekysymyksen vaikutuksesta maanlaajuiseksi muuttuvan kaartitoiminnan taustalla: Salkola 1985/2, 21-27.

<sup>44</sup> KL 17.8.1917; ST 18.8.1917; ST 23.8.1917.

<sup>45</sup> KL 10.8.1917; ST 22.8.1917.

<sup>46</sup> Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921: Rantatupa 1979.

elintarvikelahtakuntien asiamiehet yrittivät saada lihaa ja viljaa ostetuksi – yhtä lailla vaihtelevalla menestyksellä.” Tilanne paheni entisestään vuonna 1918.<sup>47</sup>

Valtalakiäänestyksen jälkeen eduskunta hajotettiin loppukesästä 1917 ja uudet vaalit määrättiin lokakuun alkuun. SDP:lle parlamenttienemmistön säilyttäminen oli ensisijainen tavoite – etenkin kun eduskunnan kesällä hyväksymät kahdeksantuntinen työpäivä ja uudet kuntalait jäivät vahvistamatta. Vaalivoiton tavoittelu Kainuussa vaati sosialisteilta kovimman paikalliskilpailija Maalaisliiton haastamiseen juuri satokauden aikaan.

Fysiologisen nälän uhka ja politisoitunut ruokapula eivät olleet enää vain kentältä hallitukseen kohdistuvaan ristipaineen aihe – nyt ruoasta tuli kahdeksi kuukaudeksi myös vaalitaistelun ase. Tämä oli omiaan hajottamaan kansallista ruokarauhaa entisestään, sillä vaaliagitaatiossa vasemmistoon kohdistuneet syytökset viljelijöiden omaisuuden varastamisesta, ja toisaalta oikeistoon kohdistetut syytökset köyhien näännäyttämistä eivät tietenkään laantuneet, kun blokit kävivät taistelua Suomen maaseudun vähäväkisten äänistä. Nuorsuomalaisen Kajaanin Lehden vaalipropagandassa maalaiset ja sosialistit olivat yhtä vastakohtaiset kuin ”tuli ja vesi”: Maalainen tuottaa työllään pääomaa, mutta sosialisti taistelee pääomien hävittämiseksi; maalainen kasvattaa viljan, mutta sosialisti sieppaa sen suuhunsa. Johtopäätös lehden mukaan oli, että ”maalainen ei äänestä sosialisteja”. Sosialistien propagandassa Kainuun viljelijäväestöä puolestaan varoitettiin, että maalaisliitossa rahvaanomaista oli vain kuori, sisuksen ollessa ”täysin porvarillinen, suurviljelijäin etuja ajava”. Yhteiskunnallisen tilanteen kriisiytyessä tunne nollasummapelistä politiikassa kasvoi – sisällissodan tulevat vastapuolet loivat paitsi itsensä, myös toisensa.<sup>48</sup>

Vaikuttaa siltä, että Kajaanin sosialistit kokivat Kainuun maaseudun suhteen tappiomielialaa jo ennen eduskunnan hajotusta ja vaalikamppailua. Jokaista vireän työväenyhdistyksen

---

<sup>47</sup> Kaupungin elintarvelautakunnan jäsenistä tutkittaviin vankeihin kuului Olli Katainen: KL 28.3.1917; KL 4.4.1917. Kihlakunnan komitean sosialistit olivat ensin Piirainen ja Niemi. Piiraisen kuoltua heinäkuussa tilalle nousi varasijalta Pukkila, jonka tilalle uudeksi varajäseneksi valittiin Nahkala. Kaikki paitsi Piirainen tutkimiani vankeja. A.F. Lappi toimi Kajaanin maalauskunnan elintarvikelahtakunnan sihteerinä. Maailmansodan ja vallankumousajan vuoteen 1919 jatkunut elintarvikepula Kajaanissa: Heikkinen R. 1986, 157-159; Pulma 1994, 110-114.

<sup>48</sup> Tuli ja vesi: KL 28.9.1917. Maalaisliiton kuoresta: ST 18.9.1917. ”Maalaisliittolaiset vaalivalheineen”: ST 26.9.1917. Sisällissodan vastakkainasettelun rakentumisesta psykohistoriana: Silta 2009.

Naapurinvaaraa kohti löytyi monta Tipasojaa<sup>49</sup>, ja syksyn 1917 vaaleissa Maalaisliitto oli Kainuun selvästi suurin puolue. Peltoalaa Kainuussa oli keskimäärin kolmisen hehtaaria per tila, ja tämän ”vaurauden” ylläpitämisessä sekä ties vaikka kasvattamisessa maalaisäänestäjät luottivat puolueeseen, jonka arjen kytkökset olivat alueen vahvoissa maamiesseuroissa sekä nuorisoseuroissa. Jos niiden jäsen olisi kirjoittanut lehteen vaalipakinan otsikolla ”Jumala ja porvarien vaaliliitto – Ketähän Jeesus äänestäisi?” pian hän olisi ollut ex-jäsen. Kytkökset syntyivät myös 1917 perustettuun Osuuskauppa Maakuntaan, joka porskuttaa edelleen. Näiden toimintakenttien sekä myös itsenäisyysaktiivisuuden kautta maalaisliittolaisten yhteydet myös Kainuun nuorsuomalaisiin vahvistuivat – nuorsuomalaiset puolestaan olivat vaaliliitossa vanhasuomalaisten kanssa.<sup>50</sup>

Kajaanissa viimeinen mainittava vasemmiston ja oikeiston blokkirajat ylittänyt, siltojen polttamisen sijaan niiden rakentamiseen pyrkinyt reaktio maan yleisilanteeseen nähtiin sunnuntaina 12.8. kun ”useampia satoja henkilöitä eri puolueista” yhtyi pidetyn kansalaiskokouksen yksimieliseen päätöslauselmaan, jonka mukaan eduskunnan oli pysyttävä ”äskettäin tekemänsä itsenäisyyspäätöksen” (i. ”valtalain”) takana. ”Siitä on

---

<sup>49</sup> Nimimerkki Viki raportoi Savon Työmieheissä 12.7.1917 Sotkamon syrjäiseltä Tipasojalta: ”Tämä kulmakunta on harvaan asuttua, hallan arkaa jylhää korpimaata, niin henkisesti kuin aineellisesti suhteessa. Hengen viljeleminen rajottuu katekismuksen ja raamatun historian ulkoa oppimiseen – että pääsee ripille. Kansakouluun vain harvalla mahdollisuus. Luetaan vain raamattua, ei saada tietoja edes käytännöllistä elämää varten. Siitä johtuu, että maanviljelys on huonolla kannalla. Metsät raikataan ja maat joutuvat yksi toisensa perään tukkiyhtiöille. Juuri missään ei tapaa sen ilottomampaa kansaa kuin täällä. Se on syntä ja vallattomuutta jos lapset pyrkii leikkimään. Käydään joka pyhä kirkossa, samalla ostetaan salapolttajalta korpirojuua, kun tarvii iloakin, sanovat. Taikausko rehoittaa, esimerkiksi äkkiä kuolleista syntyy monenlaisia kummitusjuttuja. Asiain näin ollen ei sosialismilla ole juuri mitään jalansijaa. Pari Savon Työmiestä tulee koko kylään. Sosialisteja ei pidetä ihmisenäkään. – – Mutta kyllä se on niin hyvät naapurit, että sosialismi vasta kristinopin oikein käytännössä toteuttaa. Kaikille työnsä tulokset. Älköön kukaan olko toisensa orja. Ruoki nälkäisiä, vaateta alastomia ja rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi. Viki.” Nimimerkin takana saattoi olla Otto H. Rautiainen – aiemmin Sotkamossa asunut kajaanilainen osuuskaupanhoitaja vietti keski-kesällä 1917 kolmen viikon kesäloman appensa luona Tipasojalla: VRO 95/282 Rautiainen. Puolueiden kannatus Tipasojalla kääntyi vuonna 1917 jyrkästi SDP:ltä maalaisliitolle. Samaa nähtiin muuallakin Sotkamossa, mistä kertovat 1916 ja 1917 äänestysalueittaiset vaalitulokset: KL 15.10.1917. Kalle Niemi puhujana Tipasojan TY:n perustamistilaisuudessa, sekä TY:n toiminnan lakkaaminen: Työmies 23.1.1911; ST 10.03.1915.

<sup>50</sup> Kajaanin maalaiskunnan Lehtovaaran pientilallisten kääntymisestä sosialisteja vastaan: ST 18.10.1917. ”Natsarealaista” köyhien ystävänä korostaneen provosoivan vaalipakinan kirjoitti ST:n säännöllinen nimimerkki Topra-Heikki, kuka hän sitten olikaan: ST 26.8.1917. Kun sianlihan rajahintaa korotettiin vaalien jälkeen, aiemmin pappien enemmistöä sioiksi haukkuneen Topra-Heikin herraviha lähenei jo väkivaltafantasiaa: ”Jos minulla olisi valtaa ja voimaa, niin pakottaisin herrat senaattorit syömään oikein lihavaa läskiä, niin että läkähtyisivät.” ST 21.10.1917. Peltoala: Turpeinen 1985, 340. Maalaisliitto Kainuussa 1906-1917: Isohookana-Asunmaa 1985, 7-44. Maamies- ja nuorisoseuroista Kainuussa: Heikkinen A. 1986, 223-232. Sosiaalidemokratian ja kirkon kulttuuritaistelusta 20. vuosisadan alulla: Pikkusaari 1998.

oikeus väistyä ainoastaan asevoiman edessä”, ja Savon Työmiehen mukaan Kajaanissa oltiin valmiita ”kaikin keinoin” puolustamaan eduskunnan päätöstä.<sup>51</sup>

Kuten koko maassa, syksyn vaalien jälkeen myös Kainuussa oikeiston ja vasemmiston jo kesällä nähty blokkiutumisen sai voimistuvan militantin muodon: Paikallinen keskiluokka ja talollispiirit ryhmittäytyivät tukemaan seudun aktivistitaustaisia suojeluskuntia, työväenliikkeen järjestöjä puolestaan kehoitettiin SAJ:n ja SDP:n puoluetoimikunnan päätöksellä perustamaan työväen järjestyskaarteja.

### 1.3 Työväenliikkeen kaartitoiminta Kajaanissa ennen sisällissotaa

Tsaarinvallan kaatuessa Kajaanissa nähtiin poikkeusajan yhteistyötä sosialistien ja porvarien välillä, mutta niin nähtiin muuallakin. Myös kesän 1917 rauhallisista työtaisteluista Kainuussa kannattaa vetää enemmän paikallisia talousoloja, kuin Kajaanin sosialistien sisäringin poliittista säyseyttä tai kompromissihaluisuutta korostavia johtopäätöksiä. Erytisesti vaalitaistelussa rauhallisemmistakin Kajaanin työväenjärjestöihmisistä kuten A.F. Lapista kuoriutui jyrkkiä, taistelevia sosiaalidemokraatteja<sup>52</sup>, ja sosialistien agitaatio tuskin muutoinkaan oli vallankumouskesänä 1917 normaalia kiltimpää – etenkin siellä, missä vieraspuhujana kuultiin Matti Aution kaltaista tunnettua radikaalia.<sup>53</sup>

<sup>51</sup> ST 15.8.1917.

<sup>52</sup> Myöhemmän työväenkaartitoiminnan suhteen ilmeisen pidättyväinen A.F. Lappi moitti vaalien alla nimimerkkinsä Eernesti takaa kaupungin viivästyneitä ja kalliiksi tulleita rakennushankkeita, ja veti niistä yhteyden eduskuntavaaleihin, joissa myös vahvistamatta jääneet uudet kuntalait olivat vaalitaistelun aihe: ”Luulisi käsittävän, että nyt on kysymys siitä, tahdotaanko jotain kansanvaltaista tässä yhteiskunnassa luoda - - ettei sitä mikään muu puolue tahdo toteuttaa kuin sosialidemokraattinen puolue. Jos siis tämä yhteiskunta tahdotaan vapauttaa porvariston kuristavasta verkosta, tehtäköön aikanaan innokasta työtä sosialidemokratian hyväksi. Lyötäköön heitä silloin kun siihen on tilaisuus ja parempaa asetta kuin vaalilippu ei heidän kurittamiseksi voi meillä milloinkaan olla.” ST 24.8.1917. Kurittamisen kielikuvia viljeli myös oikeisto, ja esimerkiksi Kajaanin Lehti kehotti (pääministeri Tokoin puheisiin viitaten) myös porvaristoa ”tarttumaan remmiin” järjestyksen palauttamiseksi: KL 24.8.1917.

<sup>53</sup> Autio puhui Kajaanin työväentalon juhannusjuhilla, minkä lisäksi häntä kuultiin puhujana 20.6.-9.7. Sotkamon Naapurinvaaralla ja Paakinmäellä, Sotkamon työväentalolla, Kajaanin Murtomäen asemalla ja Lehtovaaralla, Paltamon Melalahdella sekä Kiehimän työväentalolla ja Mieslahden työväentaloilla, Ristijärven työväentalolla, Hyrynsalmen työväentalolla, Kajaanin Purolan esikaupungissa ja Rasinmäessä, Sotkamon työväentalolla uudelleen, sekä Sotkamon Soidinvaaran työväentalolla ja Ontojoella: ST 16.6.1917; ST 23.6.1917; ST 5.7.1917. Varkauden taistelussa 1918 punaisia johtanut Autio kuului ensimmäisiin, jotka ammuttiin kenttäoikeuden päätöksellä taistelun päättyttyä: Tikka 2004, 232-240. Autiolla oli kytköksensä myös varhempaan militanttiin sortokausiaktivismiin ja työläisaktivismiin. Toinen mainittava vieraspuhujana Kainuussa 1917 oli sd. naisliiton puhujana, kajaanilaislähtöinen vuosien 1919-1929 kansanedustaja Olga Leinonen: ST

Heinäkuussa kuolleen Jaakko Piiraisen tilalle Kajaanin TY:n puheenjohtajaksi valittiin Kalle Niemi. Niemi oli jo kuusi ja puoli vuotta Kajaanissa viihtynyt työväenliikkeen kymmenvuotinen veteraani, ja syksyllä 1917 parlamenttipaikkaakin hätyytellyt sosialistien paikallinen ääniharava.<sup>54</sup> Niemi ei ollut politiikan täystyöllistämä, vaan hän toimi myös ompelukonejätti Singerin asioitsijana Kajaanissa. Niemen ja Kainuun SSTL-piirisihteeri M.V. Karvosen kaltaisille, Suomen maata paljon nähneille ja puoluekokousedustajanakin olleille Kajaanin keskeisille järjestöaktiiveille lie ollut selviö, että luokkataistelun uudet rintamat ja paikallisia lakkoja kovemmat menetelmät avattaisiin Kainuun työväenjärjestöjen osalta vain tiiviissä yhteydessä keskusjärjestöjen päätöksiin.<sup>55</sup>

Kajaanilaisten vuoden 1917 militanttitoiminta ei alkanut työväenjärjestöjen kaartinalkioista, vaan itsenäisyysaktivistien valmistautumisesta venäläisiä vastaan käytävään sotaan. Elokuussa Kainuun metsissä pidettiin pienimuotoisia marssi- ja muita harjoituksia. Jo hieman suurempi yhtymä nähtiin 22.9. Kajaanin Koutaniemellä, kun

---

19.4.1917; ST 6.9.1917. Suurimmassa osassa Savon Työmieheen ilmoitettuja tilaisuuksia työväenliikkeen puhujina Kainuussa kuultiin "vain" Kajaanin sosialisteja; yleensä joko Niemi, Lappi, Myyryläinen, tai 1917 SSTL:n piirisihteeriksi saapunut kymiläinen Karvonen: ST 1917.

<sup>54</sup> Niemen (s. 1878) varhaisvaiheista ei tämän työn lähteillä tiedetä edes syntymäpaikkaa, mutta hänen poliittinen historiansa alkoi viimeistään 1906 kamppailuna omakohtaisesti todistettua kurjuutta vastaan: Niemi oli yksi niistä torppareista, jotka häädettiin asunnoistaan talvella 1906-1907 Laukon torpparilakkojen seurauksena. Laukon lakoissa Niemi toimi noin 40-henkiseksi nousseen lakkovahdiston päällikkönä: HS 25.7.1906; HS 26.7.1906. Helsingin Sanomien haastattelemasta, ilmeisesti "vanhan väessäkin" palvelleesta lakkokaartipäälliköstä tuli häädettyjen torpparien valtuuttama kiertävä solidaarisuuspuhujaja ja varainkerääjä, joka kiersi maan työväentaloja 1907-1908. Puhujamatkat veivät 1908 myös Savoan, missä hänestä tuli myöhemmin Kuopion sd. piiritoimikunnan palkkaama puhujaja: ST 11.6.1908; ST 21.12.1909. Kuopion sd. kunnallisjärjestön kesäjuhilla nuorisosaston puhujana: ST 28.6.1910. Kajaanin sd. agitaatiopiirin puhujana Paltamon Melalahdella, Puolangalla, sekä Sotkamon Tipasojan TY:n perustavassa kokouksessa: KL 19.12.1910; KT 23.12.1910; Työmies 23.1.1911. Niemi oli ainakin välillisesti mukana myös Kajaanin lyhytikäisen elokuvateatteriosuuskunnan toiminnassa, josta tutki manni vanki Olli Katainen sai konkurssikärajillä kuukauden vankeutta: KL 15.12.1911; KL 12.8.1912. "Kivityömies" Niemi Kajaanin työväentalon vahtimestariksi 12 hakijan joukosta: KK 2.4.1914. Niemi oli aktiivinen myös Kajaanin osuuskunnan toiminnassa maailmansodan aikaan, mikä jää tässä viittaamatta.

<sup>55</sup> SDP:n kesäkuun 1917 puoluekokouksessa kahdeksantuntisen työpäivän ja uusien kuntalakien läpiviennistä käydyssä keskustelussa Kalle Niemi korosti erityisesti "jonkinlaisen kunnallisvallan" saamista porvaristolta. Niemi totesi, että työväen taistelu lakien puolesta "epäilemättä" puhkeaisi jos lait jätettäisiin lepäämään, ja siksi mielenosoittaminen ei välttämättä Niemen mukaan riittänyt, vaan saatettiin tarvita kovempiä painostuskeinoja kuten yleislakon uhkaa. Puoluekokouksen toinen kajaanilaisedustaja Janne Myyryläinen ei käyttänyt puheenvuoroja. Niemi oli Oulun läänin eteläisen vaalipiirin yhtenä edustajana myös SDP:n vuoden 1911 puoluekokouksessa. Sielläkin hän kannatti radikaaleja otteita, kuuluen siihen kokousvähemmistöön, joka kannatti eduskuntavaalien boikotoimista: SDP:n puoluekokouksien pöytäkirjat 1911 ja 1917/1.

pidettiin toistasataahenkinen sotaharjoitus. Syyskuussa riveissä oli noin 300 miestä ympäri Kainuuta, enimmäkseen Kajaanin seudulta.<sup>56</sup>

Itsenäisyysaktivistit välttelivät Kajaaniin sijoitetun venäläisen sotilasosaston huomiota, ja heille oli lievästi sanottuna kiusallista se, että Savon Työmies mainitsi 12.10. harjoituksista Kajaanin Koutaniemellä ja Sotkamon Korvaniemellä, vihjaillen sotilaallisuudesta ja aseellisuudesta. ST kaiutti myös sellaista huhua, että suojeluskuntaan liittyneiden olisi toteltava päälliköitään tappamisen uhalla.<sup>57</sup> Uutinen ilmeisesti hukkui ajan virtaan, eikä sotaväelle raportoitu asiasta Kajaanissa suoraan – Kajaanin sosialistien järjestötytimellä oli jo kevästä 1917 asti ainakin jonkinlainen käsitys siitä, mitä Kajaanin porvariaktivistit järjestelivät, sekä jonkinlainen etäinen kunnioitus tai ainakin varovaisuus näiden toimintaa kohtaan. Samaa varovaisuutta aktivistien suhteen oli Taavi Tainion Kuopiossa päätoimittamalla Savon Työmiehellä yleisesti. Kun työväenjärjestöjen piirissä Savon Leppävirralla ja Ylä-Kainuun Hyrynsalmella yritettiin käyttää venäläistä sotaväkeä militanttijärjestöjä perustavan oikeiston kampittamiseen, Savon Työmies muistutti reilusta pelistä:

*Me olemme varoittaneet ja varoitamme edelleenkin työväestöä liittymästä mihinkään porvarikaarteihin, mutta siitä huolimatta emme julkaise mitään sellaisia tiedonantoja tai uutisia, jotka voitaisiin käsittää ilmiannoiksi. Urheiluharjoitukset aseitten kanssa tai ilman, niitä pidämme luvallisina. Toimitus.<sup>58</sup>*

Aktivistien toiminnalle saatiin myös julkinen ulottuvuus ympäri maata syksyllä käynnistyneestä suojeluskuntatoiminnasta. Kajaanissa toimintaa käynnistettiin kaupunginvaltuuston kautta 14. syyskuuta. Asettamiensa kahden jäsenen lisäksi valtuusto pyysi suojeluskunta-asiasta neuvottelemaan maistraatista, talonomistajayhdistyksestä, VPK:sta ja työväenyhdistyksestä kaksi jäsentä kustakin.<sup>59</sup> Sosialistit kieltäytyivät. Kalle Niemen vastauksessa viittoiin, että työväen olisi voinut saada mukaan järjestyksenpitoon

---

<sup>56</sup> Keskeisiä ympäristöjä valkoisten paikallisessa järjestäytymisessä olivat esimerkiksi Kajaanin opettajaseminaari ja Paltamon Mieslahden isäntä- ja emäntäkoulu. Kainuulaisten varhaisemmasta itsenäisyysaktivismista sekä sotilaallisesta järjestäytymisestä Kainuussa kesällä ja syksyllä 1917: Romppainen 2017, 15-32, 49-56.

<sup>57</sup> ST 12.10.1917.

<sup>58</sup> ST 31.10.1917.

<sup>59</sup> KL 17.9.1917.



jo keväällä kariutuneen miliisihankkeen kautta. Nyt ei kuitenkaan lähdettäisi mukaan suojeluskuntahankkeeseen, joka Niemen mukaan vaikutti enemmän hyökkäys- kuin järjestystoiminnalta, ja sitä paitsi tulisi kaupungille kalliiksi. Vastauksen loppu oli uhmakas:

*Saadaan nyt nähdä ryhtyykö valtuusto todella perustamaan verikaartia? Jos se ryhtyy, silloin sen suurkapitalismin kätyrihalusta ei ole minkäänlaista epäilystä – ”periaatteessa” valtuusto jo onkin sillä kannalla. Voi häpeätä!*<sup>60</sup>

Kurjistuneiden työläisien joukkoliikehdintä Suomessa sai loppukesästä levottomia muotoja, jotka olivat keskipakoisia myös sosialistien järjestökurin suhteen. Yleinen tyytymättömyys erityisesti ruokapulaan purkautui myös työväenpuolue SDP:hen, jonka aikaansaannoksiin niin hallituksessa kuin paikallisissa elintarvikelautakunnissa oltiin pettyneitä. Työväenliikkeessä nähtiin, että ilman radikaalia toimintaa ote massoista menetettäisiin. SAJ:n ja SDP:n toimikuntien yhteisessä kokouksessa syyskuun lopulla pöydälle nostettiin mahdollinen yleislakko, mutta kuitenkin päätettiin olla mobilisoimatta järjestöjen voimaa ennen vaalituloksia. SDP:n lokakuun alun vaalitappion jälkeen ratkaiseva keskusjärjestöpäätös työväen kaartitoiminnan käynnistämiseksi nähtiin, ja SAJ:n valtuuston kehoitusta *työväen järjestyskaartien* perustamiseksi julkaistiin työväenlehdissä 20.10. alkaen. SDP:n puoluetoimikunta antoi toiminnalle hyväksynnän. Aiemmin eri puolilla maata nähtyjen erilaisten paikallisten järjestysmiehistöjen ja miliisien, lakkovahdistojen, sekä elintarvikeiden tarkastusmiehistöjen sijaan kaikkea tätä toimintaa organisoitiin nyt maanlaajuisiksi. SAJ:llä oli vuonna 1917 enimmillään noin 161 000 jäsentä, SDP:llä 130 000.<sup>61</sup>

Kajaaniin työväen järjestyskaarti perustettiin perjantai-iltana 26.10. pidetyssä työväenkokouksessa. Ensin käsiteltiin M.V. Karvosen alustamana SAJ:n vaatimukset senaatille elintarvikeasioiden järjestämiseksi. Sitten käytiin kaarti kysymykseen. Kokouksen puheenjohtajaksi aluksi valittu KPOY:n massankeittäjä Antti Leppänen ei ehtinyt käynnistelempään kaartiasiaa kauaa, kun Kalle Niemi saapui myöhässä paikalle ja otti

<sup>60</sup> ST 20.9.1917; ST 29.9.1917. On ilmeistä, että myös Kajaanin sosialistien keskuudessa pelättiin suojeluskuntaa käytettävän myös esimerkiksi mielenosoitusten ja lakkojen hajottamiseen.

<sup>61</sup> Työväen järjestyskaartien perustamiskehoituksesta ja sen taustasta: Salkola 1985/2, 17-31. Työväenkaartien varhaisista muodoista ennen järjestyskaarteja: Salkola 1985/1. Savon Työmies julkaisi SAJ:n valtuuston kehoituksen 23.10.1917, ja työväen järjestyskaartin säännöt 26.10.1917.

puheenjohtajan roolin<sup>62</sup>. ”Järjestökaartien perustamiskysymyksen”<sup>63</sup> alusti eduskuntavaaleissa ehdolla ollut, myös Kajaanin toisena puoluekokousedustajana kesäkuussa nähty osuuskauppatarkastaja Janne Myyryläinen:

*Alustaja totesi, että työväestön asema, porvariston harjoittaman anarkistisen elintarvepolitiikan ja porvariston perustamain lahtarikaartien tähden on tullut niin uhatuksi, että työväen on ryhdyttävä perustamaan omia järjestysmiekskaarteja itsepuolustuksen tarkoituksessa. Siihen on työväestöllä siveellinen oikeus, sekä velvollisuus. Näiden kaartien tehtäväksi jää huolehtia hyvän järjestyksen säilyttämisestä työväen esiintymistilaisuuksissa, sekä työväen oikeuksien kuten yhdistymis-, kokoontumis-, lausunto- ja painovapauden suojeleminen, jos niitä miltä taholta hyvänsä yritettäisiin riistää.*<sup>64</sup>

Kaartilaiset valitsivat Kalle Niemen päälliköksi ja KPOY:n muurari J.A. Koivulan varapäälliköksi. Kaartin esikunnan johtoon tuli SSTL:n piirisihteri Karvonen, ja sen muut jäsenet olivat ratavartija Matti Pukkila, kivityömies Antti Nahkala ja KPOY:n puuseppä Alvar Haverinen. Kirjurina toimi Edvin Juutinen, ja varajäsenenä olivat työväentalon tuore vahtimestari Santeri Kari Viipurista sekä P. Juutilainen. Perustamispäätös oli yksimielinen. Lisäksi käsiteltiin elitarvikelautakunnan toimintaa ja järjestökuria koskevia asioita.<sup>65</sup>

Yleislakkoutiset saatiin Kajaaniin vasta lakon alkamispäivän 14.11. aamupäivällä – vanhasuomalaisen Kajaanin Kaiun konttorin seinältä. Sosialistit kokoustivat illalla täydellä työväentalolla ja yleislakko julistettiin kello 8. Asetettiin 15-jäseninen yleislakkokomitea, jolla ilmeisesti oli kaksi puheenjohtajaa: parturi Abram Lahtinen ja vakuutusasioitsija Olli Katainen.<sup>66</sup> Kaartilaiset valvoivat Kajaanin järjestystä 75 hengen komppanioissa 4-tuntisin vuoroin. Kauppiasyhdistys hangoitteli aluksi jonkin verran liikkeiden sulkemiskäskyä

---

<sup>62</sup> VRO 12/209 Leppänen.

<sup>63</sup> Järjestyskaarti-nimitys sekoittui oitis järjestökaartiksi, mikä osaltaan kuvastaa kaartien luonnetta hyvin, sillä jäsenten keskeinen värväyspohja olivat työväen järjestöt.

<sup>64</sup> ST 31.10.1917.

<sup>65</sup> ST 31.10.1917; VRYO 7474 Karvonen. Tutkimiani kevään 1918 vankeja kaikki mainitut paitsi Juutilainen, joka jää joukossa mysteeriseksi.

<sup>66</sup> VRO 11936 Lahtinen; VRYO 5698 Katainen. Ote Kajaanin maistraatin 19.11.1917 istunnon pöytäkirjasta, jossa jäljennös Kajaanin yleislakkokomitean jättämästä kirjelmästä poliisiasioiden hoitoa koskien: VRO 94/31 Vuori. Savon Työmiehen aikalaisuutisointi puhui Kajaanin yleislakkokomiteasta vapaamuotoisemmin ”vallankumouskomiteana”: ST 20.11.1917.

vastaan, ”muttei tehnyt suurempaa vastarintaa”. Lakon yleiset tavoitteet hallitusta painostaneena poliittisena yleislakkona onnistuivat, eikä työväen painostavista otteista huolimatta lakkoväkivalta Kajaanissa puolin tai toisin puhjennut. Suojeluskunta pysytteli aloillaan, ja Savon työmies hehkutti: ”Järjestökaarti 600 miehen suuruisena oli kaiken siivon elämän a ja o. Ei se valtuuston antama 5,000 mk ansiotta tullut”.<sup>67</sup>

Kajaanin Lehden mukaan mitä ”tällä kertaa erikoisesti Kajaaniin tulee, niin ei täällä erikoisempaa järjestyksen rikkomista ollut huomattavissa, ellei itse lakkoa ota tarkastettavaksi”. Yleislakon rajoittavista vaikutuksista kaupunkilaisten elämään KL luetteli liikkeitä sulkeneiden lakkokaartilaisten uhkaavuuden, junaliikenteen seisahtumisen kolmantena lakkopäivänä, lennätinliikenteen keskeyttämisen, puhelinliikenteen valvomisen ja puhelujen rajoittamisen vain elintarvikeasioihin, laivarahdin paitsi elintarvikkeiden kieltämisen, sekä laivakuljetuksien tiheät tarkastukset. Kiellettyä korpikaupungissa oli myös halkojen ja heinien kaltaisien keskeisten bulkkihyödykkeiden kuljettaminen hevosella.<sup>68</sup>

Keskiviikkona alkaneessa yleislakossa nähtiin sunnuntaina ehkä radikaalein käänne työväen puolelta: työväenkaarti poisti poliisit toimestaan, ja asetti omaksi komisariokseen levyseppä Ilmari Vuoren. Ilmeisesti kaartin aktiiveihin kuulunut Eeli Koskinen julistettiin ylikonstaapeliksi. Oikeaa komisariota Heikki Komulaista epäiltiin sotkeutumisesta viinarikoksiin ja tahallisesta epäonnistumisesta Albin Tolosen pidättämisessä. Lakkolaiset olivat vaatineet Tolosen pidättämistä yhteiskunnalle vaarallisena henkilönä, mille perusteena esitettiin epäilty viinan trokaaminen, mutta taustalla saattoi piillä myös haluja puuttua Tolosen militanttitoimintaan – jälkimmäinen on osaltani kuitenkin vain arvailua, sillä lähteet eivät kerro kuinka tarkasti Kajaanin työväenjärjestöjen sisärinki oli perillä asioitsija Tolosen keskeisestä roolista paikallisessa aktivisti- ja suojeluskuntaverkostossa. Maistraatti totesi suoraan, ettei lakkolaisten poliisitoimintaa koskevilla päätöksillä ole mitään sijaa. Vuori totesi, että päätökset toteutetaan maistraatin päätöksestä huolimatta,

---

<sup>67</sup> ST 20.11.1917; ST 22.11.1917. Kaupungi nvaltuustolle 15.11. esitetyt vaatimukset palkan maksamisesta lakkoa valvoneelle järjestyksikaartille lakkokomitean puolesta välittivät Abram Lahtinen ja Janne Myyryläinen : KL 21.11.1917(B).

<sup>68</sup> KL 21.11.1917(B).

mikä jäi kuitenkin tyhjäksi uhoksi, kun asiat palautuivat normaaliksi yleislakon loppuessa alkuviikosta.<sup>69</sup>

Kainuun maaseudulla marraskuun 1917 yleislakko näkyi rauhallisena: sielläkin, missä tunnelmat kiristyivät eniten, ei käyty lähelläkään työläisten laajempaa vallanottoa tai esimerkiksi ”Kittilän kapinan” tunnelmia, joissa Lapin kruununvouti Axel Sandström ammuttiin. Maaseudun työväenjärjestöt Kainuussa eivät olleet kovinkaan radikaaleja tai ainakaan vallankumouskehityksen suhteen oma-aloitteisia, vaan kyselyillään kuormittivat sd. alipiirin johtoa Kajaanissa niin, että seurauksena maalaisia kehoitettiin ahkerammin seuraamaan vallankumouksellisen keskusneuvoston ja sd. puoluetoimikunnan ohjeita ja määräyksiä Savon Työmiehestä. Muistutuksen ohella, ”viitaten tuonnottaiseen tapahtumaan Hyrynsalmella, on meillä syytä työväestöä varottaa antautumasta mihinkään epäjärjestyksen synnyttämiseen, vaikkapa sitä kiihottavan porvaristo yrittäisikin.”<sup>70</sup>

Marraskuun 1917 yleislakko Suomessa jäi poliittiseksi painostuslakoksi, joka joudutti kahdeksantuntisen työpäivän ja uusien kunnallislakien läpi saamista, mutta sen aikana pohdittiin myös työväenkaartien voimalla toteutettavan vallankaappauksen käynnistämistä. Vaikka kumoukseen ei yleislakon aikana ryhdytty, kumousta valmistelevia elimiä perustettiin. Suhteellisesta paikallisesta rauhallisuudesta huolimatta, yleislakko ja työväenkaartin mobilisaatio havahduttivat ei-sosialistit toden teolla myös Kajaanin seudulla, missä sisällissotaa enteilevät vastakkainasettelut olivat aiemmin pysyneet suhteellisen mietoina. Muualla maassa työväenkaartien ja suojeluskuntien välisissä yhteenotoissa nähtiin yli 20 kuolouhria, ja kaartilaiset syyllistyivät myös murhatöihin.<sup>71</sup>

Ennen yleislakkoa Kajaanin suojeluskunnalla oli aikomus saada myös sd. työväkeä liittymään suojeluskuntaan, mutta voitaisiin sanoa lakon katkaisseena nämä toiveet. Työväenliikkeen puolella oltiin keskusjärjestöpäätöksien nojalla systemaattisen kielteisiä suojeluskuntia kohtaan, mikä aiheutti yleislakon aikaan myös kahden Kajaanin metalliosastolaisen erottamisen suojeluskuntaan kuulumisen vuoksi. Myös Paltaniemen kylässä TY:n ja torppariosaston kokous erotti erään jäsenensä suojeluskuntaan kuulumisen

<sup>69</sup> VRO 94/31 Vuori; VRYO 6375 Koskinen; KL 21.1.1917(B).

<sup>70</sup> Yleislakko Lapissa: Aatsinki 2009, 152-166. Muistutus oma-aloitteisuudesta: ST 20.11.1917.

<sup>71</sup> Yleislakon taustasta, toteutuksesta ja väkivaltaimiöistä: Salkola 1985/2, 135-221.

vuoksi – Paltaniemen TY:n puheenjohtaja Uuno Mustoselle työväenliike ja puoluejäsenyys olivat puolestaan tärkeämpiä, ja hän erosi suojeluskunnasta sekä liittyi loppuvuodesta kylässä perustettuun työväenkaartiosastoon.<sup>72</sup>

Muutamia päiviä yleislakon jälkeen Kuopiossa koettiin vakavia enteitä kumouksesta, kun ilman paikallisten työväenjärjestöjen kutsua Haminasta saapui noin 150 aseistetettua työväenkaartilaista sekä venäläisiä kumouksellisia sotilaita aseita etsimään ja kotitarkastuksia suorittamaan. Itsenäisyysaktivistien piireissä pelättiin haminalaisten saapuvan myös Kajaaniin, ja siksi tehtiin suunnitelmia radan räjäyttämiseksi sekä ”huligaanijunan” väijyttämiseksi Kajaanin Vimpelinlammen kohdalla.<sup>73</sup> Haminalaiset eivät kuitenkaan jatkaneet Kuopiosta pohjoiseen.

Marraskuun lopun SDP:n ylimääräisessä puoluekokouksessa käytiin kiivasta menettelytapakiistaa kumouskehityksen suhteen. Kokouksessa vierailut J.V. Stalin kannusti sosiaalidemokraatteja kumoamaan vanhan yhteiskuntajärjestyksen bolsevikkien mallia seuraten. Omien (helmikuun 1918 kuulustelun) sanojensa mukaan kajaanilaisten toinen kokousedustaja Kalle Niemi oli sitä kokousenemmistöä, jonka mukaan kaartit tulisi vastakin pitää tiukasti puolueen alaisina eikä kumousta aloittaa.<sup>74</sup>

Toinen Kajaanin kokousedustaja Janne Myyryläinen puolestaan käytti puoluekokoustilaisuutta siihen, että hän sopi yhdessä bolsevikki Jukka Rahjan sekä Kuopion radikaalien Teemu Törmälän ja Konsta Lindqvistin kanssa rautateitse tehtävästä asekuljetuksesta Ylä-Savon ja Kainuun punaisille. Kajaanin punaisten osuudeksi koitui sata

---

<sup>72</sup> Suojeluskunnan pöytäkirjaote 12.11.1917: T-6334/1. Metalliosaston erotetut: ST 20.11.1917. Uuno Mustosen ja muiden paltaniemeläisten kuulustelut Karjalaisen aktissa sekä Mustosen akti: VRO 96/92 Karjalainen; VRO 16/413 Mustonen. Talvella 1917–18 elettiin keskellä vaikeaa elintarvikepulaa ja työttömyyttä, minkä vuoksi suojeluskuntaan liittymiseen saattoi houkutella myös ruoka: Helmikuussa 1918 pidätetty Kajaanin kuluntalahtelainen torpan poika Matti Heikkinen kertoi kuulustelussa liittyneensä suojeluskuntaan, koska muualta ei saanut työtä tai ruokaa. Pidätykseen johtivat (myöhemmin kuulustelussa myös myönnetyt yksityiset puheet) aseiden kääntämisestä rintamalla valkoisia vastaan. 57 yötä kestäneen pidätysjakson jälkeen Heikkinen vapautui Kajaanin vankileiristä 17.4.1918. Heikkisen kuulusteluote: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>73</sup> Haminan punaiset Kuopiossa: Niskanen 2019, 92-99. Kajaanin aktivistit varautuvat haminalaisiin: Romppainen 2017, 67-68.

<sup>74</sup> Niemen kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila. Kaartien toiminnasta ja suhteesta puolueeseen marras-joulukuun vaihteessa: Salkola 1985/2: 225-284. SDP:n vuoden 1917 ylimääräisen puoluekokouksen pöytäkirjan löytää esimerkiksi Työväen arkiston verkkosivuilta. Niemi valittiin kokouksen 12-jäseniseen menettelytapavaliokuntaan, johon kuuluivat myös muutamat maan tunnetuimmat sosialistit: Salin, Kuusinen, Valpas.

venäläistä Mosin-Nagant m/91 -jalkaväen kivääriä ja niihin 10 000 patruunaa. Aseiden hankkimisen Kajaaniin hyväksyi mitä todennäköisimmin Kajaanin kaartin esikunta. Joulukuussa Myyryläinen haki aseet Kuopiosta Kajaaniin hevospelillä. Kuopion työväentalolla tavaran luovutti henkilökohtaisesti Rahja, joka kajaanilaisten poistuttua erään muistelijan mukaan kirosi Savo-Kainuun vallankumouksellista velttoutta ja tehosti sanojaan ”historiallisesta välttämättömyydestä” paaskaamalla yhden kivääreistä pistin edellä työväentalon seinään töröttämään.<sup>75</sup>

Toisin kuin päällikkönimityksissä, aseiden hankkimisessa Kajaanin työväenkaarti ei kuunnellut miehistön mielipidettä, vaan päätökset tehtiin rajatun joukon kesken. Tämänkin vuoksi aseistautumiskysymys jakoi kaartilaisia, johtaen esimerkiksi Kajaanin kaartin I komppanian III platoonan päällikkö Onni Salmisen eroon kaartista.<sup>76</sup> Aseiden jako vain luotetuille<sup>77</sup> työväenkaartilaisille alkoi joskus joulun alla.

Jakojärjestelyissä valituille kaartilaisille tutuiksi tulivat suosituksia jakanut Janne Myyryläinen, maksuja kivääreistä lunastanut kaartin rahastonhoitaja Akseli Teittinen, sekä aseita työväentalolla jakanut vahtimestari Aleksanteri Kari.<sup>78</sup> Kaartilaiset, jotka lunastivat aseensa itselleen, saivat myös sata patruunaa. Moni aseensa lunastaneista ei ampunut laukaustakaan<sup>79</sup>, mutta esimerkiksi platoonanpäällikkö, sahalaisten osastoon kuulunut ja Tihisenniemen tehdasalueella myös asunut 45-vuotias teurastaja-sekatyömies Heikki Järnfors oli harjoituksen vuoksi ampunut kiväärillään yhteensä 20 kertaa. Purolassa asunut 32-vuotias levyseppä Ilmari Vuori oli puolestaan ”kerran metsässä ampunut maaliin”.<sup>80</sup>

Yleislakossa nähdyn mobilisaation jälkeen Kajaanin työväenkaarti harjoitteli ilmeisesti vain työväentalon suojissa. Olettaakseni harjoiteltiin plutoona (24 kaartilaista, kaksi

<sup>75</sup> VRYO 12399 Myyryläinen. Aseiden hankkimisjärjestelyistä, sekä Lindqvistin ja Törmälän paosta Venäjälle sisällissodan tullen: Niskanen 2019, 105-113. Aseiden luovutuksesta samassa paikalliskirjassa kuopiolaisen sosiaalidemokraatin Yrjö Nurmen muistojen pohjalta: Niskanen 2019, 248-249.

<sup>76</sup> VRO 95/343 Salminen.

<sup>77</sup> Juopottelijoiden ja suunsoittajien erottamisista Eemeli Kemppaisen huhtikuun 1918 kuulusteluotteissa: VRO 51/229 Pukkila. Juopottelevan Tossavaisen sekä suojeluskuntalaiselta pistoolin varastaneen Juutisen erottaminen kaartista: VRO 93/159 Haverinen.

<sup>78</sup> Myyryläisen, Teittisen ja Karin rooli aseiden jakamisessa käy ilmi Kajaanin punaisten 7.2.1918 alkaneissa kuulusteluissa esimerkiksi aktissa VRO 51/229 Pukkila.

<sup>79</sup> Kun Kajaanin punaiset luovuttivat kiväärejään valkoisille helmikuussa 1918, moni työväenkaartilainen luovutti myös kaikki 100 saamaansa patruunaa.

<sup>80</sup> VRO 94/29 Järnfors. Vuoren 13.2.1918 kuulusteluote: VRO 51/229 Pukkila.

ryhmänjohtajaa ja yksi päällikkö) tai enimmillään komppania (neljä plutoonaa ja komppanianpäällikkö) kerrallaan. Talon salissa pidetyn äkseerauksen eli komento-, muodostelma- ja aseoteharjoitusten lisäksi kaartin harjoituksiin kuului myös aseenkäsittelyn alkeiskoulutusta. Aseenkäsittelyharjoitukset tehtiin salassa talon vintillä, missä Kalle Niemi ohjeisti muutamaa kaartilaista kerrallaan esimerkiksi peilin avulla tehdyissä tähtäysharjoitteissa.<sup>81</sup> Kajaanin työväenkaartin sotilaallinen koulutustaso jäi huomattavasti alhaisemmaksi kuin paikkakunnan valkoisilla.<sup>82</sup>

Jos yleislakon jälkeen kaikissa maaseudulle perustetuissa harvoissa työväenkaarteissa edes harjoiteltiin, metodit olivat jokseenkin samat kuin Kajaanissa – Paltaniemellä ja Murtomäessä mahdollisesti myös aseharjoittelun osalta, sillä ne olivat ainoat maalaiskaartit, joille jaettiin Kajaanista edes yksi kivääri.<sup>83</sup>

Sisällissotaan lopulta johtanut poliittinen vastakkainasettelu ei johtanut kaikkialla samanlaisiin reaktioihin, ja paikoin nähtiin myös erilaisia paikallisia rauhantekoja – esimerkiksi ”Limingan ihme” innoitti Juha Hurmeen samannimistä näytelmää sata vuotta myöhemmin. Kajaanissa toisiaan kyräilleet työväen järjestyskaarti ja suojeluskunta eivät rauhaa solmineet, mutta jonkinlainen sanaton hyökkäämättömyyssopimus vallitsi: sosialistien piirissä tiedettiin jonkin verran suojeluskunnan venäläisvastaisista taustaikeista, ja punaisten puolella työväenkaartin päällikkö Kalle Niemi vakuutteli Kajaanin Lehdessä, että provokaattorien harjoittamasta mustaamisesta huolimatta työväenjärjestyskaarti ei ollut punakaarti, saati mikään kuolemankaarti.<sup>84</sup>

---

<sup>81</sup> Tähtäysharjoitus: VRO 95/167 Räsänen. Viitteitä työväentalolla harjoittelun löytyy lukuisista läpikäydyistä VRO-akteista – maasto-oloissa harjoittelusta viitteitä ei ole. ”Niemi harjoitti ampumisessa” myös sekatyömiestä Samppa Moilasen kuulustelussa 14.3.1918: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>82</sup> Kajaanin aktivistien ja suojeluskuntalaisten toiminnasta ennen sisällissotaa: Romppainen 2017, 18-32, 49-56, 67-78,

<sup>83</sup> Paltaniemellä ensimmäistä harjoitusta johti Kajaanista opit hakenut varapäällikkö, palstatilallinen Frans Sivonen. Järjestyskaartin käsikirjan Paltaniemelle toi kaartin päällikkö, työmies Edvard Häkkinen: VRO 96/92 Karjalainen. Suomussalmen työväenkaartin käänös- ja marssiharjoituksista kaartin päällikön aktissa: VRO 96/227 Matero. Kajaanin MLK:n Lehtovaaralla päällikkönä oli ”vanhassa väessä” kolme vuotta aikanaan palvellut Selim Wallin (s. 1877): VRO 51/231 Wallin. Murtomäen kaartille liikkeitä opettanut, myöskin ”vanhassa väessä” palvellut 43-vuotias Reittu Komulainen pidätettiin 13.3.1918 ja päästettiin varoituksella vapaaksi vain 11 yön pidätyksen jälkeen. Komulaisen kuulusteluote: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>84</sup> KL 5.1.1918. Toisaalta on hyvä muistaa, että järjestyskaarti-nimen taakse oli hyvä kätkeä kumoukselliset aikomukset, mikäli niitä oli: Salkola 1985/2, 32-33. Analogisesti voidaan todeta, että nimi ”suojeluskunta” suojeli toimintaa kätkemällä oikeiston militanttitoiminnan taustaa, joka Kainuussa kytkeytyi vahvasti itsenäisyysaktivismiin – On hyvä muistaa, että vuoden 1917 jälkipuoliskolla Suomessa oli kymmeniätuhansia Venäjän armeijan sotilaita.

Punaisten kiväärejä nähtiin Kajaanin katukuvassa ensimmäisen kerran ilmeisesti lauantaina 19.1.1918. Hajanaisista viitteistä voidaan päätellä, että tuolloin pidettiin työväenjärjestöjen marssi, johon myös kaarti otti osaa lähikyliä tai ainakin Paltaniemeä myöten.<sup>85</sup> Kajaanin Lehden toimittaja kävi sunnuntaina työväentalolla katsomassa näytelmää, joka sijoittui maaorjuuden lakkauttamisen aikaiselle Venäjälle.<sup>86</sup>

Aktiivista aseellista toimintaa nähtiin maanantaina 21.1. Aamuyhdeksältä Kajaanin asemalle saapui työväenkaartin lähettejä. He vaativat, että ratapihalla olleet tavaravaunut olisi avattava ja tarkastettava. Tähän ei suostuttu ja työväenkaartilaiset hälytettiin työväentalolle. Paitsi kaartilaiset, myös aseet oli saatava koolle. Ainakin Makkolan ”kruununtehtaan” pajassa työt keskeytettiin kokonaan – seppä Eemeli Kemppainen oli myöhemmän kuulustelukertomuksensa mukaan viimeinen lähtijä, kun lämmittäjä Leinonen alkoi soittaa tehtaan höyrypilliä hälytyksen merkiksi ja insinööri Lytinen tuli vihasena keskeyttämään.<sup>87</sup>

Työväentalolla kaartilaisia odotti lisalmen punaisten lentävän osaston päällikkö Juhon Pirttiaho, joka komensi miehiä asemalle etsimään Kajaanin suojeluskunnalle saapuneeksi epäiltyjä aseita. Joukko kaartilaisia – Kajaanin Kaiun mukaan 20-30 miestä etunenässä kiväärien pistimet kiinnitettyinä, perässään aseetonta ”muuta reservijoukkoa” – saapui iltapäivällä kello 1-2 aikaan asemalle. Aseistettua tarkastajajoukkoa johti kaartin varapäällikkö muurari J.A. Koivula, sillä päällikkö Niemi oli käymässä Helsingissä. Kaartin suorittamat omavaltaiset tarkastukset vetivät epäiltyjen aseiden suhteen vesiperän.<sup>88</sup> Jo seuraavan päivän Kajaanin Kaiu paitsi kuvasi tapahtumia, joissa asema ”oli luonnollisesti

---

<sup>85</sup> Irtoviitteet marssiin osallistumisesta ja osallistumattomuudesta: VRO 15/434 Heikkinen; VRO 16/414 Kovalainen. Paltaniemen kaartin päällikkö marssimassa ”paraadissa” kiväärin kanssa: VRO 15/427 Väyrynen; VRO 16/413 Mustonen. Marssin ajoitus Heikki Oikarisen kuulusteluotteesta aktissa VRO 96/92 Karjalainen. Kajaanin Kaiu siitä, että jo ”viime lauantaina nähtiin kaartilaisia kiväärin kanssa juoksentelemassa kaupungilla”: KK 22.1.1918.

<sup>86</sup> Esitetty näytelmä oli Matti Kurikan *Viimeinen ponnistus* (1884): KL 21.1.1918. Kajaanin Lehden teatterikritiikissä sukunimeltä mainituista näyttelijöistä ainakin yksi, todennäköisesti vähintään pari-kolme, enimmillään mahdollisesti jopa kuusi henkilöä mainitaan muualla tässä työssä.

<sup>87</sup> KK 22.1.1918. Kemppaisen huhtikuun 1918 kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>88</sup> KK 22.1.1918; KL 23.1.1918. Huhut rautateitse kohti Kajaanin kulkeneista valkoisten aseista eivät olleet aivan perättömiä: Stenij 1980, 39-43. Koivulan rooli: VRYO 12252 Koivula. Kajaanilaisia aktiivisempaan aseelliseen toimintaan kannustanutta Pirttiahoa epäiltiin myös myöhemmästä rautatiesabotaasista. Valtiorikos oikeus tuomitsi Pirttiahon kuolemaan, mutta tuomio alennettiin 12 vuodeksi kuri-tushuonetta: VRYO 258 Pirttiaho.



koko tarkastuksen ajan piiritetty”, myös rauhoitteli pelkoja koskien työväenkaartin ja paikallisen venäläisvartion mahdollista yhteistyötä:

*Saamiemme tietojen mukaan ovat täällä olevat sotilaat miltei poikkeuksetta ukrainalaisia, joten heidän sekaantumistaan punakaartilaisien hommiin ei tarvinne odottaa. Eikä tietääksemme punakaartilaiset ole sotilailta ainakaan tähän ”nuuskintaan” aseita saaneet, vaan ovat ne luultavasti Rahjan tänne toimittamia.<sup>89</sup>*

---

<sup>89</sup> KK 22.1.1918. Asemalla varapäällikkö Koivulan lisäksi huomattavan aktiivisina ainakin: VRYO 6375 Koskinen; VRYO 6376 Rossi. Aseman vaakamestarin ja kirjurin mukaan Matti Pukkila, joka kuului työväenkaartin esikuntaan, olisi avustanut Koskista ja Rossia: VRYO 12252 Koivula. Lisää ratapihalla nähtyjä tutkimaani vankiryhmään kuuluvia henkilöitä, kuten 19 päivää pidätettynä ollut Jaakko Huotari, 39 päivää pidätetty Aleksander Lång, tai 164 päivän pidätyksen jälkeen Kuopion vankileirillä kuollut Oskari Heiskanen, voi jäljittää esimerkiksi aktista VRO 51/229 Pukkila. Muutama päivä vaunutarkastuksen jälkeen suojeluskunnan päällikkö Lindberg tähdensi Kajaanin Lehdessä sitä, että suojeluskuntaa ei ollut tarkoitettu työväkeä vastaan, ja että kaupungin kaartin keskinäisestä suhteesta oli keskusteltu suusanallisesti myös työväenyhdistyksen puheenjohtajan (kaartipäällikkö Kalle Niemen) kanssa: KL25.1.1917.

## **2 Valkoisten vangit Kajaanissa 1918**

Luvun ensimmäisessä alaluvussa tarkennellaan sisällissodan paikallista tapahtumahistoriaa ajalta 28.1.-6.2.1918, tavoitellen erityisesti työväenjärjestöjen ja työväenkaartin muuttuvaa tilannekuvaa sisällissodan alkaessa. Sen jälkeen pyritään kertomaan, millaista valkoisten harjoittama vankileiritoiminta Kajaanissa 1918 oli. Samalla viitataan niin moneen Kajaanin vankiin kuin vain suinkin on järkevää.

### **2.1 Valkoiset aloitteellisia, punaiset alakynnessä**

Pohjoisessa Suomessa sisällissodan sotilaalliset voimasuhteet kääntyivät sodan ensi viikkoina valkoisten hegemoniaksi. Sodan ensi hetkistä lähtien valkoiset kykenivät puhelimen ja sähkeiden avulla toimimaan koordinoitusti eri puolilla aluetta, riisumaan venäläisvaruskuntien aseet, ottamaan rautatieyhteydet kontrolliinsa, keskittämään tarvittavat voimat ratkaisutaisteluihin, sekä turvaamaan alueen osat järjestelmällisesti itselleen. Pohjoisen punakaartit taas olivat laajalla alueella pistemäisinä, kaukana toisistaan. Erityisesti aseiden riittämättömyyden vuoksi ne pysyttelivät pääosin aloillaan, eivätkä juuri kyenneet aktiiviseen yhteistoimintaan eri paikkakuntien välillä. Myös sotilaallisen johtamisen tasoero oli selvä: Pohjoisen taisteluissa Tervolassa, Oulussa, Kuopiossa ja Varkaudessa valkoisia johtivat sotakokemusta Saksan armeijasta omanneet jääkärit sekä entiset Venäjän armeijan upseerit, kun taas punaisten komento oli amatöörimäisempää, ja kaartista riippuen sen päällystöllä ei ollut välttämättä lainkaan sotilaskokemusta.

Valkoisten Pohjois-Suomen valtaus alkoi Pohjanmaalta maanantain vastaisena yönä 27.-28.1. Tuolloin käynnistyi alueelle sijoitettujen venäläisjoukko-osastojen aseistariisunta, joka ulotettiin nopeasti myös syvemmälle sisämaahan ja Perä-Pohjolaan. Punaisten sodanjohdon karttojen äärellä Helsingissä pohjoisen tilanne arvioitiin tammikuun lopussa niin kiperäksi, että Oulun seudun, Peräpohjolan, Kainuun ja Pohjois-Savon punakaartit

kykenisivät aktiiviseen toimintaan valkoisia vastaan korkeintaan yhtymällä puolustuksellisiin aseisiin siellä, missä se suinkin olisi edullista. Selkeimmin tätä nähtiin Tornion punaisten osallistumisessa Oulun taisteluun, sekä Savon punaisten linnoittautumisessa Varkauden teollisuustaaajamaan, missä nähtiin myös pohjoisen Suomen laajimmat punaisten teloitukset.<sup>90</sup>

Kajaanin valkoisten varhainen aktiivisuus ja punaisten eristyneisyys, sekä osapuolten suhteellinen keskinäinen sovitteluus käänisivät sisällissodan varhaiset tapahtumat siten, että korpikaupungissa välttyttiin sodan varsinaisilta taisteluilta. Sen myötä välttyttiin myös sodan varhaisvaiheen terrorilta ja vangiksi jääneiden punaisten teloituksilta, jotka liittyivät usein juuri taistelutapahtumien läheisyyteen.<sup>91</sup>

Kajaanin suojeluskunnan toiminta sodan käynnistyessä oli suoraan alisteinen Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiirin päällikölle, ratsumestari Malmille Kuopiossa. Kajaanilaiset saivat 28.1. Kuopiosta käskyn neutraloida ensin paikkakunnan venäläiset ja sen jälkeen punaiset. Venäläisosaston aseistariisuntaan käytiin jo samana iltana. Jo ennen aseistariisuntaa pitkin päivää jatkunut suojeluskunnan liikehdintä herätti punaisten huomion, ja työväentalolle asetettiin aseellinen vartio. Venäläisten aseistariisunta ja antautuminen Kajaanissa, kuten monilla muillakin paikkakunnilla, sujui ilman vastusta kun sotaväelle annettiin takeet heidän turvallisuudestaan. Aseistariisunnan jälkeen valkoiset aloittivat aseellisen partioinnin Kajaanin kaduilla.<sup>92</sup>

Venäläisten aseistariisunta sai punaiset varpailleen, ja Kajaanin työväenkaartin päällikkö Kalle Niemi hälytettiin illalla kotoaan työväentalolle. Hän soitti suojeluskunnan kansliaan ottaakseen selvää mistä oli kyse. Suojeluskunnan päällikkö, pankinjohtaja luutnantti evp. Evert Lindberg kertoi että venäläiset oli todella riisuttu aseista. Lindbergin mukaan suojeluskunnalla ei kuitenkaan ollut aikeita käydä työväenkaartin kimppuun, kuten työväentalolla pelättiin. Lindberg ei lähtenyt avaamaan yksityiskohtia, ja puhelinkeskuksella

---

<sup>90</sup> Punakaartin ylipäällikköydestä erotetun, kaartin strategiseksi neuvonantajaksi siirretyn luutnantti Ali Aaltosen tilannearvio 30.-31.1.: Lappalainen 1981, 67-72. Tornion punaisista: Karppinen 2019. Varkauden kenttäoikeudesta: Tikka 2004, 232-240.

<sup>91</sup> Muodostuvan valkoisen Suomen varhaisista teloitustapauksista listausta Paavolainen 1967, 40-57. Kemin, Värtsilän ja Varkauden kenttäoikeuksista: Tikka 2004, 214-240.

<sup>92</sup> Venäläisten aseistariisunnasta Kajaanissa Pulma 1994, 159; Romppainen 2017, 152-5. Vartion asettamisesta kaarti-päällikkö Kalle Niemen 7.2. kuulusteluotteessa: VRO 51/229 Pukkila.

päivystänyt valkoinen tiedustelumies leipuri Jalmari Strengell muisteli myöhemmin Niemen sanoneen itse ottavansa tarkemmin selvää venäläisten aseluovutuksista. Niemen tulkkina sotaväen suuntaan toimi kolme luokkaa oppikoulua käynyt rivikaartilainen, joroislaislähtöinen sähköasentaja Armas Uotinen.<sup>93</sup>

Yön laskeutuessa työväentalolla käytiin varmaankin kiivasta neuvonpitoa. Kuinka pitkään kestäisi paikallinen rauha? Toisivatko illan postijuna, ja siinä kaartin piirikokouksesta Kuopiosta palaavat toverit Koivula ja Myyryläinen<sup>94</sup> uutta tilannetietoa, joka pakottaisi kaartin liikekannalle? Mikä mahtoi olla tilanne lisalmella? Ja mitä tapahtuikaan etelämpänä, oliko vallankaappaus nyt sitten alkanut? Tässä arvaillut punaisten mielenliikkeet ja keskustelujen aiheet ovat hypoteettisia, mutta mitä talolla puitiinkaan, se keskeytyi yömyöhällä dramaattisesti.

Postijuna oli tuntitolkulla myöhässä ja saapui kaupunkiin vasta puolenyön jälkeen. Pian junan tultua aseman läheisyydessä ammuttiin laukauksia, joiden ääni kuului myös muutaman sadan metrin päähän työväentalolle Sammonkadun ja Lönnrotinkadun risteykseen. Pian talolle säntäsivät parikymppiset kajaanilaiset työläisveljekset Aku ja Oskari Heiskanen.<sup>95</sup>

Oskari olivat matkannut junalla lisalmelle 28.1. tavarajunassa saattaen lisalmen lentävän osaston johtajaa Juho Pirttiahoa. Heidän mukanaan lisalmeen kulki myös kolme kivääriä. Aku taas oli viettänyt päivän Kajaanin eteläpuolen asemakylä Murtomäellä, missä toimi Kainuun aktiivisin maalaispunakaarti. Akun tehtävänä sisällissodan alettua näyttää olleen synkronisoida Kajaanin kaartin yhteistoimintaa Murtomäen kaartin kanssa.<sup>96</sup>

---

<sup>93</sup> Edelleen Niemen kuulusteluote aktissa VRO 51/229 Pukkila. Puhelun kuuntelusta: Päämaja 1918, kansio 10. Tulkkikuvioista: VRO 96/298 Uotinen. Aseista riisuttu sotaväki poistui kohti etelää ja edelleen Venäjää jo seuraavana päivänä, mutta joukkoa johtaneet kapteeni ja vänrikki jäivät kevääksi Kajaaniin: Romppainen 2017, 155-6. Kuulustelussa Niemi kertoi käyneensä aseistariisunnan jälkeen venäläisten sotilaiden majoitustiloissa yhteiskoululla, mutta kääntyneensä pois huomattuaan sotilaiden olevan tukevassa humalassa. Voi olla että tiedustelu aseistariisunnan yksityis kohdista tehtiin tämän käynnin yhteydessä, mutta Niemi halusi pimitää asian kuulustelussa.

<sup>94</sup> VRYO 5697 Meriö.

<sup>95</sup> Ammunnan työväentalolle kuulleen Einar Hoffrenin 16.2. kuulusteluote, sekä Heiskasten saapuminen työväentalolle Niemen 15.2. kuulusteluotteessa: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>96</sup> Oskari Heiskasen 22.2. kuulusteluote, sekä Aku Heiskasen roolista Murtomäen kylän punaisten kuulusteluotteissa: VRO 51/229 Pukkila.

Kun veljekset palasivat Kajaaniin samassa myöhästyneessä postijunassa, he kiinnittivät huomionsa junasta poistuneeseen teiniin joka kanniskeli epämääräistä pakettia. Aseman nurkilla Heiskaset törmäsivät myös punakaartiin kuuluneeseen sorvari Emil Meriöön jota pyydettiin jututtamaan pakettipoikaa. Meriö kieltäytyi, mutta antoi revolverinsa Oskarille ja kehotti veljeksiä toimimaan itse. Akulla oli ase jo omasta takaa. Heiskaset tavoittivat pojan aseman päässä Väinämöisenkatua ja vaativat pakettia itselleen.<sup>97</sup>

Pikakiväärilippaita kanniskellut suojeluskuntalainen, yhteiskoulun oppilas Poju Strand pinkaisi Heiskasilta karkuun, jatkaen pitkin Väinämöisenkatua kohti postimestari Strömbergin taloa, joka toimi suojeluskunnan päämajana. Heiskaset ampuivat laukauksia pojan perään, ja jokunen kajahteli Strömbergin seiniin. Tai siis Aku ampui – Oskarin lainaaman asemen mekaniikka oli Meriön itse tekemä, ja iskurin jousi oli jäänyt löysäksi. Talolta vastattiin Heiskasia päin muutamilla laukauksilla, mutta tilanne oli pian ohi ja uhreilta vältyttiin. Suojeluskunta hälytettiin täyteen toimintavalmiuteen, ja kun Heiskaset todennäköisesti silminnähdyn kuohuissaan saapuivat työväentalolle, sielläkin taidettiin kaivella kiväärejä esiin.<sup>98</sup>

Merkitsivätkö laukaukset sisällissodan puhkeamista myös Kajaanissa? Kaartin päällikkö Kalle Niemi sekä kaartiaktiivit Koskinen ja Myyryläinen lähtivät suojeluskunnan puheille. Suojeluskunnan keskuudessa huhuiltiin että punaiset olisivat tulossa ketjussa kohti Strömbergin taloa. Niemi kuitenkin vanhoi, ettei työväenkaartilla ollut aietta käydä suojeluskunnan kimppuun, ja että asema-alueen ampujat olivat tietämättömiä kaartin ja suojeluskunnan keskinäisistä rauhanpykälistä. Suojeluskunnan puolelta vakuutettiin, että aietta käydä työväenkaartin kimppuun ei ollut. Väkivallan akuutein uhka raukesi joten

---

<sup>97</sup> Oskari Heiskasen kuulusteluote 22.2. aktissa VRO 51/229 Pukkila. Meriön versio tapahtumista: VRO 5697 Meriö.

<sup>98</sup> Oskari Heiskasen kuulusteluote 16.2. aktissa VRO 51/229 Pukkila. KPOY:n sorvari Meriö myös revolverista, jonka takomatyöt teki seppä Haapamäki Niemisen sahan verstaalla: VRYO 5697 Meriö. Heiskasten rooli amunnassa on uutta paikallishistoriallista tietoa. 5.2. Kuopiossa pidätetty ja viikon kuluttua Kajaaniin tuotu Oskari kuoli Kuopion vankileirissä 27.7. Akun kohtalo tiedetään tässä gradussa vain kevättalvelle, jolloin Venäjälle paenneet Kajaanin Murtomäen punaiset olivat nähneet tämän Vienan Omelian kylässä: VRO 51/227 Leinonen. Veljessarjaan kuului kolmaskin Kajaanin punakaartilainen. Oskaria ja Akua nuorempi Johannes (Jussi) oli Kajaanin vankileirin kirjoilla 7.-16.2., tullen pidätetyksi uudelleen 23.5. ja viedyksi Kuopion vankileiriin: VRO 11/365 Heiskanen. Kajaanin vankileirissä 23.2. kuulusteltu, neljä päivää pidätettynä viettänyt Kalle Heiskanen (s. 1899) oli veljesten serkku, kuulusteluote: VRO 51/229 Pukkila.

kuten. Aamuyöllä työväentalolta poistuneen parturityöntekijä Einar Hoffrenin myöhemmän kuulustelun mukaan talolla oli aseissa muutama kymmentä henkilöä.<sup>99</sup>

Ampumavälikohtauksesta valpastuneet vastapuolet saivat aamua vasten löysättyä aseenkahvasta sen verran, että kaupungin taksoituslautakunnan vaali saatiin pidettyä suunnitellusti seuraavana päivänä 29.1. Vaalipäivänä kaartilaiset saivat käskyn piilottaa säilyttämänsä aseet. Aiemmin niitä oli pidetty jopa esillä asuntojen seinillä, mutta nyt niitä kätkettiin jos minne: seinäpahvien taa, lattialankkujen alle, navetan vintille, liiteriin heinien alle, työpaikoille – päällikkö Niemen luvalla vaikka lumihankeen, jos ei muuta paikkaa keksinyt.<sup>100</sup>

Vaalipäivän jälkeen 30.1. suojeluskunta erotti paikallista rauhaa nimellään ja kunniallaan taanneen päällikkö Lindbergin. Tilalle nostettiin varapäällikkö Strömberg; aktivistitaustainen vanhan väen aliupseeri, joka oli jo ennen sotaa ollut neuvonpidossa valkoisten piiripäällikkö Malmin kanssa. Olipa suojeluskunnan johtajavaihdos sitten taktinen manööveri, aitoa linjaeroa suojeluskunnan ”liennytyshenkisten” ja ”toiminnallisempien” välillä – tai vaikka molempia – nyt oli aika särkeä paikallinen rauha punaisten kanssa. Samana päivänä kaartiin kuuluneen osuuskaupanhoitaja-työväenjärjestöaktiivi-eduskuntavaaliehdokas Otto H. Rautiaisen perheeseen syntyi vauva. Rautiainen kehui muistikirjassaan kapinan aikana syntynyttä lasta täydelliseksi vallankumoukselliseksi, joka osoitti sen painollaankin – vajaat pari kiloa? Rautiainen muisteli kirjoittaneensa senkin suuntaista, että ”vallankumous porvareita vastaan riehuu ulkona”, ja että ”kuularuiskuillaan” kopeilevalle suojeluskunnalle näytettäisiin vielä, kuka lopulta hallitsee.<sup>101</sup>

Kello 23 jälkeen valkoiset antoivat punaisille käskyn luovuttaa aseensa. Vastausta vaadittiin kahden tunnin kuluessa, voimatoimien uhalla. Kello 1 kahteen kivääriryhmään jaetut suojeluskuntalaiset piirittivät työväentalon. Paikalle oli saatu kaksi ”konekivääriäkin”, ja

<sup>99</sup> Työväenkaartin neuvottelijat Strömbergin talolla: VRYO 5697 Meriö. Hoffrenin kuulusteluote: VRO 51/229 Pukkila. Aiempien historioiden maininnat ammuskelutilanteesta Stenij 1980, 42-3; Pulma 1994, 158; Romppainen 2017, 134.

<sup>100</sup> Asepiilot VRO 12/208 Mikkonen; VRO 93/159 Haverinen; VRO 95/340 Lappi; VRO 51/229 Pukkila. Aseen seinälläpito ja piilotuskäskyn ajoitus Haverisen aktista, lumi Hankilupa Pukkilan aktista.

<sup>101</sup> Stenij 1980, 55; Pulma 1994, 159-160; Romppainen 2017, 157-8. Ainakin venäläisen sotaväen suhteen Lindberg oli äärimmäisen varovainen: Romppainen 2017, 153-154. Rautiaisen kumouksellisuutta pyrittiin valtiorikosoikeudessa todistamaan myös mainitun muistikirjamerkinän perusteella: VRO 95/282 Rautiainen.

muun muassa 17-vuotias lukiolainen Urho Kekkonen oli valmiina heittämään käsikranaatin ikkunasta sisään. Tilanne kiristyi jälleen, mutta tämänkin kohtausta saatiin Kajaanissa raukeamaan jokseenkin epädramaattisesti: Kaartipäällikkö Niemen mukaan kiväärejä ei voitu luovuttaa kaartina, koska ne olivat kaartilaisten yksityisomaisuutta eikä niitä säilytetty työväentalolla. Selityksessä oli suojeluskunnalle pureskelemista, mutta tilanne raukesi ja aamuyön tunteina paikalle ilmaantunutta yleisöä käskettiin hajaantumaan.<sup>102</sup>

Vaikka piiritys sinänsä päättyi jonkinlaiseen tasapeliin, Kajaanin punaisten tilanne oli nyt äärimmäisen tukala. Suojeluskunnan aktiivisuuden takia työväenkaartin hajakätettyjä aseita oli mahdotonta saada koolle ilman välittömiä vastatoimia. Myös kyky yhtyä lisälmen ja Kuopion seutujen punaisiin oli mennyttä, koska suojeluskunta kontrolloi rautatietä. Seuraavana aamuna 31.1. Niemi lähetti jo aiempaa rohkeutta osoittaneen Oskari Heiskanen hiihtäen Kuopioon kertomaan Kajaanin punaisten surkeasta tilanteesta. Heiskanen ehti olla perillä vain yhden yön, kunnes tuli 5.2. pidätetyksi ruokalassa, jossa oli aterioimassa. Kulkuluvattoman miehen selitystä työnhakureissusta Pieksämäelle ei uskottu.<sup>103</sup>

Oskarin lähdettyä matkaan hänen veljensä Aku siirtyi päällikkö Niemen määräyksestä Kajaanin mlk:n eteläiselle asemakylä Murtomäelle, missä sikäläinen työväenkaarti piti pari päivää maantiepatrullia etelästä tulevien valkoisten aselähetysten varalta. Torppien ikkunoita ja jäisiä lantatunkioita mallailtiin ampumapaikoiksi mahdolliseen väijytykseen. Aku Heiskanen toimi johtavassa roolissa paikallisten työväenveteraanien Janne Räsäsen ja Erkki Kauppisen kanssa. Murtomäen-Mainuan punakaartitoiminta oli osanotoltaan Kainuun maaseudun laajinta. Viidellä kiväärillään ja muutamilla haulikoillaan se oli myös Kainuun vahvimmin varusteltu maalaispunakaarti.<sup>104</sup> Erityisesti aseiden puutteen vuoksi Kajaanin punaisten oli sodan alettua turha odottaa apua ympäröivältä maaseudulta.

<sup>102</sup> Stenij 1980, 55-6; Pulma 1994, 160-1; Romppainen 2017, 160-1. Romppainen on ensimmäinen joka tarkensi valkoisten ”konekiväärit” teknisesti oikein Lewis-pikakivääreiksi.

<sup>103</sup> Oskari Heiskanen tuotiin Kajaanin vankileiriin 13.2. Kuulusteluissa 15.2. hän tekaisi itselleen alibin aseman ammuskeluihin sekä pitäytyi työnhakutarinassa, kunnes 16.2. kuulustelutilanteeseen tuotiin myös Niemi joka kehotti Heiskasta puhumaan totta. Kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>104</sup> Kalle Niemi kertoi kuulusteluissa, että hän oli lähettänyt Aku Heiskanen tähdentämään murtomäkeläisille rauhallisena pysymistä: VRO 51/229 Pukkila. Murtomäkeläisten todistuksia Heiskanen johtavasta roolista maantiepatrullissa: Kajaanin maalaiskunnan suojeluskunnan arkisto, ”Punakaartin toimintaan liittyvät asiakirjat”; VRO 95/271 Romppainen; VRYO 6377 Räsänen.

Työväentalon piiritystä seuranneen päivän 31.1. kokouksessaan kaupunginvaltuusto totesi, että sen käskyvalta suojeluskuntaan oli poistunut jo viikkoa aiemmin senaatin nimettyä suojeluskunnat hallituksen joukoiksi, mutta tästä huolimatta päätettiin ”paikkakunnallisen rauhan säilyttämiseksi” neuvotella ”sosialistien kanssa asioiden järjestämiseksi”. Valtuuston asettamaan neuvottelukuntaan kuuluivat valtuuston pj. Lindberg, varapj. seminaarinjohtaja Volter Rihtniemi, sekä pormestari Fredrik Hyöky. Viesti oli, että jos punaiset eivät luovu aseistaan näin neuvotteluteitse, suojeluskunta ottaisi ne voimatoimin. Neuvottelutroikka lähetti 1.2. kirjelmän sosiaalidemokraattien johdolle Kajaanissa. Siinä korostettiin, ettei valtuusto halua neuvotella työväenkaartin, vaan nimenomaan sd. puolueen kanssa. Vastausta odotettiin viimeistään seuraavaksi aamuksi.<sup>105</sup>

Käynnistyneet neuvottelut eivät olleet mikään salaisuus, vaan niistä tiedotettiin paikallisissa porvarilehdissä, kuten valtuuston asioista yleensäkin. Punaisten aseluovutuksia pyrittiin julkisesti jouduttamaan myös kaupungin ankean elintarviketilanteen varjolla: Elintarvelautakunnalta oli jauhot loppu eikä täydennyksistä ollut vielä tietoa, mutta Kajaanin Kaiku tiesi kuitenkin, että kaupunkiin saataisiin viljaa Paltamosta, mikäli punaiset vain luovuttaisivat aseensa.<sup>106</sup>

Valkoisten sovinnonhaku punaisten kiväärien luovuttamiseksi kaupunginvaltuuston ja sosiaalidemokraattien neuvottelun kautta – ikään kuin arkisempaa poliittista reittiä – tuskin oli täysin vilpitön. Taustalla piilivät myös sotilaalliset näkökulmat – ajanpeluu, jonka turvin suojeluskunta ehtisi hankkimaan lisää aseita mistä vaan kykenisi. Neuvottelijoista Lindberg oli suojeluskunnan tuore ex-päällikkö, ja koko Rihtniemen perhe oli syvällä militanttitoiminnassa jo edellisvuosien salaisen jääkärietappitoiminnan kautta<sup>107</sup>.

Kajaanin TY:n puheenjohtajan ominaisuudessa Niemi, sd. kunnallistoimikunnan jäsen Janne Myyryläinen, sekä TY:n:n johtokunnan jäsen, sd. kunnallistoimikunnan johtaja Olli Katainen totesivat 2.2. vastauksessaan valtuuston neuvottelukunnalle, että ”sos. dem.

<sup>105</sup> Neuvottelukunnan kirje Kajaanin sosiaalidemokraateille: KL 4.2.1918.

<sup>106</sup> Elintarviketilanteesta: KL 1.2.1918; KK 2.2.1918.

<sup>107</sup> Kajaanin jääkärietappitoiminnasta: Wegelius 1931. Seminaarinjohtajan poika, kaupunginvoutina ja viskaalina aiemmin toiminut Elja Rihtniemi oli Kajaanin keskeisimpiä itsenäisyysaktivisteja, ja vuonna 1918 hän johti valkoisten ”Kajaanin sissirykmenttiä” rintamalla. 1920-luvulla everstilutnantiksi kohonneen Rihtniemen yhteydet vanhojen aktivistien, suojeluskuntalaisten ja heimosoturien maailmaan olivat niin korkeat ja tiiviit, että presidentti Svinhufvud käytti Rihtniemeä neuvottelijana Mäntsälän kapinassa 1932.



työväenliikkeessä ei tunneta eikä tunnusteta sellaisia 'johtajia' kuin porvarillisen, individualistisen maailmankatsomuksen omaavissa puolueissa ja ryhmittymissä on tapana", joten he vastasivat nyt vain yksityishenkilöinä. He korostivat, että asiassa tulisi kuulla sd. kunnallisjärjestön mielipidettä, mutta koska työläiset olivat työansioilla kuka missäkin, kokoustamaan päästäisiin vasta sunnuntaina, siis seuraavana päivänä. Allekirjoittaneet viittasivat marraskuun SDP:n puoluekokouksen päätökseen: "Murhat, ryöstöt ja muut anarkistiset teot puolue tuomitsee. Mutta se vaatii työväellekin oikeuden, kun muu ei auta, ase kädessäkin nousta puolustamaan saavutettuja oikeuksiaan, jos siltä niitä aiotaan ryöstää." Edelleen vedottiin siihen, että rikoksia tai levottomuutta ei ollut järjestäytyneen työväen joukossa nähty, ja viitattiin myös kaartilaiden 21.1. suorittamaan aseelliseen vaunutarkastukseen Kajaanin asemalla vääränä hälytyksenä, johon kaartin johto ei ehtinyt puuttua. Paikkakunnalla oli tähän asti vältytty sisällissotaväkivallan uhreilta, ja kirjoittajat sanoivat ehdottavansa kaartille "että se järjestäisi kyseessä olevan asian siten että veljesveren vuodattamisen uhka [vastakin] vältettäisiin".<sup>108</sup>

Helmikuun ensi päivinä julkisilla paikoilla levitettiin yleistä kuulutusta, jonka mukaan kaikkien ylipäällikkö Mannerheimille alistumattomien aseellisten järjestöjen toiminta kielletään. Se muistutti Kajaanin punaisia ja valkoisia: Vaikka korpikaupungissa miten neuvoteltiin, muualla käytiin jo taisteluja ja yleinen tilanne vyöryisi päälle. Kajaanin punaisten keskuudessa ilmeisesti ynnäiltiin, että toimiin valkoisia vastaan ei olisi rahkeita. Sunnuntaina 3.2. Kajaanin ympäristön maalaispunakaarteille välitettiin käsky hajottaa toiminta, sekä polttaa kaartien pöytäkirjat, miehistöluettelot, jäsenkortit ynnä muu paperiparafernalia.<sup>109</sup> Käskyä levitettiin saman päivän Kajaanin kaupungin ja maalaiskunnan sd. kunnallisjärjestön kokouksen jälkeen.

Tuossa kokouksessa käsiteltiin käynnissä olevaa kriisitilannetta ja kaartiin kohdistettuja aseluovutusvaatimuksia. Todennäköisesti kunnallisjärjestön kokouksessa paikalla olivat kaikki Kajaanin keskeiset työväenkaartitoimijat, sillä kokouksen linjauksilla aseista tulisi

---

<sup>108</sup> KL 4.2.1918.

<sup>109</sup> Paltaniemen plutoonan päällikkö Edvard Häkkisen Kajaanista tuoman hajotuskäskyn ajoitus päätetty Paltaniemen punakaartilaiden kuulusteluotteista – sunnuntaille tarkoitetut kaartin harjoitukset peruttiin Häkkisen saavuttua Paltaniemen työväentalolle: VRO 96/92 Karjalainen. Vastaavan käskyn Murtomäelle toi sikäläisen kaartin päällikkö Janne Räsänen ja käskyn antoi Kalle Niemi, mikä on pääteltävissä murtomäkeläisten kuulusteluotteista Kajaanin maalaiskunnan suojeluskunnan arkistossa.

olemaan valtava merkitys sille mitä lähipäivinä tapahtuisi. Kajaanissa ei ainakaan julkisesti ollut nähty monilla paikoin tapahtunutta jakautumista ”puolueen linjaan” ja aktiivisiin militantteihin kumouksellisiin, vaan sisäiset linjariidat pidettiin sosialistien omana tietona, yhtenäisenä esiintyen. Yhtenäisyyden nimissä myös vähemmän radikaalit työväen järjestöaktiivit ja rivijäsenet olivat liittyneet yhteiseksi koettuun työväenkaartiin ja ottaneet kiväärejä kun tarjottiin. Nähdäkseni tämä osaltaan ehkäisi väkivaltaisuuksien puhkeamista Kajaanissa, mutta se myös satoi kaikki paikkakunnan keskeisimmät sosialistit kaartin kohtaloon.

Suhtautumisessa käynnissä olleeseen kumoustilanteeseen sd. kunnallisjärjestön kirjelmän sananmuodot olivat kierteleviä:

*Mitä nykyiseen aseelliseen vallankumoustaisteluun tulee, käsittää tädäl. työväestö, että vallankumousta ei tehdä, ne tulevat itsestänsä. Ja etäällä toimintakeskuksista, ei ole voinut vaikuttaa ehkäisevästi eikä myötä, tapausten kulkuun, joten tädäläinen työväestö on asettunut aivan passiiviselle kannalle pitäen rikollisena ryhtyä verileikkiin jolla tapahtunutta ei enää tapahtumattomaksi saada, päinvastoin revittäisiin yhä parantumattomaksi sitä haavaa joka on isketty yhteiskuntaruumiiseemme.*

Kirjelmässä korostettiin aseista, että ”Suomen laki ei kiellä rehellistä Suomen kansalaista itsepuolustukseksi omistamasta myöskin ampuma-asetta” minkä vuoksi ”ei työväestö näe mitään rikoksellisuutta siinä jos muutamat työläisetkin ovat hankkineet itselleen ampuma-aseen, kun niitä ei käytetä muuhun tarkoitukseen kuin työväen järjestötoiminnan ja yleensä yhteiskunnan sekä yksilöiden turvana”.<sup>110</sup>

Kirjelmän sanat muutamien työläisten aseista olivat kaartin aseistautumisen peittelyä, olihan kaartilaisille todellisuudessa jaettu sata kivääriä. Ilmeisesti tästä eteenpäin kaartilaisilla oli lupa tehdä aseilleen mitä parhaaksi katsoivat. Suojeluskunta antoi

---

<sup>110</sup> Sd. kunnallisjärjestön kokouksen kirjelmästä kaupunginvaltuustolle 3.2. Kirjelmä julkaistiin Kajaanin Lehdessä 8.2.1918, vasta ensimmäisiä punaisten pidätyksiä seuranneena päivänä. Siinä, ettei kirjelmää julkaistu samassa lehdessä jo edellisessä numerossa 6.2. saattoi olla ripaus valkoisten julkisuudenhallintaa valmistauduttaessa pidätyksiin.

seuraavan uhkavaatimuksensa aseiden luovuttamisesta 4.2., ja ensimmäisen kiväärin luovutti 5.2. Olli Katainen.<sup>111</sup>

31-vuotias Katainen toimi elintarveneuvojana sekä vakuutusyhtiö Suomen piiriasioitsijana. Neljän lapsen isä oli myös kajaanilaisen työväentoiminnan kymmenvuotinen veteraani. Paperiasioihin tottunut mies oli toiminut Kajaanin TY:n rahastonhoitajana kuusi vuotta, ja vaikka vuoden 1917 vallankumousaika oli nostanut hänet myös poikkeusajan vastuuseen – Katainen kuului esimerkiksi Kajaanin yleislakkokomiteaan marraskuussa – järjestyskaartin esikunnassa tai juuri muussakaan kaartin toiminnassa häntä ei nähty. Elintarveneuvojan toimitaan hän ei olisi aktiiviseen kaartitoimintaan edes ehtinyt – joulukuu ja tammikuu menivät pitkälti työmatkoilla. Kiväärin hän oli silti ottanut, kun sitä oli hänelle tällaisena vakavana aikana henkilökohtaisesti tarjottu, sekä liittynyt järjestyskaartiin siinä missä muutkin Kajaanin keskeiset luotetut työväenjärjestöjen aktiivimiehet. Kuitenkin viimeistään sisällissodan alettua kumouskehitys näyttää saaneen Kataisen mielestä liian jyrkän suunnan.<sup>112</sup> Ainakaan hän ei riskeeraisi koko elämänsä, perhettä, ja siistejä sisätöitä aseelliselle politiikalle. Valtaosa kaartilaisista jatkoi aseidensa pimittämistä, mutta Kataisen kaltaisen keskeisen työväenaktiivin aseenuovutusesimerkki rohkaisi luovutukseen sitä puolta kaartilaisista, jonka mielestä kiväärien hallussapito oli muuttunut sietämättömän pelottavaksi, eettisesti kestävämmäksi, tai muutoin turhan riskialttiiksi – mutta joka ei aiemmin ollut uskaltanut poiketa riveistä pelkurin tai petturin maineen pelossa.

Saattoi olla myös kaartilaisia, joille kiväärien luovutuksen alkaminen ja punaisten varmistuva paikallinen tappio saattoivat tuntua suoranaishelpotukselta. Kiväärinhaltijoiden joukossa oli myös sellaisia, jotka olivat liittyneet ammattiosastoihin kevätkesällä 1917 sosiaalisen ja myös aidon taloudellisen paineen vuoksi, koska järjestäytymättömät työläiset saattoivat joutua työsulkuun eri aloilla taisteltujen uusien

---

<sup>111</sup> Uhkavaatimuksesta ja Kataisen kiväärin luovutuksesta Romppainen 2017, 202.

<sup>112</sup> Katainen kertoi vastenmielisyydestään venäläisten avulla tehtyä punaisten vallankaappausta kohtaan kuulusteluissa 7.2. mistä pöytäkirjaote aktissa VRO 51/229 Pukkila. Katainen vaikuttaisi olleen melko sovittelunhakuinen, tai ainakaan vakuutusmyyjän mahdolliset radikaalit mielipiteet eivät tulleet erityisesti esiin pikkukaupungin arjessa. Paikalliset työnjohtajat Juntunen ja Ockenström, leipuri Strengell, Koutaniemen kylän sk:n esikunnan jäsen viljelijä Tervonen, sekä poliisikonttorin puolesta komisario Komulainen lähettivät sodan päätyttyä Kuopioon anomuksia Kataisen vapauttamiseksi. Heinäkuussa saatua neljän vuoden ehdotonta tuomiota vuoden ehdolliseksi oli kääntämässä anomuksellaan myös Kajaanin sotilasaliipirin apulaispäällikkö. VRYO 5698 Katainen.

paikallisten työsopimuksien myötä. Ja jos joskus liitettiin paineesta osastoon, paineiden aiheuttama oireilu saattoi kasvaa loppuvuodesta, kun osastoista kirjoitettiin ensin lokamarraskuussa jäseniä kaartiin, ja sitten joulun alla tarjottiin kiväärejä.<sup>113</sup>

Samalla kun aseneuvotteluja käytiin, Kajaanin katukuvassa näkyi valkoisten päivä päivältä voimistuva ote. Helmikuun 1. päivänä suojeluskunta kielsi katujen kulmissa seisoskelun ja kokoontumisen, sekä asiattoman liikkumisen klo 23 jälkeen. Samalla suojeluskunnan katupartiointia lisättiin. Kaupungin porvarien stressiä tämä ehkä huojensi, mutta kuva ei ollut likimainkaan puhtoinen, runebergiläis-topeliaaninen isänmaan puolustajan kuva: seuraavan parin viikon sisäisissä päiväkäskyissä Kajaanin sissirykmentin suojeluskuntalaiset saivat toruja esimerkiksi sisäkurin ja esimiesten kunnioittamisen jatkuvasta rakoilusta, seinille virtsailusta, vahtivuorojen laiminlyönnistä, aseiden unohtamisesta vartiopaikoille, useista vahingonlaukauksista, sekä toistuneesta sopimattomasta käytöksestä julkisilla paikoilla, esimerkiksi kiroilusta ja porttikongeissa juopottelusta palvelusaikana. Kurinalaisempi, jo syyspuolella sotilasharjoitusta saanut sk-aines kuljetettiin omasta vaatimuksestaan rautateitse 5.-6.2. Kuopion taisteluun.<sup>114</sup> Sadan innokkaan suojeluskuntalaisen lähtö Kuopioon ei voinut jäädä näkemättä Kajaanin työväeltä, jonka riveissä kenties huokaistiin helpotuksesta. Taisteluja käytiin Oulussa ja Kuopiossa – sen verran kai oli näinäkin aikoina porvarilehtiin uskominen – mutta ehkä Kajaanissa verenvuodatukselta vältyttäisiin.

Punaiset eivät tietenkään olleet perillä siitä, että valkoisten sotilaspiirin johto Kuopiossa oli jo päiviä painostanut kajaanilaisia voimatoimiin punaisten suhteen. Piiripäällikkö Malm sähköitti Kuopiosta Kajaaniin jo 2.2. että suojeluskunnan olisi käytävä kovempiin

---

<sup>113</sup> Esimerkiksi ex-poliisi, hevospoliisi ja kirvesmies Pekka Lappalainen oli liittynyt kuljetustyöntekijöiden osastoon kesällä 1917 omien sanojensa mukaan boikottiuhan vuoksi. 35-vuotias perheenisä Kajaanin Linnantauskylästä oli vielä tuore jäsen työväen järjestöympyröissä, mutta ilmeistä yleistä reippauttaan hänet valittiin loppuvuodesta 1917 joukkueenjohtajaksi Kajaanin työväenkaartiin. Lappalainen vältti hankalaa aseasiaa ja sisällissotaväkivallan pelättyä eskalaatiota siten, että lähti helmikuun alulla Oulujärven toiselle puolelle syrjäiseen Jaalangan kylään osuuskaupan rakennustöihin. Vaimo vei kiväärin suojeluskunnalle kysytyään Lappalaiselta ensin lupaa kirjeitse. Lappalainen pidätettiin kuusi viikkoa myöhemmin ja tuotiin Kajaanin vankileiriin, missä vietti lopun sodan. Kesäkuussa hän pääsi Kuopion vankileiristä ”passivankina” Kajaanin valkoisen tiedustelumiehen Albin Tolosen ”maatöihin”, mutta oikeasti päätyi hoitamaan myös Vienan retkikunnan kuljetustehtäviä. Punaisten joukkueenjohtajasta valkoisten venepäälliköksi! Lappalaisen kuulustelu 22.3. aktissa VRO 51/229 Pukkila; VRO 95/339 Lappalainen.

<sup>114</sup> Päiväkäsky: KSR 3. Kajaanin valkoisten osallistumisesta Kuopion taisteluun: Stenij 1980, 125-133; Romppainen 2017, 161, 401-409.

painostustoimiin punaisia vastaan – johtavat toimijat olisi saatava kiinni ja aseet takavarikoitua. Aktiiviseen aseistariisuntaan ei ollut kuitenkaan rohjetta, koska Kajaanin valkoisilla oli vain vähän aseita – myös Kuopion taisteluun matkanneet ”Kajaanin sissit” saivat kiväärit vasta perille päästyään. Myös Kajaanin punaisten kätkemien aseiden määrästä, sekä punaisten mahdollisesta kyvystä vastustaa pidätyksiä vallitsi valkoisten keskuudessa syvä epätieto. Kajaanin valkoisten aseellinen vahvistuminen koitti 6.2. kun Kajaaniin tuotiin nelisensataa kivääriä Oulun valtaukselta. Samana iltana Kajaanin työväenkaartin ytimeen kuulunut Janne Myyryläinen pidätettiin Ylä-Kainuun Hyrynsalmella, kuten myös sikäläinen kaartiaktiivi Oskari Itkonen. Myyryläisen myöhemmän muistelon mukaan Hyrynsalmen matkan tarkoituksena oli koukata rajan yli itään, ja edelleen luoda yhteys punaisiin etelässä.<sup>115</sup> Pidätykset Kajaanissa alkoivat seuraavana aamuna.

## **2.2 Kajaanin punaisten johdon pidätykset ja kuulustelut**

Sisällissodan puhjettuakin Kajaanin työväenkaartin päällikkö Kalle Niemi vannotteli suojeluskunnalle työväenkaartin rauhanomaisuutta. Rauhallisuutta vannotteli myös arkisempi järjestökenttä sd. kunnallisjärjestön johdolla. Valkoisille tarjottua selitystä punaisten aseiden käytöstä korkeintaan työväenliikkeen puolustamiseen oli yhä vaikeampi uskoa tilanteessa, jossa punakaartit olivat nopeasti kaapanneet vallan kaikissa Etelä-Suomen merkittävässä keskuksissa. Myös Oulussa ja Kuopiossa taisteltiin. Sitä paitsi Kajaanin työväenkaartilaiset olivat esiintyneet pistimet kiinnitettynä jo 21.1. Kajaanin aseman omavaltaisissa vaunutarkastuksissa. Se antoi valkoisten olettaa punaisilta jonkinlaista aseiden käyttövalmiutta yleistä yhteiskuntarauhaa vastaan – kapinaa? – myös Kajaanissa.

Kajaanin punaisten pidättämisen käynnistämistä vaadittiin ylempää, sotilaspiiriin ja edelleen sodanjohdon taholta. Pidätykset alkoivat varhain aamulla 7.2., jolloin suojeluskuntalaiset

---

<sup>115</sup> Malmin Sähke: KSR 408. Lennokasta legendaan valkoisten aseiden hakumatkasta Ouluun: Stenij 1980, 43-7. Myyryläisen matkasta Lackman 1993, 28-9.

ilmestyivät oletettujen punaisten johtomiesten kotioville yli puolenkymmenen vahvuisina ryhminä. Opettajaseminaarille vietyyn pidätettyjen ensi joukkoon kuului kaksikymmentä henkilöä, joista kaksi oli pidätetty jo edellisiltana Hyrynsalmella.<sup>116</sup>

Ensimmäisiin pidätettyihin lukeutuivat Kajaanin työväenyhdistyksen johtaja Kalle Niemi, rahastonhoitaja Olli Katainen, Kainuun työväenosuuskauppojen toimitusjohtaja ja Savon työmiehen paikallinen kirjeenvaihtaja-asiamies sekä tammikuulle saakka myös SDP:n Kajaanin alipiirisihteerinä toiminut Aaro Lappi, osuuskauppatarkastaja Myyryläinen joka kuului paikallisen puolue- ja osuuskauppatoiminnan ytimeen ja oli vuonna 1917 noussut yhdeksi Kainuun suosituimmista sosiaalidemokraateista, työväentalon vahtimestari Aleksanteri Kari, työväennäyttämön johtaja puuseppä Hannes Jokelainen, Kajaanin sellutyöläisten osaston pitkäaikainen aktiivi ja ex-puheenjohtaja Viljami Rossi, sekä sahateollisuustyöväen liiton piiriasiamies Matti Karvonen joka oli merkittävin paikallinen ammattiliiketoimija.<sup>117</sup>

Suurin osa työväenliikkeen keskeisistä toimijoista Kajaanissa pidätettiin kerralla, sd. naisyhdistyksen johtoa lukuunottamatta. Seudun sosialisteille punaisten pidätykset saattoivat jättää kuvan suoraan työväenliikkeeseen itseensä kohdistetusta hyökkäyksestä, mitä oli pelätty jo kuukausien ajan. Vaikka pidätykset antoivat myös ymmärrettävän vaikutelman poliittisesta vainotoimesta, pidättäjäpuolen tavoitteena ei ollut sammuttaa työväenliikettä Kajaanissa ikuisiksi ajoiksi. Senaatin joukkojen tarkoituksena muodostuvassa selustassa oli punakaartien mahdollisen mobilisaation ja kapina-aikeiden kaikinainen estäminen sekä aseiden takavarikoiminen. Kun sisällisotakevään pidätystoimintaa tarkastellaan koko Suomen tasolla, on vaikea kuvitella sellaista historiallisesti uskottavaa vaihtoehtoista toteutumaa, jossa minkäänlaisiin punaisten pidätyksiin Kajaanissa ei oltaisi ennemmin tai myöhemmin ryhdytty. Suojeluskunta alistettiin viimeistään tammikuun lopulla tiukasti sodanjohdon tavoitteisiin, ja jos

---

<sup>116</sup> Pidätettyjen luettelo: 1918 Pk-170/10. Matti Pukkilan muistelma vuodesta 1918: Läntinen 1993, 63.

<sup>117</sup> Lueteltuna vain näkyvimmissä työväenliikkeen paikallisissa toimissa olleet pidätetyt. Tässä ei ole midtä tarkennella ketkä heistä tai muista ensi pidätetyistä olivat olleet ehdolla missäkin vaaleissa, kuuluneet elintarvikelautakuntiin 1917-8, olleet luottamustoimissa työväenyhdistyksissä, ammattiosastoissa, työväen harrastus- sekä sivistystoiminnassa, kunnallisissa työllisyys-, vuokra- ja taksoituslautakunnissa, ja niin edelleen.

Kajaanissa oltaisiin venytetty pidätysten aloittamista paljoakaan kauemmin, tehtävään olisi voitu määrä komennuskunta jostain muualta, ja jälki olisi todennäköisesti ollut rumempaa.

Ennen pidätyksiä Kajaanin valkoiset eivät olleet kovinkaan tarkasti perillä kivääriensä suhteen salaviihkaisten punaisten toiminnasta. Tämä toi alkaneisiin pidätyksiin myös hakuammunnan osaluonnetta. Tästä huolimatta tarkkuus ensimmäisissä pidätyksissä oli vähintäänkin kohtalainen: kaikki edellä nimeltä mainitut, ja suurin osa muistakin ensi pidätetyistä, olivat joko aktiivisemmin tai rivijäsenenä mukana kaartin toiminnassa. Niemen rooli Kajaanin työväenkaartin päällikkönä toki oli ollut julkinen, mutta pian paljastui myös alempia päälliköitä, esikunnan jäseniä, kaartin aseiden hankinta- ja jakojärjestelyihin keskeisesti osallistuneet, sekä paljon kaartin toiminnan luonteesta.

Kuulustelut alkoivat heti pidätysten päivänä 7.2. Ensimmäisiä kuulusteluja opettajaseminaarin tiloissa suorittivat uittopäällikkö Heikki Tammelander, lääninagronomi K.H. Pelkonen, konttoristi Moses Liukko, poliisikomisario Heikki Komulainen, sekä hovioikeuden auskultantti Martti Muttilainen, joka toimi tutkijalautakunnan puheenjohtajana. Kuulustelijat eivät olleet pidätetyille tyystin vieraita. Komisarion Komulaisen tiesi varmaan jokainen – vielä keväällä 1917 sosialistit luottivat Komulaiseen, mutta marraskuun yleislakossa sosialistit vaativat Komulaisen eroa, lopulta onnistumatta. Uittopäällikkö Tammelander oli ollut uittokauden 1917 työneuvotteluissa vastatusten (nyt pidätetyn) ay-toimitsija Karvosen kanssa, kun Kajaanin seudun uittojen työläiset järjestäytyivät ja kävivät työtaisteluihin. Muttilainen oli pidätetyistä Lapille, Niemelle, Kataiselle ja Rossille tuttu myös kevään 1917 kansalaiskomiteatyön kautta.<sup>118</sup>

Tilanne pidätysten alettua oli kuulustelijoille vähintäänkin kinkkinen, minkä vuoksi he jättivät kuulustelupöytäkirjojen ensi lehdelle eräänlaisen implisiittisen vastuuvapauslausekkeen, joka on lainattu alla:

*Kun pöytäkirjaan oli ensin merkitty, että kaikki ylempänä mainitut ja Kajaanin Sissi-Rykmentin Esikunnan tutkimuksien toimittamiseen määräämät henkilöt olivat*

---

<sup>118</sup> Komisarion Komulainen oli nauttinut Kajaanin työväen luottamusta vielä keväällä 1917, mutta luotto rikkui kun Komulainen eväsi lakkokomitean vaatimukset Albin Tolosen pidättämisestä: KL 21.11.1917/B. Yleislakkoa Kajaanissa käsitellään alaluvussa 1.4. Tolonen nähdään myös Kajaanin valkoisten tiedusteluosaston kiertävänä kuulustelijana alaluvuissa 2.3 ja 2.4.

*saapuvilla sekä ettei Esikunnan taholta oltu tutkijoille jätetty minkäänlaisia määräyksiä siitä, miten ja missä järjestyksessä tutkimuksia oli toimitettava, eikä myöskään lähempiä ilmoituksia siitä, mistä kutakin pidätettyä henkilöä syytettiin ja minkä vuoksi heidät oli pidätetty, ryhdyttiin kuulustamaan niitä henkilöitä, jotka oli pidätetyksi ilmoitettu ja tapahtui silloin kuten seuraa<sup>119</sup>*

Kuulusteluissa kysytyt asiat ovat melko tarkasti pääteltävissä vastauksista kuulustelupöytäkirjoissa. Kuulustelijat tivasiivat mitä varten työväenkaarti oli perustettu, millaista toiminta oli ollut käytännössä, ja ketkä johtivat toimintaa.<sup>120</sup>

Kuulustelut aloitettiin työväenyhdistyksen puheenjohtaja Kalle Niemestä, jota myös laajimmin kuultiin. 39-vuotias Singerin Kajaanin-edustaja tiedettiin yleisesti työväenkaartin päälliköksi, ja miksi hän sitä nytkään olisi peitelty. Kuulustelijoille Niemi korosti kaartin olevan sääntöjensä mukaisesti ”järjestyskaarti” eikä punakaarti, toistaen jo aiemmin paikallisjulkisuudessa esittämänsä näkemystä. Niemen mukaan Kajaanissa ei ollut yhdytty järjestyskaartien marraskuun yleisen kokouksen vähemmistökantaan siitä, että kaarteja käytettäisiin vallankaappauksen toimeenpanijoina. Niemi vakuutteli kuulustelijoille että ainakin Kajaanissa kaartin toiminta olisi yhä rajattu puolueen alaisuuteen ja alkuperäisiin käyttötarkoituksiin. Niemi tähdensi tarkoituksena olleen suojata työväen etuja ja oikeuksia mikäli niitä olisi aseina uhattu. Niemi kiisti kaikenlaiset muut aseiden käyttötarkoitukset. Lisäksi hän ilmoitti olevansa valmis vankeuteen kunnes rauha saataisiin aikaiseksi.<sup>121</sup>

Niemen valmiudessa mahtoi olla jonkin verran itsesuojeluvaistoa, sillä hän kyllä tiesi olevansa paikallinen päällikkö maanlaajuisessa poliittisessa militanttiorganisaatiossa, jonka kasvaneella voimalla sosialistit olivat nousseet Etelä-Suomessa avoimeen aseelliseen kapinaan<sup>122</sup> – haluttiinpa sitä Kajaanissa tai ei. Pidätettynä Niemen ei tarvinnut taistella valkoisia vastaan, eikä enää myöskään vastata kumousintoisemmalle punakaartiainekselle

<sup>119</sup> Viitattu kuulustelupöytäkirjapaino löytyy Matti Pukkilan VRO-aktimapiesta: VRO 51/229 Pukkila. Tutkijalautakunnan kokoonpano muuttui keväällä muutaman kerran: Romppainen 2017, 205.

<sup>120</sup> VRO 51/229 Pukkila.

<sup>121</sup> Niemen varhaiset kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>122</sup> Salkola 1985/1; Salkola 1985/2.



sovittelevista otteistaan.<sup>123</sup> Ei kai hän ollut syylistynyt mihinkään niin raskauttavaan, että kukistetun kapinallisen klassinen kohtalo häntä suojeluskunnan käsissä odottaisi?

Muut kuulustellut toistivat – joskin hieman epämääräisemmin – Niemen ilmaisemaa käsitystä kaartista työväen itsepuolustuksena. Tästä kysymyksestä kuulustelijat yleensä etenivät kysymään kuulusteltavan henkilökohtaista käsitystä käynnissä olleesta kriisitilanteesta. Muutama sanoi tulkitsevansa käynnissä olleen tilanteen niin, että työläisiin kohdistuva hyökkäys oli jo meneillään. Osa taas ilmaisi näkemyksensä konfliktista punaisten vallankaappauksena, mitä he eivät hyväksyneet varsinkaan venäläisen sotaväen auttaessa.<sup>124</sup>

Kysyttiin myös tarkemmin: hyväksyikö kuulusteltu Vaasaan paenneen senaatin Suomen laillisena hallituksena? Kainuun työväenosuuskauppojen toimitusjohtaja toiminut A.F. Lappi ilmaisi kriisikehityksen taustalla ollutta vasemmiston yleistä käsitystä siitä, että edelliskesänä Kerenskin hallitus oli kaatanut Suomen sosialistienemmistöisen eduskunnan laittomasti. Jos eduskunnan kaataminen oli laitton, olisi epäselvää sekin oliko uuden eduskunnan valitsema hallitus laillisella pohjalla. Puolueaktiivi Lappi toki oli käynyt äänestämässä hajotusta seuranneissa syksyn vaaleissa, eikä kyseenalaistanut niiden toimituksen legitimitettiä sinänsä.<sup>125</sup>

Teatterinjohtaja-puuseppä Frans ”Hannes” Jokelainen sanoi hyväksyvänsä eduskunnan ja hallituksen laillisina, mutta toivoi vastaisuudessa työläisten enemmistöä eduskuntaan. Vahtimestari Aleksanteri Kari sanoi hyväksyvänsä eduskunnan, mutta ei hallitusta, kuitenkin vakuutellen kaartin puolustuksellisuutta päällikkö Niemen tavoin. Ay-asioitsija Matti Karvosen vastaus taltioitui:

---

<sup>123</sup> Vasta sodan jälkeen pidätetty kaartilainen, sellutehtaan massankeittäjä Antti Leppänen, nimesi omissa kuulusteluissaan puolenkymmentä kaartilaista, jotka olivat sisällissodan kynnyksellä korostetun kiihkeitä ja vaatineet aseellista toimintaa. Leppäsen pitkäaikainen työtoveri Viljami Rossi oli yksi näistä. Niemi puolestaan oli ”aina rauhoittamassa”. VRO 12/209 Leppänen.

<sup>124</sup> Kuulusteluotteet 7.2. VRO 51/229 Pukkila.

<sup>125</sup> Lapin kuulusteluote 7.2. VRO 51/229 Pukkila. Lappi itse ei ei tavoitellut kansanedustajuutta syksyn 1917 vaaleissa, ja hän pyysi Savon Työmieheissäkin ettei häntä äänestettäisi Kajaanin sd. alipiirin ehdokasvaalissa. Tästä huolimatta ympäri Kainuuta kiertänyt puolueaktiivi sai 119 ääntä, viidenneksi eniten. Vielä syksyn vaalit hän hoiti alipiirisihteerinä, ja vuodenvaihteessa erosi siitäkin toimesta keskittyäkseen ympäri Kainuuta ulotetun osuuskaupan johtamiseen. ST 16.8.1917; ST 21.8.1917; VRO 95/340 Lappi.

*Puolue joka menettämäisillään hallitusvallan, kuten nykyiset porvarilliset, turvautuisi viime tingassa aseisiin, minkä vuoksi ja puolustautuakseen näin sattuvassa aseellisessa hyökkäyksessä hän on kiväärin hankkinut. Ei aikomusta aseelliseen vallankaappaukseen.*<sup>126</sup>

Tutkijalautakunnan erityisen mielenkiinnon kohteena olivat kaartin aseet: Miten ne oli hankittu, kuinka paljon niitä oli, sekä miten ja kenelle niitä oli jaettu. Niemi toisti jo ennen pidätystä esittämänsä: kyse oli yksityisten kaartilaisien yksityisistä aseista, joiden hankkiminen sinänsä ei ollut laitonta, kunhan niillä ei tehty mitään rikollista. Sotilaskiväärejä oli ”alkanut ilmestyä” joulun seuduilla, mutta Niemi kiisti osansa tässä. Niemi kertoi tietävänsä ketkä aseita olivat kaartilaisille hankkineet, mutta ei ollut valmis kertomaan nimiä, sanojensa mukaan suojatakseen myös rauhallisempaa kaartilaisainesta. Niemen mukaan myös kaartilaisien 21.1. tekemä aseellinen vaunutarkistuskin oli yksittäisten kaartilaisien tekoa, ei hänen johtamaansa toimintaa. Totta oli ainakin se puoli, että päällikkö Niemi itse ei spontaania tarkastusta määrännyt, oltuaan muualla.<sup>127</sup>

Omien sanojensa mukaan Niemi pyrki suojaamaan kaartiin kuuluvia, ja ilmeisesti siksi hän myös aluksi vähätteli kuulustelijoille kiväärien määrää, kertoen että ”tietensä” niitä oli jaettu 60-70 kappaletta. Tästä ei ollut mitään hyötyä, sillä muita pidätettyjä kuultaessa määrä tarkentui pian noin sataan. Kuulusteluissa saatiin pian selville myös, että Kajaanin kaartin asehankintojen keskeinen järjestelijä oli työväenaktiivi Janne Myyryläinen, joka oli hakenut aseet Kuopiosta tunnetulta bolsevikilta Jukka Rahjalta suoraan. Selvisi myös, että työväentalon vahtimestari Aleksanteri Kari hoiti kiväärien jakoa ja piti niistä kirjaa, ja että maksuja aseista oli kerännyt kaartin rahastonhoitaja, metallimies Akseli Teittinen joka oli nyt teillä tietämättömillä.<sup>128</sup>

Jotkut selittivät aseiden ottamista niiden halpuudella: Ajan standardit täyttävän jalkaväen kiväärin saattoi lunastaa sadalla markalla – Kajaanissa tämä vastasi suunnilleen työläisen kymmenen päivän palkkaa, tai pimeän viinalitran hintaa. Maksun saattoi hoitaa osissa, kunhan maksoi vähintään 10 markan ensierän. *Ostin kun halvalla sain* -tyyppisen

<sup>126</sup> Kaikkien kolmen varhaiset kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila. Aktit 95/336 Jokelainen; VRYO 7474 Karvonen.

<sup>127</sup> Niemen kuulusteluotteet VRO 51/229 Pukkila.

<sup>128</sup> Kajaanin punaisten varhaiset kuulustelut: VRO 51/229 Pukkila.

selityksen saattoi jopa uskoa, mutta ei Kajaanin sosialistien yhtäkkiä kasvanutta mielenkiintoa hirvenmetsästykseseen.<sup>129</sup>

Useimpien punaisten johtajien ja aktiivien vastaukset aseistautumisen tarkoitusta koskien kietoutuivat työväen puolustautumisen ympärille. Vain maalariliikkeen pitäjä A.E. Koskisen vastaus jätti viitteen mahdollisista aseiden aktiivisista käyttötarkoituksista valkoisia vastaan:

*- - ja selitti hän olevansa siinä käsityksessä että porvariston taholta oltiin nyt asevoimin työväen kimppuun hyökätty, minkä vuoksi kertoja tahtoi olla sitä mieltä, ettei järjestyskaartilaisten täälläkään tulisi aseitaan suojeluskunnille luovuttaa, sillä siten estäisivät työläiset täkäläisiä suojeluskuntalaisia lähtemästä avuksi muilla paikkakunnilla työläisiä vastaan.<sup>130</sup>*

Koskinen tiedettiin radikaaliksi, joka ei kaihtanut militanttitoimintaa: Maaliskuun vallankumouksen 1917 jälkeen hän oli ollut työläisten edustajana Kajaanin itsenäisyysaktivistien kokouksissa ja saanut näiltä revolverin henkilökohtaiseksi turvakseen. Hän oli syystalvella alusta asti mukana työväenkaartitoiminnassa, ja oli etunenässä esimerkiksi sulkemassa Kajaanin liikepuoteja marraskuun yleislakon aikaan. Tämä rikkoi välit Kajaanin seudun itsenäisyysaktivistipiireihin, jotka samaan aikaan perustivat omia suojeluskuntiaan. Koskinen oli mukana myös punaisten 21.1. tekemissä aseellisissa vaunutarkastuksissa Kajaanin rautatieasemalla. Useat punaiset nimesivät Koskisen erääksi kaartin kiihkeimmistä aseellisen toiminnan kannattajista Kajaanissa. Ammattiosastoon tämä Kajaanissa syntynyt, päälle kolmekymppinen raitis ja ahkera perheenisä oli kuulunut vuodesta 1909. Sisällissodan korvalla hän työskenteli elintarvikevalvojana, ja hänen perheensä varallisuus oli heikko.<sup>131</sup>

Paljon samaa oli pidätetyn Viljami Rossin taustassa. Hieman Koskista nuorempi Kajaanin sellutehtaan osastoveteraani Rossi oli myöskin perheenisä. Myös Rossin perheellä meni taloudellisesti huonosti, ja Koskisten lailla myös Rossit asuivat yläkaupungilla

<sup>129</sup> Punaisten kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila. Selitys sotilaskiväärien hankkimisesta hirvenammuntaan esiintyi Kajaanin punaisista ainakin Aaro Lapilla, Pekka Lappalaisella, Svante Wahlstenillä, Edvard Häkkiselä ja Antti Mikkosella: VRO 95/340 Lappi; VRO 95/203 Wahlsten; VRO 12/208 Mikkonen; VRYO 7480 Häkkinen. Lappalaisen hirviselitys Pukkilan aktissa. Viinan hinta Kajaanin yleislakkoon liittyvistä papereista aktissa VRO 94/31 Vuori.

<sup>130</sup> Koskisen ja muiden 7.2. kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>131</sup> VRYO 6375 Koskinen.

Koivukoskenkadulla. Rautalammilla syntynyt Rossi oli työskennellyt Kajaaniyhtiön sellutehtaalla seitsemän vuotta ja kuulunut sellutehtaan ammattiosastoon vuodesta 1912. Elokuussa 1917 kuulanpurkaja kuitenkin irtisanottiin tehtaan seisokin vuoksi, eikä korvaavaa työtä ilmeisesti ollut löytynyt. Koskisen lailla myös Rossi oli rivikaartilaisten silmissä radikaali: Hän oli ollut yhteydessä aktivisteihin kesällä 1917 ja saanut heiltä revolverin, oli mukana syksyn työväenkaartitoiminnassa todennäköisesti empimättä, oli mukana kun yleislakossa työväenkaarti yritti ottaa haltuunsa Kajaanin poliisitointa, ja oli mukana myös vaunutarkistuksissa. Koskisella ja Rossilla ei ollut erityistä roolia kaartin kokoonpanossa, mutta niin punaisten kuin valkoisten silmissä he erottuivat rivimiesten joukosta päättäväsillä otteillaan. He lunastivat kiväärin kun tarjolle tuli, sekä näyttivät mahdollista eturivin valmiutta niiden käyttämisessä. Kaikki tämä takasi kaksikolle myös pidätettynä pysymisen läpi sisällissodan.<sup>132</sup>

Janne Myyryläinen tunnusti pian kuulustelijoille keskeisen osuutensa aseiden hankkimisessa. Hän myös ehdotti kuulustelijoille, että pidätetyt saisivat keskustella keskenään keinoista joilla aseet saataisiin luovutetuiksi. Myyryläinen, sekä ratavartija Matti Pukkila ja parturi Abram Lahtinen toimivat pidätettyjen lähetystönä 10.2. työväentalolla pidetyssä sd. kunnallisjärjestön kokouksessa. Ensimmäistä puheenvuoroa kiväärien luovuttamisen puolesta piti A.F. Lappi, joka oli vapautettu jo pidätysten alkupäivänä 7.2. Aseet päätettiin luovuttaa, ja niitä työväentalolle vastaanottamaan määrättiin sähköasentaja Armas Uotinen. Suojeluskunnalle luovutettiin 11.2. mennessä 59 kivääriä.<sup>133</sup>

---

<sup>132</sup> VRYO 6375 Koskinen; VRYO 6376 Rossi. Vahvistusta Koskisen ja Rossin (sekä Aleksanteri Karin että Venäjälle kadonneen Aku Heiskasen) militanteista asenteista muilta tuomituilta: VRO 12/209 Leppänen; VRO 12/210 Kokkonen; VRO 95/341 Karppinen. Kun otettiin Koskinen ja Rossi rinnatusten, niin jatketaan: Molemmat siirrettiin 27.2. seminaarin vankihuoneista poliisiputkaan. Sodan loppuessa heidät kirjattiin Kuopion vankileiriin peräkkäisillä vankinumeroilla, ja molemmat olivat kesällä vankitöissä Iisalmen Haajasella. Heidät tuomittiin saman VRO-osaston peräkkäisissä istunnoissa viiden vuoden tuomioihin, ja siirrettiin syyskuun lopulla Lahteen. He vapautuivat joulukuun armahduksissa ja Kajaaniin heidät haki sahanomistaja Albin Nieminen: Pk-170/10, pidätettyjen luettelo; Kuopion sotavankileirin arkisto Bb;2, Bb:7; Lahden sotavankileirin arkisto Bb:7, Bb:8.

<sup>133</sup> Työväenosuuskaupan johtaja Lappi vapautettiin heti pidätyspäivänä 7.2. hänen vakuutettua kuulustelijat läsnäolonsa välttämättömyydestä kaupalla. Ensi kuulustelussa Lappi valehteli, ettei ollut hankkinut itselleen kivääriä, mistä jäi pian kiinni ja tuli 21.2. uudelleen pidätetyksi. Seuraavissa kuulusteluissa hän sanoi heittäneensä aseensa Kajaaninjokeen ennen punaisten aseluovutuksia. Punaisten kuulusteluvastaukset ja valtiorikosoikeudelle kesällä 1918 saapuneet todistajalausunnot täydentävät Lapin kuulusteluissa itsestään antamaa kuvaa työväenliikkeessä erittäin aktiivisena, mutta vallankumoukskehityksen suhteen varovaisena järjestöihmisenä, joka vastusti aseellista kumousta, joka kuului kaartiin enintäänkin rivimiehenä, ja joka oli lunastanut kiväärin lähinnä Kajaanin työväenjärjestöihmisenä siinä missä muutkin. Jatkuvasti työväentalolla

Punaisten kivääreistä oli valkoisilla yli puolet, mutta luovutustahti ei valkoisia tyydyttänyt, koska yleisesti kuulutetut määrääjat aseluovutuksille alkoivat lähestyä. Viikko kunnallisjärjestöjen kokouksen jälkeen pidätetyiltä välitettiin työväentalolle ilmoitus: Jos aiemmin sovittu luovutuksen takaraja 18.2. kello 18 ei pitäisi, pidätetyt laatisivat mahdollisimman tarkat luettelot aseellisista miehistä ja antaisivat ne suojeluskunnalle, jotta pidätettyjen oma asema ei pahenisi. Lista laadittiin, ja siinä olleet 95 nimeä johtivat uusiin kuulusteluihin ja pidätyksiin, jotka ulotettiin jatkossa enenevästi kaartin rivimiehiin.<sup>134</sup>

Ensimmäisistä kahdestakymmenestä pidätetystä seitsemän vapautettiin kahden viikon kuluessa. Keskeisistä työväentoimijoista vapautettiin läsnäolonsa välttämättömyyttä osuuskaupalla korostanut A.F. Lappi jo pidätyspäivänä 7.2., sekä ensimmäisen kaartin kiväärin luovuttanut Olli Katainen 11.2. Löyhältä vapautusratkaisulta vaikuttaa kaartin varapäällikön muurari J.A. Koivulan vapaalle laskeminen jo 11.2. sillä hän oli esiintynyt johtavassa roolissa Kajaanin aseman aseellisissa vaunutarkistuksissa 21.1. Työ taisi suojata Koivulaa: Hän oli vaikutusvaltaisen KPOY:n leivissä, ja paikkakunnalla oli yleinen pula muurareista.<sup>135</sup>

Vapautetut allekirjoittivat eräänlaisen puolueettomuussitoumuksen, jonka allekirjoittivat vapaalle laskettava henkilö sekä Kajaanin sissirykmentin tiedusteluosaston jäsen. Sitoumuksen muoto oli seuraava:

---

aikaa viettäneenä keskeisenä järjestötoimijana Lappiin kohdistettiin mahdollisesti myös kaartin sisäringin paineesta: Lappi itse kertoi aseiden lunastamisen tapahtuneen aseiden jakoa työväentalolla hoitaneen vahtimestari Karin kehoituksesta, ja maksun tapahtuneen (kaartin rahastonhoitaja) ”Teittiselle ravintolahuoneessa useampien läsnäollessa”. Aseita työväentalolla vastaanottanut Uotinen pidätettiin 13.2. Molemmat saivat elo-syyskuussa ehdolliset VRO-tuomiot. VRO 95/340 Lappi; VRO 96/298 Uotinen. Myyryläisen ehdotus vangittujen keskustelumahdollisuudesta kuulustelussa VRO 51/229 Pukkila. Luovutettujen aseiden määrät: Romppainen 2017, 204.

<sup>134</sup> Ilmoitus kokonaisuudessaan: Heikkinen R. 1986, 172. Ensimmäinen maininta aselistasta Kalle Niemen kuulusteluotteessa 21.2. VRO 51/229 Pukkila. Luettelo kiväärinhaltijoista: Pk-170/5.3.

<sup>135</sup> KSR Pk-170/10, vankilistat; VRO 51/229 Pukkila; VRO 95/340 Lappi; VRYO 5698 Katainen; VRYO 12252 Koivula. KPOY:n palkkalistoilla oleminen näyttäisi suojanneen Koivulan ohella monia muitakin ammattityöläisiä. Toimitusjohtaja Paloheimo ehti keväällä istumaan myös Kajaanin sissirykmentin esikunnassa, mikä todennäköisesti vaikutti siihen, että monet yhtiön leivissä olleet rivikaartilaiset saivat ennen pidätystään jatkaa töissään myöhään keväeseen tai jopa sisällissodan jälkeiseen aikaan – joskus silloinkin kun punaisten ristikuulusteluissa yhtiöläiset olivat tulleet ilmi kaartin osastojen päällikköinä tai muutoin johtavina kaartiaktiiveina. Tällainen erilliskohtelu oli sinänsä ymmärrettävää paikallisen talouden kannalta, sekä tietenkin helpotus vapaana pysyneille, mutta toki äärimmäisen epämääräistä ”oikeuden” jakoa. Koivula pidätettiin uudelleen 3.4.

*Täten sitoudun kunniasanallani olemaan puolueettomana siinä taistelussa, jota nyt käydään nykyistä laillista Suomen Tasavallan eduskuntaa ja sen asettamaa hallitusta vastaan sekä, etten tässä suhteessa ryhdy kiihoitus- enkä mihinkään muihin hallituksen toimia vastustaviin puuhiin.<sup>136</sup>*

Punaisten johtoon kohdistuneet pidätykset veivät Kajaanin työväenkaartilta komennon, ja viimeisetkin haihatelmat kaartin hajakätettyjen kiväärien mobilisoimisesta valkoisia vastaan haihtuivat. Noin pari viikkoa pidätysten alkamisesta Kajaanin tutkijalautakunta ja valkoinen tiedustelu tiesivät Kajaanin punakaartista melko tarkasti ketkä sitä olivat johtaneet, kuinka aseita oli hankittu, ja kuinka kiväärejä oli jaettu. Vangittujen kaartiaktiivien laatiman listan myötä tiedossa oli melko tarkasti, ketkä aseita olivat itselleen lunastaneet.

Kajaanin keskeinen puolueaktiivi Janne Myyryläinen oli noutanut työväenkaartin kiväärit joulukuussa suoraan tunnetulta bolševikilta Jukka Rahjalta Kuopiosta, ja ehkä tämän yhteyden varmistuminen oli yksi lisämotivaatio siihen, että joitain punaisten johtomiehiä säilöttiin 27.2. alkaen ankeaan poliisiputkaan. Putkatiloissa oli helpointa valvoa valkoisten kansanvillitsijänä pitämän Myyryläisen kaltaista liikkuvaista, verkostoitunutta, ilmeisen sulavasanaista ja laajalti pidettyä toimijaa. Tai kaartin toimeenpaneviksi aktiiveiksi tiedettyjä Koskista ja Rossia.

Suurin osa Kajaanin työväenkaartin sotilaskivääreistä saatiin talteen jo helmikuussa, ja niiden takavarikkosaldo luovutusten viimeisenä takarajapäivänä 4.3. oli 74/95.<sup>137</sup> Kun valkoisten voitto Kajaanissa varmistui 7.2. pian myös maaseudun kapinaepäiltyjen pidätykset rohjettiin käynnistää. Ensimmäisten maalaispunaisten pidätysten ja kuulustelujen perusteella valkoinen tiedustelu ja tutkijalautakunta saattoivat aavistella, että akuutein vaara Kajaanin seudun punaisten kanssa olisi jo ohi: Maalla kaartitoiminta oli harvaa, sotilaallisesti alkeellista, ja ennen kaikkea aseetonta. Sodan varsinaisia taisteluita ei Kainuussa käyty, ja alueen varmistaminen oli valkoisille Kajaanin työväenkaartin johdon pidätysten jälkeen enimmäkseen prosessinhallintaa – kotirintaman harvaa sotilaspoliisitoimintaa ja partiointia – aktiivisen taistelutoiminnan sijaan. Rintama loittoni

<sup>136</sup> Puolueettomuussitoumuksia: KSR Pk-170/5.8.

<sup>137</sup> Punaisten aseluovutuksista: Romppainen 2017, 206-210.

koko ajan, punaisten pidätykset kävivät yhä yksittäisemmiksi. Suojeluskuntaverkostoa laajennettiin myös syrjäisempiin kyliin, ja valkoarmeijan kutsunnat rohjettiin aloittaa.

### 2.3 Punaisten hajaannus ja valkoisten aseman vankistuminen Kainuussa

Kajaanissa suojeluskunnan toiminta oli määrätietoista heti sisällissodan alusta asti. Illalla 28.1. tehdyn venäläisten aseistariisumisen jälkeen alkoi aseellinen katupartiointi, minkä lisäksi valkoiset ottivat kontrolliinsa puhelimen ja lennättimen, sekä koko Savon radan pohjoispään liikenteen. Valkoisten poikkeustilasäädökset näkyivät esimerkiksi kadunkulmissa oleskelun ja asiattoman öisen kuljeskelun kieltoina. Senaatin joukoista tuli kertarysäyksellä näkyvä voima, ja yhteytensä Kuopioon ja lissalmeen menettäneitä Kajaanin punaisia painostettiin luovuttamaan aseensa. Kajaanin punaisten johtoon kohdistettujen pidätysten alkamisen myötä valkoista kuria tiukennettiin entisestään.

Pidätysten alkamispäivänä 7.2. Kajaanin suojeluskunta julkaisi kuulutuksen, jonka mukaan yhteiskuntajärjestyksen ja kansalaisten suojelemiseksi

*- - selitetään rikolliseksi kaikenlainen mielten kiihoittaminen ja valheellisten ilmoitusten kautta lahtamisista, köyhälistön tappamisesta nälkään j. e. p., ilmeiset valheet ja vääristelyt, ärsyttelemine puheilla ja eleillä sekä kaduilla että työpaikoilla, mielenosoituksellinen kiroileminen ja muu sopimaton käytös. - - ne, jotka tekevät itsensä syytäiksi tällaisiin tekoihin, julistetaan yhteiskunnan vihollisiksi ja siitä johtuvain seuraamusten alaisiksi. Ken ei ole kanssamme tässä puhdistustyössä, se on meitä vastaan, ja tulemme sellaisia kansallishenkemme saastuttajia kohtelemaan sillä vallalla, minkä lakipohjainen hallitus on suojeluskunnille antanut.*

Kuulutus julkaistiin Kajaanin Lehdessä 8.2. ja Kajaanin Kaiussa 9.2. Samois sa numeroissa julkaistiin myös naapurikunta Sotkamon nimismiehen kuulutus, jonka mukaan kaikki lain ja hallituksen määräysten vastainen toiminta on kielletty, ja että laillista järjestysvaltaa tukemattomien aseellisten järjestöjen muodostaminen, sekä niihin liittyminen tulkittaisiin

kapinan valmisteluna ja ankaran rangaistuksen alaisena. Kajaanista saapui joukkueellinen suojeluskuntalaisia valvomaan järjestystä Sotkamoon, kun paikkakunnan ensimmäiset pidätykset tehtiin 9.2. Suojeluskuntalähteistä ei käy ilmi Sotkamossa pidätysten alkupäivänä tehtyjen kuulustelujen määrä, mutta Kajaanin vankileiriin tuotiin 10.2. vain kaksi sotkamolaispidätettyä. He olivat seppä Juho Grön ja suntion poika Erkki Meriläinen.<sup>138</sup>

Sotkamon suojeluskuntaa ei perustettu ennen sisällissotaa sosialistien äänekkään vastustuksen vuoksi, mutta eipä perustettu työväenkaartejakaan. Suojeluskunnan perustamiskokouksessa 3.2. asiaa vastustamaan saapuneelle, kirkonkylässä sepänliikettä pitäneelle pitkäaikaiselle työväenyhdistyksen jäsenelle Grönille (s. 1885) ei ollut annettu puheenvuoroa. Vastalauseena Grön huusi suojeluskuntalaisia lahtareiksi ja kehoitti yleisöä varaamaan veriastioita. Kajaanin kuulusteluissa Grön ei kiistänyt kiivastumistaan kokouksessa, mutta korosti kyseessä olleen henkilökohtainen mielipiteenilmaus, eikä merkki mistään sodanlietsonnasta. Kaiken yhteyden kaartitoimintaan hän kiisti. Joidenkin todistusten mukaan Grön olisi yrittänyt kerätä nimiä työväenkaartin listaan helmikuun alulla. Häneltä takavarikoitiin berdankivääri, joka oli piilotettu lammaskarsinan lantaan ja patruunat jyväsäkkiin.<sup>139</sup>

Myös toinen Sotkamon pidätetty Meriläinen (s. 1893) oli aseistettu tahollaan. Suntion pojalla oli revolveri, vipulukkokivääri, ja lisäksi samantyyppisestä kivääristä lyhennetty pistoolintapainen. Meriläinen oli ampunut ”pilkkaa” asunnollaan, ja eräänä sunnuntaina ampui jopa kirkon kellotapulissa kelloja soittaessaan. Aseitaan hän selitti Kajaanin tutkijalautakunnalle metsästystarkoituksen kautta. Todistajalausuntojen mukaan hän kuitenkin olisi tahollaan hekumoinut porvarienv tappamisella, ja tovereidensa kanssa huutanut Sotkamon kylänraitilla eläköötä kuultuaan huhun punaisten voitosta Kuopiossa.

---

<sup>138</sup> Pidätettyjen luettelo: KSR PK-170/10. Grönin ja Meriläisen 13.2.1918 kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>139</sup> Suojeluskunnan lausunnon mukaan työteliäs ja elämäntavoiltaan säännöllinen liikkeenharjoittaja-perheenisä Grön sai valtiorikosoikeudelta 21.8. ehdollisen kolmen vuoden tuomion: VRO 96/275 Grön. Sotkamon sosialistit olivat vastustaneet suojeluskunnan perustamista myös kuntakokouksessa 27.12.1917 sd. kunnallistoimikunnan puolesta naapurinvaaralaisen sd. veteraani Väinö Korhosen (s. 1888) suulla. Korhonen tuotiin pidätettynä Kajaaniin vasta 10.3. mutta valtiorikosoikeudessa hän sai sotkamolaisista isoimman tuomion, viisi vuotta ehdotonta: VRYO 16910 Korhonen. Sotkamon aktivisteista, palokunnasta, suojeluskunnasta ja valkoisista rintamalla: Stenij 1980, 74-82; Romppainen 2017, 72-3, 266-8.



Osallisuudestaan Sotkamon työväenkaartihankkeeseen Meriläinen kertoi kuulustelijoille häntä pyydetyn kaartin varapäälliköksi, mutta suostuneensa vain voimistelun opettajaksi.<sup>140</sup>

Vähitellen pidätyksiä nähtiin muissakin Kainuun maalaispitäjissä. Valkoisten Kuopion voiton jälkeen 10.2. koko Pohjois-Savon ja Kainuun alue julistettiin sotilaspiirin käsikyllä piiritystilaan, jonka aikana kiellettiin kaikki valkoisten joukkojen häirintä, ja kaikkea yhteyttä punakaartiin ja venäläissotilaisiin pidettiin kuulutuksen mukaan maanpetoksena. Viikon päästä asia kuultiin myös kirkoissa. Samana pyhänä punaisten pidätykset ulotettiin Paltamon Kiehimään.<sup>141</sup>

Kajaanin sissirykmentin ”erikoisia tehtäviä varten” määrämän ryhmäpäällikön, Kajaanin aktivistien ytimeen kuuluneen tiedustelumies Albin Tolosen johdolla Kiehimän kylän tavatut punaepäillyt kuulusteltiin 17.2. Kuten Sotkamossa, myöskään Kiehimässä ei nähty aihetta massapidätyksiin. Kajaaniin tuotiin vain kaksi pääepäiltyä: hieman yli parikymppiset palstatilallisen poika Kalle Valtanen ja mäkitupalaisen poika Väinö Karppinen – Kainuun nuorimmat työväenkaartipäälliköt. Tammikuun lopulla he olivat käytännössä kahdestaan ponkaisseet Kiehimään työväenkaartin osaston. Myöhäsyntyiseen kaartiin saatiin mukaan reilut parikymmentä jäsentä. Marraskuun yleislakon aikaan Valtanen ja Karppinen olivat toiminnan kärjessä, kun lakkolähetyskunnan miehet epäonnistuivat Kiehimän puhelinaseaman valtauksessa.<sup>142</sup>

Molemmat työskentelivät Kiehimän elintarvikekansliassa, ja siellä taisivat myös hieman rehennellä kaartin jäsenkorteilla työtoverilleen neiti Kemppaiselle. Valtanen toimi kaartin päällikkönä sekä Karppinen varapäällikkönä, ja vuoroin miehet ramppasivat Kiehimän vaatimattomalla (mutta uudenkarhealla) työväentuvalla kaartin hommissa, mitä jatkui

---

<sup>140</sup> Meriläisen toiminnasta Grönin VRO-aktissa sekä Meriläisen kuulusteluotteissa: VRO 51/229 Pukkila. Meriläinen vapautettiin Kajaanin vankileiristä toukokuussa 93 päivää kestäneen pidätyksen jälkeen. Vapautus 13.5. tuli juuri ennen Kajaanin vankien siirtoa Kuopioon. Meriläinen siis vältti kurjimman vankileirikauden ja valtiorikosoikeuden, eikä ole erityisen korkealentoista arvailla, että kotitausta taisi suojella häntä. Toukokuun lopulla Sotkamon sk:lle tuli käsky pidättää Meriläinen, mutta päällikkö Hirn ämpyili vastaan ilmoittaen Kajaanin tiedusteluosastolle viikkoa myöhemmin, että vanhempiensa syrjätilalla peltotöissä ollut Meriläinen ei vaikuttanut enää vaaralliselta: KSR 221.

<sup>141</sup> Piiritystilasta: KL 13.2.1918. Kuten monet muutkin valkoisten kuulutukset, myös piiritystilakuulus annettiin luettavaksi kirkoissa, ja esimerkiksi Hyrynsalmen kirkossa se luettiin 17.2.1918: Hyrynsalmen suojeluskunnan arkisto, saapuneet virkakirjeet.

<sup>142</sup> VRO 94/28 Valtanen; VRYO 7479 Karppinen. Albin Tolosen rooli Kiehimän pidätyksissä on VRO-aktien lisäksi pääteltävissä sissirykmentin tiedusteluosaston papereista: KSR Pk-170/5.4. Tolosen erikoistehtävänimitys: KSR 3.

viikon verran ennen kuin toiminta hajotettiin omatoimisesti. Harjoitella ehdittiin ilmeisesti kahdesti, mikä tapahtui puukepit aseiden virkaa toimittain.<sup>143</sup>

Valtanen (s.1897) oli aktiivinen nuori sosialisti, joka oli liittynyt työväenyhdistykseen 1914, ja ehtinyt toimimaan sen kirjuriina sekä puheenjohtajana. Sisällissodan käynnistyessä hän toimi myös paikallisen elintarvikelausakunnan puheenjohtajana. Kun maaliskuun vallankumouksen jälkeen Kiehimään perustettiin Sahateollisuusliiton osasto, Valtasesta tuli kylän ensimmäisen ammattiosaston luottamushenkilö. Sosialistien vuoden 1917 äänekäs esiinmarssi sekä metsä- ja uittotyöläisten ammattiosastoon kokoaminen myös Kiehimässä aiheutti polemiikkaa, ja suojeluskunnan myöhemmän arvion mukaan työnantajat tuomitsivat Valtasen ”työrauhan häiritsijänä ja villitsijänä aivan yksimielisesti alimpaan helvettiin”.<sup>144</sup>

”Sekatyömiehenä” itsensä elättänyt Karppinen (s.1896) ei ollut Valtasen lailla säännöllinen yhdistysaktiivi, vaan hänessä oli enemmän seikkailijan vikaa. Karppinen työskenteli pääasiassa kotiseudullaan, mutta nuoresta iästään huolimatta hän oli ehtinyt käymään työansioilla myös Ruotsissa, Norjassa, sekä viimeisimpänä syksystä 1916 pääsiäiseen 1917 Venäjällä. Työväenyhdistykseen kotipaikallaan hän liittyi vasta Venäjältä palattuaan. Kaartin järjestelyn ja johtajuuden ohella Karppista epäiltiin uhkailusta, sekä osallistumisesta Puolangalle matkanneen suojeluskunnan aselähetyksen epäonnistuneeseen takaa-ajoon. Suojeluskunnan myöhempi arvio valtiorikosoikeudelle kuului:

*Karppinen on siinä määrin turmeltunut ja yhteiskunnalle vaarallinen henkilö, jota ei missään tapauksessa, hallitukselle tai seutukunnalle vaaraa tuottamatta, voida ikäänään vapautteen päästää. Tämä on esikunnan yksimielinen vakaumus.*<sup>145</sup>

Suojeluskuntien perustaminen Kainuun maaseudulla kiihtyi helmikuussa, ja valkonauhaisten aseellinen partiointi yleistyi kylänraiteilla ja maanteilla. Kajaanin

<sup>143</sup> VRO 94/28 Valtanen; VRYO 7479 Karppinen.

<sup>144</sup> VRO 94/28 Valtanen. Valtasen tuomio oli kolme vuotta ehdollista. Kiehimän STTL-osastosta: ST 14.4.1917; ST 5.5.1917; ST 26.6.1917; ST 5.1.1918. Hyvin mahdollisesti Valtanen oli Kiehimästä ja Kontiomäeltä Savon Työmieheen säännöllisesti raportoinut nimimerkki Kuha.

<sup>145</sup> VRYO 7479 Karppinen. Karppinen sai neljä vuotta ehdotonta. Karppisen ulkomaan työjaksot kuulusteluotteessa: VRO 51/229 Pukkila. Muut kiehimäläiset valtiorikosoikeuteen joutuneet vangittiin vasta sisällissodan jälkeen, ja siirrettiin Kuopion vankileiriin 4.6.: VRO 12/211 Mikkonen; VRO 93/112 Kovalainen; VRYO 5699 Rajander; VRYO 5700 Schroderus. VRYO:lta tuomionalennusta hakeneiden Rajanderin ja Schroderuksen tuomiot tippuivat kahden vuoden ehdollisiksi.

sissirykmentin esikunnan 6.2. päätöksellä myös Kajaanin markkinat 15.-16.2. peruttiin. Valkoisten piiripäällikön käskyllä Kajaanin työväentalo suljettiin 21.2. ja pian se otettiin valkoisten majoitustiloiksi. Liikkeiden aukioloa rajattiin ja väestön vapausrajoituksia lisättiin. Paltamon suojeluskunnan päällikkö ilmoitti 20.2.:

*Kaikenlaisten iltamien, tanssien ja muiden julkisten huvien pito huoneessa tai ulkosalla kuin myöskin huoneitten luovuttaminen mainittuihin tarkoituksiin Paltamon kunnan alueella ilman Suojeluskuntain Esikunnan lupaa kielletään sotatilan aikana ankaran edesvastuun uhalla.”<sup>146</sup>*

Vaikka Kainuusta muodostui valkoisten vankka tukialue, *laillisen hallituksen* asiaa – saatika hegemoniaa – ei otettu vastaan vain myötäsukaisesti ja syleillen. Erityisesti sosialistien äänestäjissä valkoisten valta aiheutti soraääniä, joita kuultiin myös julkisilla paikoilla. Sotilaspiirin päällikkö kuulutti 18.2.:

*Koska tietooni on tullut - - punakaartilaiden kanssa läheisessä yhteydessä olleet henkilöt kaduilla, teillä, jonotuksissa, y.m. julkisilla paikoilla esiintyvät hallituksen sotajoukkoja, poliisiviranomaisia y.m. järjestystä ylläpitäviä viraanomaisia vastaan ilkkuen, jopa uhkaillenkin, sekä että nuo samat pimeät voimat käyttävät mielenosoituksellista ja loukkaavaa puhetapaa hallitukselle uskollista yleisöäkin kohtaan, määrään täten, että sellaisesta esiintymisestä on, ellei muu auta, voimakeinoilla heti tehtävä loppu.<sup>147</sup>*

Kaikenlainen suojeluskuntien vastainen elehdintä oli nyt kielletty, ja kuka tahansa valkoisia tavalla tai toisella ärsyttänyt huutelija, kokkapuhuja, ja yksityisempikin purnaaja saattoi joutua pidätetyksi. Valkoisten puolelle kallistuneen väestönsosan tekemät ilmiannot

---

<sup>146</sup> Markkinoista: KL 11.2.1918. Työväentalojen sulkemiskäskey Pohjois-Savon ja Kajaanin piiripäällikön määräyksellä: KL 22.2.1918. Paltamon suojeluskunnan tiedoksiänto: KS 26.2.1918. Kajaanin työväentalon sulkeminen johti siihen, että paikalliset sosialistit kävivät sotatilanteeseen liittyviä keskustelujaan nyt yksityisemmin. Keskeisiksi paikoiksi huhujen ja uutisten vaihtamisessa tilannekuvan päivittämiseksi tulivat Kajaanin Osuuskaupan toimipisteet, mikä johti myymälänhoitaja Otto H. Rautiaisen pidättämiseen ”agiteeraajana” 27.3.: Pk-170/10, pidätettyjen luettelo; VRO 95/282 Rautiainen. Rautiaisen lisäksi tutkimistani vangeista osuuskaupan palveluksessa joko liikkeen hallinnossa, myymäläarjessa tai esimerkiksi uusien tilojen rakentamisessa olleita VRO-tuomittuja: VRO 93/159 Haverinen; VRO 95/60 Siltanen; VRO 95/339 Lappalainen; VRO 95/340 Lappi; VRYO 7474 Karvonen; VRYO 12399 Myyryläinen. Kajaanin vankileiriin kirjattiin myös ”akiteerannut” kuhmolainen osuuskaupanhoitaja Kärkkäinen, jonka 11 päivää jatkunut pidätys Kajaanissa päättyi 20.4.

<sup>147</sup> KL 22.2.1918.

lisääntyivät, ja erityisesti edellissyksynä yleistyneen lahtaripuheen kanssa sai nyt olla tarkkana. Siitä, millaista valkoisille poikkipuolisen puheen kitkeminen saattoi kenttätasolla olla, saadaan yksittäinen, mutta paljon puhuva viite tiedusteluosaston lyhyessä muistikirjahuomiossa maaliskuun puolivälin paikkeilta: ”Katri Kananen on saanut muistutuksen suun soitosta jos hän vielä puhuu pahaa suojeluskuntalaisista niin hänet ammutaan heti.”<sup>148</sup>

Kajaanin vankileiriin 18.2. kirjatun kajaanilaisen postinkantaja Kalle Moilasan pidätysyysarakkeeseen kirjattiin ”isosuinen”. Moilanen oli tahollaan viljellyt puheessaan lahtari-sanaa, ja kuulusteluotteen mukaan oli myös kadulla lausunut tyyliin ”kaksi urhoa siinä menee”, kun oli nähnyt Kajaanin punaisten johtohahmoja Niemeä ja Karia pidätettyinä kuljetettavan.<sup>149</sup> Moilanen ei ollut ainoa puheidensa tähden pidätetty, vaan samanhenkinen pidätysyysmerkintä oli myös Kajaanin vankileiriin kirjatuilla seppä Heikki Haapamäellä 14.2. sekä 15.2. kruununtehtaan työläisillä metallimies Frans Gustafssonilla ja sähköasentaja Armas Uotisella. Puuseppä Juho Hämäläisen 26.2. kirjattu pidätysyys oli samansuuntainen ”provokaattori”. Hämäläinen oli ainakin käynyt häätämään luonaan asuneita opettajaseminaarin opiskelijoita, jotka olivat liittymässä suojeluskuntaan. Uotisen ja Gustafssonin provokaatioiden luonne ei käy ilmi lähteistä.<sup>150</sup>

Heikki Haapamäen 15.2. vastaukset kahden liuskan mittaisessa kuulusteluotteessa muodostavat monilta osin tyypillisen Kajaanin aseellisen rivikaartilaisen tarinan:

26:o) Seppä Heikki Haapamäki: Kajaanin kaupungista:

*Kertoi liittyneensä Kajaanin järjestyskaartiin heti kun se oli perustettu ja sanoi ymmärtäneensä kaartin tarkoituksen olevan turvata työväen etuja, jos niitä*

<sup>148</sup> Kentältä saatuja ilmiantoja punaisista esimerkiksi Kajaanin tiedusteluosaston muistikirjassa, missä myös muistutus Kananelle: Pk-170/2. Minulla ei ole mitään käsitystä siitä kuka uhkailtu Kananen oli, mutta anonymisoimaton viittaaminen 105 vuotta myöhemmin olkoot tässä tapauksessa vapaata. Ainakaan Kajaanin vankileiriin Kananen ei päätenyt.

<sup>149</sup> Pidätettyjen luettelo: Pk-170/10. Kuulusteluote: VRO 51/229 Pukkila.

<sup>150</sup> Moilasan pidätys Kajaanissa kesti 34, Hämäläisen 15 päivää: Pidätettyjen luettelo Pk-170/10. Kaikkien viiden kuulusteluotteet helmikuulta: VRO 51/229 Pukkila. Uotinen ja Gustafsson olivat vankeina Kajaanissa ja Kuopiossa elo-syyskuulle, jolloin molemmat saivat valtiorikosoikeudelta ehdollisen tuomion: Gustafsson yhden, Uotinen kolme vuotta. VRO 95/350 Gustafsson; VRO 96/298 Uotinen. Toisin kuin useimmat Kajaanin pidätetyt kiväärittömät rivikaartilaiset, Gustafsson ei selvinnyt lyhyehköllä pidätysvankeudella, kuten esimerkiksi mainitut Moilanen sekä Hämäläinen.

*ajottaisiin pois riistää. Selitti olleensa alussa sitä mieltä ettei aseellinen esiintyminen puolustustarkoituksessakaan saisi tulla kysymykseen, mutta oli tullut myöhemmin huomaamaan, että aseellinen puolustus voisi olla tarpeen vaatima. Tähän johtopäätökseen sanoi tulleensa, kun oli uskonut että suojeluskunnat olivat perustetut maahan sitä varten, että niiden avulla työväeltä kaikki oikeudet riistettäisiin sekä lisäsi vielä nytkin olevansa samassa käsityksessä. Missään tapauksessa ei kertoja sanonut hyväksyvänsä aseiden käyttöä muutoin kuin puolustustarkoituksessa sekä sanoi jyrkästi vastustavansa ryöstöjä ja muita väkivallan tekoja.*

*Kertoja ilmoitti saaneensa vähän ennen joulua ilman tilausta työväentalolta kolmen linjan sotilaskiväärin sekä 100 patruunaa 100 markan hinnalla. Kertojalle oli vain työväentalolla ilmoitettu, että hän kiväärin saisi ja oli hän sen silloin ottanutkin. Kivääristä oli kertojalle jutellut työmies Heikkinen [korjattu kynällä Teittiseksi], joka sen oli hänelle luovuttanutkin, mutta oli kertoja saanut jälestäpäin kuulla aseita Kajaaniin tuoneen Janne Myyryläisen. Kertoja vakuutti ettei hän tiedä aseilla olleen muuta tarkoitusta kuin mistä oli edellä jo maininnut. Kertoja oli käynyt kaartin harjoituksissa ainoastaan yhden kerran ja oli hänen vaimonsa, kun hän itse oli matkoilla, luovuttanut aseiden suojeluskuntalaisille heti kun niitä oli ruvettu vaatimaan.*

*Vielä tahtoi kertoja selittää, että hänen tietääkseen ainakin toinen puoli sosialidemokraattisen puolueen jäsenistä oli sitä mieltä, ettei aseellinen vallankaappaus ainakaan meidän oloissa ollut oikeutettu, eikä hän itse sitä sanonut hyväksyvänsä. Sitä paitsi oli hän aina tosin saanutkin kiihkeimpienkin työläisten puolelta moitteita siitä, ettei hän toiminut tarpeeksi jäykästi, kun hän ei hyväksynyt aseetonakaan pakottamista. Kertoja selitti tunnustavansa eduskunnan ja hallituksen laillisiksi sekä lupasi pysyä tämän kamppailun aikana eteenkin päin puolueettomana.*

*Lähemmin kyseltäessä selitti kertoja lähteneensä aamusella tämän kuun 7. päivänä [Paltamon] Melalahdelle etsimään ruokatarpeita ja kieltää jyrkästi tällä matkalla lausuneensa sensuuntaisia ajatuksia, että punakaartilaiset kyllä hyvien aseidensa*

*avulla tulisivat voittamaan ja kieltää myöskin ketään kehoittaneensa aseelliseen toimintaan. Melalahdella oli kertoja käynyt eräässä talossa osuuskaupan lähellä sekä Rapila-nimisen talon pajassa seppää puhuttelemassa, mutta ei kertoja ollut näissäkään paikoissa mitään edellämämainitun kaltaista puhunut.*

*Myöskään ei kertoja sanonut tietävänsä kenellä kaikilla oli aseita Kajaanissa, kun niitä oli pidetty kovin salaisesti.<sup>151</sup>*

Seppä Haapamäki, piirimestaritason painija 75-kiloisissa, esiintyi tutkijalautakunnan kuulusteluissa ilmeisen suorasanaisesti ja -selkäisesti, eikä antanut kuulustelijoille uhkaavaa vaikutelmaa, vaikka oli kuulunut kaartiin ja lunastanut myös hänelle tarjotun aseiden. Myöskään Paltamoon lähteminen juuri pidätysten alkamispäivänä ei herättänyt kuulustelijoiden epäilyjä pakoilusta tai piilottelusta, eivätkä reissulla ehkä puhutut päivänpolttavat herättäneet epäilyjä kapinajuonitteluista. Haapamäki pääsi vapaaksi jo pidätyspäivänään, eikä häntä pidätetty enää myöhemminkään.<sup>152</sup>

Haapamäen vastaukset muodostavat yhdenlaisen tyyppikertomuksen Kajaanin työväenkaartiin liittymisestä, kaartiasian koetuista periaatteista, sekä aseistautumisen käytännöistä rivijäsenen kannalta. Haapamäen välitön vapautus sen sijaan oli vähemmän tyyppillistä: Samoilla perusteilla (kaartiin kuulumisen ja kiväärin lunastaminen) moni Kajaanin vanki kärsi päivien, viikkojen, ja jopa kuukausien pidätyksiä joutuen lopulta myös valtiorikostuomiolle. Haapamäkeä ei pidätetty uudestaan edes vaikka 3.4. sissirykmentin tiedusteluosasto sai toisen henkilön kuulusteluista vihiä siitä, että Haapamäki olisi työpaikallaan Niemisen sahan verstaalla tehnyt takomatöitä Kajaaniyhtiön verstaan kaartilaisten Teittisen ja Meriön revolveriviritelmiä varten. Tässä herää jo epäily, että suoran olemuksen lisäksi myös työnantaja suojeli riuskaa seppää: Ei ole kovinkaan korkealentoista arvata, että kuulustelutieto Haapamäen salaisista puhdetöistä verstaalla tavoitti pian myös sahanomistaja Albin Niemisen, joka kevään aikana ehti istua myös

<sup>151</sup> Haapamäen 15.2. kuulusteluote aktissa VRO 51/229 Pukkila.

<sup>152</sup> Pidätettyjen luettelo: Pk-170/10. Haapamäen urheilullisista edesottamuksista: ST 21.4.1917; ST 28.11.1917.

sissirykmentin esikunnassa yhtä aikaa monien tutkijalautakunnan jäsenten kanssa.<sup>153</sup> Jos Nieminen olisi halunnut Haapamäen pidätettäväksi, uskoakseni se olisi tapahtunut.

Maaliskuulle tultaessa Kajaanin seudulla äänekkäimmin valkoisten toimia vastustaneista työväentoimijoista sekä johtavista kaartitoimijoista oli pidätetty muutamaa lukuunottamatta kaikki. Kapinaepäiltyjen pidättämistä helpotti se, että kuten muillakin valkoisten varhaisilla tukialueilla, myös Kainuussa suojeluskuntajoukot saivat viranomaisten täyden tuen. Punaepäiltyjen pidätyksiin saattoi paikkakunnasta ja tilanteesta riippuen ryhtyä myös poliisi, ja nimismiehet suorittivat kapinaepäiltyjen esitutkintaa yhteistyössä paikallisten suojeluskuntien ja Kajaanin sissirykmentin tiedusteluosaston kanssa. Viranomaiset olivat suuressa roolissa myös maaseudun suojeluskuntia perustettaessa: Suojeluskunnan ensimmäinen päällikkö Ristijärvellä oli poliisi, Suomussalmella ja Säräisniemellä nimismies, ja monien suojeluskuntien esikunnista heitä löytyi lisää.<sup>154</sup>

Kun Kainuun maaseudun harvoja varsinaisia kapinaepäiltyjä kuulusteltiin ja pidätettiin, kaartien johtajiksi epäillyt tai muutoin uhkaaviksi katsotut henkilöt lähetettiin Kajaanin vankileiriin. Kiihkottoman oloiset aseettomat rivimiehet taas laskettiin vapaalle jalalle puolueettomuussitoumuksia vastaan. Vapaaksi laskemisen ehtona oli pysytellä asuinpaikkakunnalla, ja useimpien piti ilmoittautua paikalliselle suojeluskunnalle tai poliisiviranomaiselle kerrasta kolmeen viikossa.<sup>155</sup>

Paikkakunnalta toiselle liikkumisesta tehtiin tiukasti luvanvaraista, ja myös Kainuussa voimistuvat suojeluskunnat tarkastivat kulkijoita yhä aktiivisemmin. Jos pysäytetyltä vieraspaikkakuntalaiselta puuttui asianmukainen kulkulupa, seurasi pidätys ja paikallisen suojeluskunnan tai poliisiviranomaisen suorittama esitutkinta. Jos vielä jäi arvelus kulun tarkoituksesta, tai erityisesti epäilyä osallisuudesta punakaarteihin, matka jatkui vartioidussa rekikyydissä Kajaanin seminaarin pidätyskeskukseen. Kainuun ulkopuolella asuneet vangit lähetettiin Kajaanista kotiseutujensa suojeluskunnille, mikäli he vaan sattuivat asumaan valkoisten vakailla tukialueilla. Esimerkiksi Kuhmossa pidätetty

---

<sup>153</sup> Haapamäen osallisuudesta metallimiesten asetetauluun: VRYO 5697 Meriö. Sissirykmentin esikunnan kokoonpanoista: Romppainen 2017, 169.

<sup>154</sup> Steni 1980, 57-8, 94-9, 118-121.

<sup>155</sup> Punaepäiltyjen kulkurajoitteita ja ilmoittautumisvelvollisuuksia esi merkiksi Paltaniemen kaartin kuulustelupapereissa: VRO 96/92 Karjalainen.

sekatyömies Toivo Koskinen passitettiin 25 päivän Kajaanin-pidätyksen jälkeen 11.4. kirjoillaolokuntansa Raahen suojeluskunnalle, kun taas Vuolijoella pidätetty ja Kajaaniin 4.3. tuotu helsinkiläinen puolueluennoitsija-viilari Matias Tammilehto joutui olemaan Kajaanin ja Kuopion vankileireissä aina vapauttavaan valtiorikostuomioonsa 31.8. saakka.<sup>156</sup>

Niille Kainuun työväenkaartihankkeisiin osallistuneille, jotka pelkäsivät käynnistyneitä pidätyksiä sekä valkoisten mahdollisesti kovaa tuomio- ja toimeenpanovaltaa, jäi kaksi vaihtoehtoa. Ensimmäinen oli pysyä paikoillaan, jatkaa arkea miten kuten puolueettomuuttaan vakuutellen, olla hiljaa mahdollisista omista tai muiden kaartipuuhista, sekä olla ärsyttämättä valkoisia. Toinen vaihtoehto oli paeta seudulta.

Pakeneminen oli ainoa vaihtoehto niille, jotka halusivat ottaa punaisten puolella osaa taisteluihin. Myös aseitaan pimittäneiden, aiemmin aloillaan Kajaanin seudulla pysyneiden kaartilaisten pakomotiivit kasvoivat, kun punaisten vangitut johtajat ilmoittivat kaartilaisille 17.2. että he toimittaisivat suojeluskunnalle listan kiväärinhaltijoista, mikäli aseita ei saataisi kerättyä seuraavana päivänä. Jonkin verran Kajaanin punaisia pakeni helmikuussa suoraan etelään, joko kiväärin kanssa tai ilman. Rintamalinjan vakiinnuttua helmikuun jälkipuolella pakenijoiden virta Kainuusta kääntyi kohti itää ja Venäjän rajaa. Lisää motiiveja valkoisia pakeneville ilmaantui, kun senaatti ilmoitti 18.2. pian alkavista aseväen kutsunnoista.

Kajaanista kivääri selässä kohti itää hiihtänyt Kajaanin työväenkaartin rivijäsen, osuusmeijerin mylläriapulainen Juho Hynynen pidätettiin Sotkamossa 19.2. Hynynen kulki kolmen kajaanilaisen työläisen kanssa. Pysäytettäessä muilla oli luvat kuntarajojen ylitykseen, mutta Hynysellä oli väärennetty kulkulupa. Hynynen oli nelikosta ainoa, joka pidätettiin. Kuulustelussa Hynynen selitti ostaneensa kulkuluvan ”mukulalta”, jota ei sanojensa mukaan kuitenkaan tuntenut. Kuulusteluotteen mukaan Kajaanista suoraan etelään paenneita punaisia olisi ollut kolmisenkymmentä. Kukaan ei Hynysen mukaan varsinaisesti värvännyt lähtijöitä, mutta hän viittoili myös olleen jonkinlainen ”lähtökehoitus sitä varten kun työt paikkakunnalla eivät riittäneet, perheelliset miehet

---

<sup>156</sup> Pidätettyjen luettelo: Pk-170/10. Koskisen kuulusteluote: VRO 51/229 Pukkila. Tammilehto kiersi sisällissodan syttyessä luennoimassa tulevista kuntavaaleista Pohjois-Savossa: VRO 51/257 Tammilehto.



saisivat töitä sen sijaan”. Iisalmesta kotoisin ollut, kolmekymppinen ja naimaton Hynynen pyrki sanojensa mukaan itään, Sotkamon ja Kuhmon kautta Arkangeliin sahatöihin.<sup>157</sup>

Olennainen osa valkoisten pyrintöä hajottaa selustan kapina-aiheet oli aseiden kontrollointi, ja suurin uhka Kainuussa liittyi Kajaanin työväenkaartin tuntuvaan määrään sotilaskiväärejä. Niiden riisuminen vaati valkoisilta jo jonkinlaista taktikointia, mutta maaseudulla aseksymys oli valkoisille paljon helpompi. Valkoisten tiedustelu sai pian maalaisten pidätyksien ja kuulustelujen alettua tietää, että yhdelläkään maaseudun työväenkaartilla ei ollut runsasta saati yhtenäistä aseistusta, vaan kyse oli korkeintaan yksittäisistä sotilaskivääreistä ja pääasiassa hajanaisesta valikoimasta yksityishenkilöiden metsästysaseita.

Nekin vähät haluttiin pois, ja siksi aseiden takavarikoimiseksi kunnissa järjestettiin yleiset asekeräykset siviileille. Kansalaisten yksityisaseet kerättäisiin kaikilta, ja ne palautettaisiin konfliktin jälkeen. Ensimmäiset annetut takarajat olivat helmikuun jälkipuolella, mutta monissa kunnissa keräykset etenivät vitkaasti, ja ajalliset takarajat paukkuivat monilla aseenhaltijoilla syystä tai toisesta. Aseiden luovutuksille annettiin yleisesti pari viikkoa lisääaikaa ja uudet takarajat maaliskuulle, nyt jo ankarammilla rangaistuksilla uhaten.<sup>158</sup>

Kajaanin ympäristössä maalaisten työväenkaartit – tai mitä aseettomista, jo lakkautetuista kaarteista enää oli jäljellä – antautuivat suojeluskuntien kuriin jokseenkin sovinnollisesti. Esimerkiksi Ristijärven suojeluskunta neuvotteli 17.2. paikkakunnan harvojen punaisten kanssa rauhan, ja sai näiden lupaukset tunnustaa hallitus sekä olla häiritsemättä valkoisia. Pari päivää aiemmin Kajaanin sissirykmentin 30-henkinen komennuskunta oli käynyt teettämässä samantyylliset sopimukset Pohjois-Savon puolella radanvarren Sukevalla.<sup>159</sup>

---

<sup>157</sup> Hynysen kuulusteluote 20.2. aktissa VRO 51/229 Pukkila. Hynysen vankeus jatkui läpi sisällissodan Kajaanissa ja vankileirikesän Kuopiossa. Tuomioksi 12.8. luettiin kolme vuotta ehdollista: VRO 96/178 Hynynen. Kolmisenkymmentä Hynysen mukaan Kajaanista etelään lähtenyt punaista saavat pohtimaan: Tämänkö vuoksi kaartin päällikkö Kalle Niemi kertoi kuulustelijoille helmikuussa ensin (alaluku 2.2) niin, että kaartin kiväärejä oli Kajaanissa noin 60-70 kappaletta?

<sup>158</sup> Kajaanin sissirykmentin antama uusi aseidenluovutuksen takaraja 4.3. klo 18: KL 27.2.1918. Sotkamon sk:n 12.2. käsky luovutuksen 20.2. takarajasta KL 13.2.1918. Paltamon sk:n 18.2. käsky luovutuksen 25.2. takarajasta KL 18.2.1918. Kuhmon sk:n 16.2. käsky luovutuksen 28.2. takarajasta KL 18.2.1918. Kajaanin maalauskunnan takarajan 25.2. kertoo Paltamon piirin nimismies KL 18.2.1918. Sotkamossa 21.2. annettu uusi takaraja 2.3. edesvastuun uhalla KL 22.2.1918. Suomussalmen sk:n 24.2. ilmoitus luovutuksen 10.3. takarajasta KL 1.3.1918.

<sup>159</sup> Ristijärven sopimus: KL 22.2.1918. Sukevan sopimus: KS 20.2.1918.

Kainuun emäpitäjän Paltamon tuolloisessa kirkonkylässä Paltaniemellä toimintansa 3.2. lakkauttanut työväenkaartiosasto oli muodostettu kylän työväenyhdistyksen sekä torppariosaston miehistä. Kaarti ehti harjoitella tammikuun sunnuntait. Paltaniemen kaartiin oli kuulunut yksi ohjesäännön kokoinen plutoona, josta päällikköineen kaikki 27 miestä saatiin kylän suojeluskunnan kuulusteluihin 25.2.–22.3. Kaartin päällikkö, myös aseiden piilottamiseen tahollaan osallistunut sekatyömies Edvard Häkkinen pidätettiin ja tuotiin Kajaanin vankileiriin 1.3. Varapäällikkö Frans Sivonen lähti Häkkisen pidätyksen aikoihin pakoon Venäjälle, ja liittyi kesällä 1918 Ison-Britannian Muurmannin legioonaan eli niin sanottuihin ”kuninkaan punikkeihin”. Peräti viisi Paltaniemen aiempaa työväenkaartilaista ehti taistella rintamalla valkoisten puolella, ilmeisesti kutsuntojen kautta nostettuina. Heistä Jaakko Kemppainen kaatui Viipurin taistelussa, noin kaksi kuukautta kotikylän suojeluskunnan tekemän kuulustelun jälkeen.<sup>160</sup>

Vaikka Kajaanin vankileiriin tuotiin pidätettyjä 10.2. Sotkamosta, 18.2. Paltamon Kiehimästä, 20.2. Sukevalta, 22.2. Säräisniemestä ja Vuolijoelta, 23.2. Kajaanin maalaiskunnan Mainualta ja Murtomäestä, 26.2. Ristijärveltä, 1.3. Paltamon Paltaniemeltä, sekä myös Kajaanissa kuulustelut ja ilmiannot tuottivat lisäpidätyksiä, Kajaanin vankileiri pysyi maaliskuun asevelvollisuuskutsuntoihin asti melko pienenä. Hetkellinen vankimäärä Kajaanissa nousi yli puolen sataan vasta maaliskuun alulla, kun sisällissodan alkamisesta oli kulunut viisi viikkoa.<sup>161</sup>

## 2.4 Asevelvollisuusrikkurit Kajaanin vankileirissä

*Mahdollisien onnettomuuksien torjumiseksi ja vapauttamistyön onnelliseen loppuun saattamiseksi tarvitaan vielä uusia uhrauksia. Sen lisäksi mitä*

<sup>160</sup> Paltaniemen sk:n laatima lista kylän punaisista : KSR 699. Löysin Paltaniemen kaikkien työväenkaartilaisten kuulusteluotteet sattumalta kaartipäällikkö Häkkisen kiväärin kätkemiseen sotkeutuneen variskyläläisen Kalle Karjalaisen aktimapistä: VRO 96/92 Karjalainen. Häkkinen sai viiden vuoden valtiorikostuomion: VRYO 7480 Häkkinen. Varapäällikkö, joka liittyi Muurmannin legioonaan: VRO 2/1253 Sivonen.

<sup>161</sup> Vankimäärä kohosi 53 vankiin 4.3. Tässä vaiheessa noin 30 vankia oli poistunut listoilta, joko vapautettuna tai ulkokainuulaiset kotiseutujensa suojeluskunnille lähetettyinä: Pk-170/10, pidätettyjen luettelo.

*suojeluskunnat tähän asti ovat saaneet aikaan, on vielä paljon tehtävä. Hallituksella täytyy vapaaehtoisesti syntyneiden suojeluskuntain ohella olla käytettävänä riittävä määrä kiinteämmin järjestettyjä joukkoja, jotka milloin hyvänsä voidaan siirtää sinne, missä ylipäällystä katsoo niitä isänmaan pelastamiseksi tarvittavan.*

Sanat yllä ovat senaatin 18.2. kutsuntajulistuksesta. Helmi-maaliskuussa valkoisten tukialueilla alkoivat aseväen kutsunnat. Ne olivat ensimmäiset kutsunnat yli kymmeneen vuoteen, ja niillä haluttiin vahvistaa lojalistiarmeijaa, joka sodan varhaisvaiheessa oli taistellut kumousarmeijaa vastaan ainoastaan vapaaehtoisvoimin. Asevelvollisuuskutsunta valmisteltiin vuoden 1878 asevelvollisuuslain pohjalta. Pohjois-Savon ja Kajaanin sotilaspiiri antoi 25.2. kunnille kiintiöt palvelukseen otettavista 21-40-vuotiaista miehistä. Kuten muuallakin, myös Kainuussa kiintiö vastasi noin viittä prosenttia seudun liki yhdeksästä tuhannesta asevelvollisesta. Kajaanissa kutsunnat alkoivat 4.-5.3. Viimeisenä Kainuun kuntana kutsunnat aloitti 18.-20.3. Suomussalmi.<sup>162</sup>

Kajaanissa maanantain 4.3. alkuiltapäivään ajoitettua kutsuntaa oli lykätty muutamalla tunnilla ”esiintulleesta syystä”, siis jotta kaupungissa voitaisiin rauhoittua kunnioittamaan Varkaudessa haavoittuneen ja 25.2. menehtyneen aktivisti-ylioppilaan, joukkueenjohtaja Eljas Väyrysen sankarihautausta. Liikkeet suljettiin kauppiasyhdistyksen päätöksellä hautausta kunnioittaen jo kello 11. Hautajaistilaisuus tuskin jäi huomaamatta kaupunkiin kutsuntoja varten kokoontuneilta, etenkin kun kutsunnan viivästämisestä kerrottiin melko myöhään. Vaikka läheskään kaikille tällaisia hautajaisia ei olisi järjestetty, oli jo yli kuukauden jatkunut kansalaissota sikäli tasa-arvoinen, että siinä saattoi rovastinkin poika kuolla noin vain. Asian varomaton ihmettely tuoreeltaan saattoi johtaa ilmiantoihin.<sup>163</sup>

”Syynissä” eli kutsuntatilaisuudessa palvelukseen kelpaavia arvioi ja valikoi kutsuntalautakunta, jonka muodosti kaupungissa maistraatin ja maalla kunnanhallituksen puheenjohtaja sekä kaksi jäsentä, yksi tai kaksi suojeluskunnan esikunnan jäsentä, sekä kaupungin- tai kunnanlääkäri. Kutsutuille vapautuksen palveluksesta saattoi terveystyöiden

<sup>162</sup> Kutsuntajulistus lehdessä: KS 22.2.1918. Kutsuntadata: Manninen 1974, 48-55, 97-104, 262, 275.

<sup>163</sup> Kuulutus Kajaanin kutsunnasta KL 27.2.1918. Ilmoitus kutsunta-ajan muuttamisesta KK 2.3.1918. Ilmoitus liikkeiden sulkemisesta KL 1.3.1918. Yksi merkintä Väyrysen kuolinkamppailun kommentointiin liittyvästä ilmianosta sissirykmentin tiedusteluosaston muistikirjassa: Pk-170/2. Elias Väyrynen oli isänsä lailla keskeinen hahmo Kajaanin aktivistipiireissä: Wegelius 1931, Stenij 1980.

ohella tuoda ”erikoisen säärittävät perheseikat tahi tähdellinen virkatoimi”. Myös kutsuttujen poliittista luotettavuutta arvioitiin, eikä tunnettuja kapinanlietsojia tai työväenkaartiaktiiveja kelpuutettu valtion aseisiin. Aiempi työväen järjestötoiminta, ja joissain tapauksissa jopa tiedetty kuuluminen työväenkaartiin eivät kuitenkaan olleet esteenä.<sup>164</sup> Erityisesti köyhillä ja periferisillä seuduilla – kuten Kainuussa yleisesti – työväenjärjestötoiminta saattoi olla kutsuntalautakunnille myös merkki kutsuntaan osallistuneiden työläisten, alustalaisten ja pientilallisten alttiudesta olla järjestelmällisiä ja reippaita, mitä sotilasainekselta tietysti haluttiin.

Palvelukseen kelpaavaksi katsotuista suurin osa määrättiin vakinaiseen väkeen, jonka kouluttaminen valkoisten joukkoihin aloitettiin Kajaanissa milteipä välittömästi. Vakinaisen väen otossa vapaaehtoiset asetettiin etusijalle, ja loppu kunnan kiintiöstä täytettiin arvannostolla palveluskelpoisten kesken. Kutsuntojen alkaessa vakinaiseen väkeen ei ollut enää tunkua, koska suurin osa valkoisten sotavoimaan innokkaista miehistä oli jo aiemmin liittynyt suojeluskuntaan vapaaehtoisesti. Esimerkiksi Kuhmossa ensimmäisten kutsuntojen vakinaiseen väkeen määrätystä 64 henkilöstä seitsemän oli vapaaehtoisia, ja Sotkamon 89 henkilön kiintiössä vapaaehtoisia oli kymmenen.<sup>165</sup>

Kutsunnat herättivät jonkin verran vastustusta, ja Kainuussa se oli käytännössä kokonaan passiivista: Julkista kutsuntavastaisuutta ei näkynyt, mutta ilman hyväksytyä syytä Kainuun kutsunnoista oli pois noin 900 henkilöä, eli noin joka kymmenes asevelvollinen. Länsi-Kainuun Puolangalla, Säräisniemessä ja Vuolijoella kutsuntoihin osallistuttiin tunnollisemmin kuin muualla Itä- ja Pohjois-Suomessa keskimäärin, kun taas idän Sotkamossa, Kuhmossa sekä Suomussalmella<sup>166</sup> kutsuntapakolaisuudesta rajan taa tuli milteipä massailmiö. Myös kutsunnoissa palvelukseen määrättyjen kohdalla ilmeni rikkuruutta, mikä oli pelkkää kutsuntojen välttelyä vakavammin rangaistava asia. Kajaanin

---

<sup>164</sup> Manninen 1974, 104-114. Punaisista valkoisten aseväessä ks. Paltaniemen punakaartiedellisessä alaluvussa.

<sup>165</sup> Jos paikkakunnalla ei ollut suojeluskuntaa, saattoi olla muukin määrätty sotilashenkilö. Jos paikkakunnalta puuttui lääkäri, ja Kainuussa yleensä puuttui, saatettiin kutsua joku muu lääkäri. Senaatin julistuksen kohta 1) Manninen 1974, 51. Vapaaehtoisten määrät vakinaisessa väessä Romppainen 2017, 324-5.

<sup>166</sup> Suomussalmen suojeluskunta tiedusteli Kajaanista 8.4. mitä tehdä kun kunnan 304 kutsuntakarkuria, joista suurin osa on rajan takana, palaisivat kotiin. Suojeluskunnan mukaan pidettävistä karkureista ei ollut mahdollista muonittaa paikkakunnalla, ja siksi tiedusteltiin mahdollisuuksia lähettää heitä vankitöihin muualle: KSR 260.

vankileiriin kirjattiin sodan aikana noin satakunta kutsuntakarkuria, palvelusrikkuria, tai muulla tavalla sotaväen ottoa vastustanutta henkilöä, jotka miltei kaikki olivat Kajaanista tai liepeiltä; Kajaanin maalaiskunnasta, Sotkamosta ja Paltamosta.<sup>167</sup> Asevelvollisuusrikkomukset nostivat Kajaanin vankileirin vankimäärän huippuunsa maaliskuun jälkipuolella: Enimmillään vankimäärä oli 20. maaliskuuta 112 henkilöä.

Ohto Manninen jaottelee napakoin esimerkein asevelvollisuuden vastustamisen pääsyyt 1918 seitsemään kategoriaan: 1) punamielisyys eli valkoisten sodanpäämäärien vastustaminen, 2) puolueettomuus eli haluttomuus sitoutua valkoisten puolelle, 3) asevelvollisuuden laillisuuden epäileminen, 4) kuolemanpelko, 5) pelko menettää oma tai omaisten toimeentulo, 6) sodan vastustaminen maailmankatsomuksellisista tai 7) uskonnollisista syistä.<sup>168</sup> Kajaanin vankileiriin kirjattujen asevelvollisuusrikkurien kuulusteluotteista ja muista arkistofragmenteista voidaan havaita paljon yhtäläisyyttä Mannisen esimerkkeihin kategorioissa 1-5. Suoria viitteitä vakaumuksellisesta pasifismista, antimilitarismista, tai uskonnollisesta vastustuksesta ei Kajaanin vangeilta näillä lähteillä löydy.

Kuhmon eteläpuolen Saunajärvellä lähellä Venäjän rajaa pidätettiin 5.-6.3. nelisenkymmentä ulkopaikkakuntalaista miestä, jotka olivat hiihtämässä kohti rajaa. Suurin osa pidätetyistä oli Nurmeksen seudulta – heidät toimitettiin Sotkamon kautta kotiseudulle tutkittavaksi. Yksitoista Saunajärvellä pidätettyä tuotiin 8.3. Kajaanin vankileiriin – kaksi heistä passitettiin vankeina kotiseudulleen lisalmelle, ja loput yhdeksän olivat Kajaanin maalaiskunnan eteläosan Lehtovaaran ja Mainuan kylistä. Heidän kulkuaan tutki Kajaanin tutkijalautakunta.<sup>169</sup>

Lehtovaaralta olivat Antti Hiltunen, Konsta Mikkonen, Felix Winberg, Hannes Haataja ja Mikko Korhonen; Mainualta puolestaan Aate Rimpiläinen, Matti Moisanen, Jaakko Korhonen sekä Juho Karppinen. Kotipaikaltaan kohti itää he poistuivat maaliskuun ensi päivinä, noin viikko ennen Kajaanin mlk:n kutsuntojen alkamista. Jossain Sotkamon eteläisillä saloilla mukaan liittyi isompi joukko valtimolaisia. Jotkut selittivät kuulusteluissa,

<sup>167</sup> Pk-170/10, pidätettyjen luettelo; Manninen 1974, 275; Romppainen 2017, 323.

<sup>168</sup> Manninen 1974, 135-145.

<sup>169</sup> KSR 1203, sähkö; Pk-170/10, pidätettyjen luettelo.

että synä lähtöön olivat Venäjällä mahdollisesti odottaneet työansiot. Suurin osa pidätetyistä Mainuan ja Lehtovaaran idänhiihtäjistä tunnusti kuitenkin pian, että syyniähän tässä paettiin. Rimpiläisen ilmaisema motiivi karkuruudelle kiteytyi kuulusteluotteeseen: ”Läksi matkaan, kun puhuttiin että kaikki miehet viedään sotaan.” Kaikki yhdeksän olivat kutsuntaikäisiä, nuoria naimattomia enin osa.<sup>170</sup>

Muutama ilmaisi kuulusteluissa suoraan sotaan joutumisen pelkoa. Lisäksi saattoi piillä myös vastenmielisyyttä valkoisten asiaa kohtaan, mitä kuulusteluissa tietysti peiteltiin. Rimpiläinen, Moisanen, Mikkonen, Winberg, Haataja ja Mikko Korhonen olivat kuuluneet kyliensä työväenkaarteihin, minkä he myös kertoivat. Kajaanin seudun maalaiskaartien muutenkin hiljainen toiminta oli lakkautettu helmikuun alkupäivinä, kun suojeluskunta Kajaanissa vahvistui eikä maalaiskaarteille saatu aseita. Toisin kuin lakkautettujen maalaiskaartien jotkut ydintoimijat, nämä aseettomat eteläkajaanilaiset eivät nähneet kylliksi aihetta paeta seudulta ennen ilmoitusta kutsunnoista. Kutsunnat saattoivat pelottaa paitsi sotaan valkoisten puolelle joutumisen tähden, myös kutsuntapaikoilla kaartiepäilyihin mahdollisesti kohdistettavien pidätysten kautta.<sup>171</sup>

Karppinen ja Jaakko Korhonen eivät olleet kuuluneet kaartiin, mutta Karppinen oli edellisvuodesta kuulunut työväenyhdistykseen. Kuulusteluotteen mukaan Korhosen ”kesällä piti pakotuksesta yhtyä kuljetustyöläisten ammattiosastoon, muuten ei saanut työtä”. Hiltunen ei kuulunut kaartiin, eikä häntä sanojensa mukaan siihen ollut edes tahdottu. Murtomäen asemalla isänsä tykönä asunut 21-vuotias Hiltunen ei kuulunut arkisempiinkaan työväenjärjestöihin, mutta oli käynyt pelimannina useissa iltamissa. Kolmikko ei ollut kuulunut kaarteihin, ja työväenliikkeeseenkin vain väljästi, mutta todennäköisesti moni heidän vertaisensa arjessa ei olisi hyväksynyt kutsuntaan menemistä. Kajaanin maalaiskunnassa sosialisteilla oli Kainuun suurin kannatus – enemmistö kunnan äänistä vuoden 1917 eduskuntavaaleissa.<sup>172</sup>

<sup>170</sup> Kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila. Sotkamon ja Nurmeksen väliset saloseudut olivat yksi Kainuun, Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan yleisimpiä pakoreittejä valkoisesta Suomesta Venäjälle: Manninen 1974, 152-9.

<sup>171</sup> Kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila. Manninen 1974, 169.

<sup>172</sup> Kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila. Puolueiden kannatuslukuja: Heikkinen A. 1986, 163. Kajaanin maalaiskunnan työväenkaartitoiminnan painottumisesta etelään esimerkiksi: Romppainen 2017, 96-7. Työväenliikkeen historian arvio maalaiskunnan eteläosien punaisuuden syistä: Heikkinen R. 1986, 90-2. Esitellyt yhdeksän Mainuan ja Lehtovaaran kutsuntakarkuria pääsivät vapautteen puolesta toista viiteen viikkoa

Kajaanin maalaiskunnan eteläosien köyhissä kylissä Mainualla, Murtomäellä, Lehtovaaralla, sekä Lahnasjärvellä myös osanotto työväenkaarteihin 1917-8 oli Kainuun maaseudun laajinta. Sen vuoksi ei yllätä sekään, että näissä kylissä suojeluskuntien perustamiseen rohjettiin suhteellisen myöhään – tai se, että miesten nostaminen valkoarmeijaan kutsuntojen kautta sujui nihkeästi. Lahnasjärvellä kutsuntaa välteltiin hanakimmin: Siellä otettiin kunnolla osaa vasta kolmanteen kutsuntaan. Kylään kohdistettiin yksi kevään 1918 suurimmista valkoisten kotirintaman sotilaspoliisioperaatioista Kajaanin seudulla. Ennen mainittua operaatiota huhuili, että Lahnasjärven saloilla majailisi noin satakunta karkuria.<sup>173</sup>

Huhtikuun toisena päivänä 22 Kajaanin sissirykmentin miestä ajoi hevosilla Murtomäen asemalta kohti Lahnasjärveä, missä kaikki nuoret miehet yhtä lukuunottamatta olivat kieltäytyneet arvannostosta. Moni oli myös paennut Venäjälle. Toinen 15 henkilön ryhmä paikallisia suojeluskuntalaisia laitettiin koluamaan metsäsaunoja. Lahnasjärvellä sissirykmentin tiedusteluosaston Albin Tolosen johtama saattue, joka vahvistui matkalla vielä viidellä paikallisella suojeluskuntalaisella, pysäytti kaikki kohtaamansa nuoret ja terveet miehet, sekä kuulusteli arvannostossa käymättömät 22 henkilöä. 17 tuotiin pidätettyinä Kajaaniin. Lyhyen kirjallisen operaatiokuvauksensa päätteeksi Kajaanin seudun sosialistien folkloressa inhattu Tolonen jätti kuulustelijoille suosituksen, ettei seminaarille tuotuja lahnasjärveläisiä päästettäisi ”aivan heti vapaaksi sillä he ovat kaikki luonteeltaan punakaartilaisia ja osa heistä on jäsenenä kaartissa.”<sup>174</sup>

Kajaaniin tuodut 17 lahnasjärveläistä viettivät seminaarin pidätystiloissa viisi päivää ennen kuin heidät kuulusteltiin 9.4. Osa pidätetyistä oli kuulunut kylänsä syystalvella perustettuun työväenkaartiin, mutta kaikki laskettiin vapaaksi viimeistään kahden viikon pidätysjakson jälkeen. Tutkijalautakunta ei selvästikään saanut lahnasjärveläisistä kutsunnan välttelijöistä niin pahaa kuvaa kuin tiedustelun kenttäpäällikkö Tolonen. Pidätetyistä Efraim Korhonen

---

kestäneiden pidätysten jälkeen. Osa ohjattiin jälkikutsuntaan, eikä yksikään miehistä joutunut myöhemmin valtiorikosoikeuden tuomiolle.

<sup>173</sup> Pk-170/2, tiedusteluosaston muistikirja; Kajaanin maalaiskunnan suojeluskunnan arkisto, jäsenluettelot 1918; Stenij 1980, 122-4. Romppainen 2017, 254-257.

<sup>174</sup> Tolosen matkaraportti: KSR 950.

pääsi vapaaksi 16.4. ja alle viikkoa myöhemmin 21.4. hän ryhtyi Lahnasjärven suojeluskunnan perustavassa kokouksessa sen varakirjuriksi.<sup>175</sup>

Palstatilallinen Israel Kärkkäinen, jonka torpassa Lahnasjärven kaartin perustava kokous oli pidetty (ja joka ei kuitenkaan kuulunut johtajiin) selitti perustamisen niin, että kaarti oli ”tarkoitettu suojeluskunnaksi pahoja ihmisiä vastaan, ehkäisemään ryöstöjä”. Samansuuntaisesti naapurikylä Lehtovaaran kaartista kertoi 25-vuotias kutsuntakarkuri, työmies livari Mikkonen: ”Kaarti perustettiin kortinpeluun, viinanjuonnin ja varastamisen vastustamiseksi”. Harjoituksia ei ollut paljoakaan ja ne olivat alkeellisia. Lahnaskylän kaartiin kuuluneet työmiehet Elias Väyrynen ja Matti Määttä tiesivät kertoa, että erään kerran maantiellä pidetyt harjoitukset keskeytyivät lumituiskun vuoksi. Aseita Lahnasjärven kaartilla ei ollut. Myöskään lahnasjärveläisten selitykset syynistä pois jäämiselle eivät viittoilleet erityiseen kapinallisuuteen: ”Ensimmäisen syynin aikana oli tukkisavotassa ja toisella kertaa [OTE KATKEAA]”, ”ensimmäisellä kerralla savotassa valtion ajossa Sukevalla, toisella kerralla sairaana yskässä ja kuumeessa”, ”pelottaa että viedään rintamalle”, ”jäi ymmärtämättömyydessään pois”, ”kun vaimo itki kovasti, niin ei voinut lähteä sotasyyniin vaikka yritti, sillä vaimo suri tätä kovasti”, ”noloutensa vuoksi”, ”tuhmuutensa vuoksi”. Ainoa viite pidätettyjen Lahnasjärveläisten tuntuvasta uhosta valkoisten kuria vastaan sisällissodan aikana on Pekka Määtän kuulusteluotteen perään jäänyt huomio – ilmeisesti tiedustelumiesten tutkijalautakunnalle antama tieto pidätysretkeltä: ”Ilmoitetaan tämän miehen sanoneen, ettei hän lähde mukaan vaikka tulisi 80 miestä hakemaan.”<sup>176</sup>

Aktiivista kutsuntojen vastaista agitointia ei aineistossa näy. Ilmiannettuja yksityisiä kutsuntavastaisia mielipiteenilmauksia puolestaan esiintyy hieman. Sotkamolainen Juhon Hyvönen (s. 1871) tuotiin Kajaaniin 22.4. Hänen epäiltiin Sotkamon kutsuntojen 6.-8.3. aikana puhuneen joukolle Tuhkakylän miehiä, jotka olivat saapuneet kutsuntatilaisuuteen kirkonkylään. Omien sanojensa mukaan tuhkakyläläiset olivat ensin pyörineet kutsuntapaikan liepeillä, missä esiintyi ristiriitaisia mielipiteitä kutsunnoista. Sitten he jättivät kutsunnan väliin ja lähtivät käymään Hyvösen luona. Seuraavana päivänä he palasivat kotikyläänsä käymättä kutsunnassa. Omien sanojensa mukaan Hyvönen oli vain

<sup>175</sup> Pidätettyjen luettelo: Pk-170/10. Lahnasjärveläisten kuulustelut: VRO 51/229 Pukkila. Kajaanin maalaiskunnan suojeluskuntien perustamiset: Stenij 1980, 123-124.

<sup>176</sup> Lahnasjärveläisten sekä livari Mikkosen kuulustelut: VRO 51/229 Pukkila.



rauhoitellut kuohuvalla mielellä olleita miehiä, mutta lukuisat todistajalausunnot puhuvat sen puolesta, että Hyvönen olisi myötävaikuttanut kutsunnasta pois jäämiseen myös muiden kuin tuhkakyläläisten kohdalla. Hyvönen ei kuulunut työväenjärjestöihin, mutta oli suojeluskunnan mukaan ”toiminut kiihkeästi työläisten kanssa”. Hän oli noin puoli vuosikymmentä aiemmin palannut Amerikasta, ja eräässä todistuksessa ”Hyvönen mainitaan rikkaaksi ja kansan alemmissa kerroksissa vallan vaikutusvaltaiseksi henkilöksi.”<sup>177</sup>

Muita kutsuntavastaisista puheista ilmiannettuja olivat esimerkiksi Oskari Mikkonen Paltamon Kiehimästä ja Kalle Keränen Suomussalmen Alajärveltä. Talollinen Mikkonen (s. 1892) oli pitkäaikainen TY-aktiivi, ja hänen kutsuntavastaisuutensa voidaan siksi katsoa suuremmin poliittiseksi, kuin Alajärven talollisten töihin suostumattoman ja näiden siksi vierastaman Keräsen (s. 1884) arkaaisempi vastarinta; yksityiset kutsuntavastaiset puheaktit, joissa herrojen puolesta käytävään sotaan ei lähdetäisi kuin kilon paloissa. Talollisten todistusten mukaan ilmeisen pahasuinen Keränen viljeli myös mitä kamalimpia, herroihin kohdistettavilla raakuuksilla mässäileviä uhkauksia/toiveita käynnissä olleesta tilanteesta. Lopulta kamalinta väkivaltaa Keräsen käsissä koki hänen oikea etusormensa – kutsuntalautakunta epäili luku- ja kirjoitustaidottoman Keräsen ”astialautoja veistellesä” käyttökelvottomaksi särkynyttä sormea tahallaan tärvellyksi.<sup>178</sup>

## 2.5 Kajaanin vankiolot ja teloitukset sisällissodan aikana

Sodan alussa muodostuvan valkoisten tukialueen suojeluskunnille tehtiin selväksi, että kaikki ylipäällikkö Mannerheimille alistamattomat aseelliset joukot olisi kukistettava, erityisesti johtavat kapinalliset – keitä he olivatkaan – olisi saatava kiinni, ja että

<sup>177</sup> VRO hylkäsi syytteet Hyvöistä vastaan: VRO 95/174 Hyvönen. Hyvösen ohella muita Amerikan-palajia tutkittavassa vankiryhmässä ainakin VRO 95/340 Lappi; VRYO 3630 Kemppainen.

<sup>178</sup> Mikkonen oli valittu kaartin ryhmäpäälliköksi, mutta kuten Kiehimän kaarti yleensäkin, ei ennättänyt toimimaan kovinkaan raskauttavasti. Mikkonen kuulusteltiin jo maaliskuulla, mutta pidätettiin ja lähetettiin Kuopion vankileiriin vasta kesällä. Tuomio oli ehdollinen: VRO 12/211 Mikkonen. Keränen tuotiin Kajaanin vankileiriin 11.4. Vaikka Alajärven talolliset yrittivät kovasti todistella Kerästä hengeltään punakaartilaiseksi, ei mitään todistetta kaartiyhteyksistä löytynyt. Keränen tienasi ainakin osan elannostaan omalla tervaruukillaan – itse tervatalous elinkeinona oli hiipunut Kainuussakin jo kauan. Keräsen kanssa yhteiselämää viettänyt, ”vaimona” sormiasiasta todistanut nainen passitettiin paperittomana irtolaisena Ruotsin Alatorniin, missä hän virallisesti asui: VRO 95/349 Keränen.

viranomaiset auttaisivat. Sisällissodan alkua niin valkoisten päämajassa, sotilaspiireissä, kuin Kajaanin kaltaissa alue-esikunnissa leimasivat monet kiireet ja tehtävät, joista punavankikysymys oli vain yksi. Sodan alussa valkoisilla ei ollut yhteinäistä ohjeistusta punaisten pidättämiseen ja vangitsemiseen muodostuvalla tukialueellaan, ja nopeasti muuttuneissa paikallisissa tilanteissa tämä korosti punavankien kohtaloissa valkoisten kenttäväen omaa harkintaa tai sen puutetta – kapinallisen tai sellaiseksi katsotun työväenaktiivin henki oli usein halpa.<sup>179</sup>

Kapinavankien ottamisen ja vankileiritoiminnan standardointi alkoi vasta 15.2. kun valkoisten päämajan toiminta jaettiin osastoihin. Yksi osastoista oli valkoisten tukialueen resursseja ja infrastruktuuria hoitanut, eversti Theslöfin johtama etappiesikunta. Sen alaisuudessa toimi vankiasioihin keskittynyt tutkinta- ja poliisiasiaain kanslia, jota johti varatuomari Procopé. Helmikuun lopun vankien ottamista koskevaan yleiseen ohjeistukseen jätettiin laaja sotilaallis-hätävarjeluverukkeinen vara kapinallisten surmaamiseen jo pidätystilanteiden yhteydessä. Ylipäällikkö Mannerheimin 25.2. niin sanottu ”ammutaan paikalla” -päiväkäsky on kuuluisin ja keskeisin osa tätä ohjeistusta. Varsinkin taistelujen läheisyydessä kiinni saatuja kapinallisia surmattiin usein kentällä ilman paperien laatimista, minkä lisäksi läpi sodan monenlaiset kenttäoikeudet jakoivat kapinallisille pikatuomioita Venäjän armeijasta tutun mallin mukaan – vaikka senaatti näki vuoden 1909 sotatilasäädöksiä soveltamisessa laillisuusongelman, sillä ne olivat ”sortokauden” säädöksiä. Haagin rauhankonferensseissa solmittu ajan keskeinen sodankäyntiä koskeva normisto koski vain valtioiden välisien sotien taistelijoita, ja tästäkin syystä valkoisten sodanjohto vältteli tunnustamasta kapinallisia legitimiiksi sotaosapuoleksi.<sup>180</sup>

Kajaanin seutu oli valkoisille jokseenkin vakaa periferian tukialue. Se ei joutunut varsinaisen taistelutoiminnan näyttämöksi, ja punaisten pidättäminen saattoi alusta asti tapahtua

<sup>179</sup> Punaisiin kohdistetusta terrorista vuoden 1918 sodan alussa: Paavolainen 1967, 40-57

<sup>180</sup> Valkoisten puolella äärimmäisiäkin rankaisutoimia tarkasteltiin yleisesti hätävarjeluna valtiopetosrikosta vastaan, minkä vuoksi ani harvat punaisten surmaamiset johtivat sisäisiin selvityksiin. Käytännössä kaikki valkoisten harjoittama väkivalta vangiksi jääneitä kohtaan ja muu vastavallankumouksellinen terrori suojattiin oikeudellisilta seuraamuksilta poliittisella päätöksellä loppuvuodesta 1918. Valkoisten väkivallasta: Paavolainen 1967; Paavolainen 1971, 17-59, 75-89; Kekkonen 1991, 9-24; Tikka 2004, 49-70, 114-405; Roselius 2006.

jonkinlaisena kohdennettuna sotilaspoliisitoimintana. Kajaanin punaisten liennyttävä ote sisällissodan tullen, ja erityisesti valkoisten aktiivinen operatiivinen määrätietoisuus passiivisiin punaisiin verrattuna johtivat siihen, että Kajaanin punaiset alistuivat 7.2.1918 alkaneisiin pidätyksiin sekä aseiden luovutukseen ilman aktiivista vastarintaa. Kuten muuallakin Suomen pohjoisissa ja itäisissä periferioissa, Kainuussa oltiin työväen kumousliikhehdinnän ja kaartitoiminnan suhteen niin valmistelussa kuin toteutuksessa melko reaktiivisia, ja jopa suoranaisen passiivisia.<sup>181</sup> Toisin kuin pohjoisen Suomen taistelupaikoilla, punakaartin rivimiesten massapidätyksiä ei Kainuussa nähty.<sup>182</sup> Ilman taisteluita ei nähty myöskään suurta määrää kenttäoikeustuomioita<sup>183</sup>, ja vankileirit pysyi suhteellisen pieninä: Kajaanissa vankeja oli laskujeni mukaan enimmillään 20. maaliskuuta 1917 henkeä, ja siitäkin huipusta kymmenet olivat kutsuntakarkureita ilman kaartiepäilyä. Koko sodan aikana leiriin kirjattiin 263 vankia. Noin kolmella neljäsosalla vangeista pidätysjakso Kajaanissa kesti enintään kuukauden.<sup>184</sup>

Kajaanin seudulla oli ennen sisällissotaa välttytty myös sellaisilta poliittisilta levottomuuksilta tai väkivallan purkauksilta, jotka olisivat luoneet paikallisyhteisössä erityistä henkilöityvää kostomotivaatiota punaisia kohtaan: Työväen mielenosoitukset ja työtaistelut vuonna 1917 olivat sujuneet jokseenkin rauhallisesti, ja esimerkiksi maataloudessa lakot jäivät yhteen ainoaan, jonka KPOY:n maatyöläiset kävivät vapun tienoilla.<sup>185</sup> Työväki nousi Kainuussakin, mutta viranomaiset tai kuntavaltaa perinteisesti pitänyt ”parempi väki” eivät olleet vuonna 1917 edes yleislakon yhteydessä kokeneet sellaisia nöyryyksiä, ryöstöjä, ja väkivaltaa mitkä olisivat synnyttäneet erityistä kostomotivaatiota.<sup>186</sup> Tämä oli omiaan vähentämään kainuulaisiin punapidätettyihin kohdistunutta väkivaltaa, etenkin kun suojeluskunnat saivat pidätykset käyntiin paikallisin

<sup>181</sup> Reaktiivisuus ja passiivisuus vallankumouskehityksen suhteen luonnehtii paitsi Kainuun punaisia, myös Pohjois- ja Itä-Suomea vuosina 1917-18 yleisesti: Alapuro 2017, 147-159.

<sup>182</sup> Esimerkiksi Oulussa punavankeja jäi taistelun yhteydessä n. 800, Kuopiossa yli puolen tuhatta. Näille paikkakunnille muodostuivat Pohjois-Suomen suurimmat punavankileirit, joita on käsitelty myös erillisissä opinnäytteissä: Ala-Häivälä 2000; Partanen 2002.

<sup>183</sup> Pohjoisen Suomen kenttäoikeuksista Kemissä, Raahessa, Värtsilässä ja Varkaudessa Tikka 2004/1, 214-240.

<sup>184</sup> Pidätettyjen luettelo: Pk-170/10.

<sup>185</sup> ”Maatalouslakkokunnissa” nähdyistä punaisten surmaamisista esimerkkinä Keski-Suomen Petäjävesi: Roselius 2006, 215-238.

<sup>186</sup> Nöyryytettyjen viranomaisten suorittama ”puhdistus” esimerkiksi Helsingin mlk:ssa: Roselius 2006, 252-267.

henkilöresurssein ilman vastoinkäymisiä, eikä Kainuuta ”rauhottamaan” tarvittu ulkopuolelta määrättyjä komennuskuntia.<sup>187</sup> Aseensa helmikuussa 1918 luovuttavalle punaiselle Kainuu oli Suomen turvallisimpia paikkoja: Kajaanin seudulla ei nähty niitä monilla paikoin Suomen ”valkaisussa” nähtyjä hämäreitä sotasurmia, joissa vangiksi otettuja ammuttiin jo pidätystilanteissa. Koko Kainuun alueella ainoa selvästi epäselvä pidätystilannesurma oli koneenkäyttäjä Edvin Seppäsen kuolema vankikuljetuksen aikana: Nimismies Sandberg ja poliisi Manninen väittivät ampuneensa Seppäsen Suomussalmen Pesiökylällä pakoyrityksen yhteydessä, mutta paikalliset sosialistit uskoivat muuta.<sup>188</sup> Myöskään Kajaanin vankileiristä ei ”kadonnut” vankeja epäselvissä oloissa surmattavaksi, vaan kaikki viisi surmattua vankia ammuttiin puolijulkisesti hautausmaan edustalla, muutaman kivenheiton päässä seminaarilta.

Kajaanin vankileirin kahden ensi toimintaviikon aikana vankien kokonaismäärä pysytteli noin 20-30 vangissa. Tällainen määrä mahtui vielä hyvin seminaarille, missä valkoiset pitivät tukikohtaansa. Alussa vankien olot olivat tilanteeseen nähden melko hyvät. Aseellisesti vartioituina vankeinakin he saivat lukea, lähettää kirjeitä omaisille, kielloista huolimatta myös keskustella jonkin verran, tupakoida, sekä vastaanottaa ruokalähetyksiä omaisilta mikä varmisti ravinnon riittävyyden. Ensimmäisen vankeusviikon aikana vangit peräti saivat kahvia ja tupakkaa rykmentin puolelta. Vangeilla tuskin oli akuuttia huolta välittömästä henkilökohtaisesta selviytymisestä, vaikka toki tekemättä jäävät siviilityöt tulisivatkin nakertamaan taloutta esimerkiksi asioitsija Kalle Niemellä, jonka mahdollista vapautumista hänen työnantajansa Singer tiedusteli helmikuun lopulla ”määrätäkseen suhteensa” häneen, tai työväenaktiivi-kaartipäällikkö Janne Räsäsellä, jonka kotikylän suojeluskuntaa pyydettiin maaliskuussa järjestämään neuvontaa kuuden lapsen isän palstatilalle, jotta viljelmät eivät aivan näivettyisi. Välillä vankihuoneista jaloiteltiin käytävän puolella, mitä toruttiin sissirykmentin päiväkäskyssä 12.2. Asiaan puututtiin 21.2. päiväkäskyssä jyrkemmin – nyt seminaarin vankihuoneiden lattiaan vedettiin viiva, jota vangit eivät jatkossa ylittäisi ilman vakavia seuraamuksia. Seurasii lisää tiukennuksia, ja lopulta kaikki edellä mainitut mukavuudet vietiin. Syyksi tiukennuksille sissirykmentin uusi päällikkö Hi Ién kertoi, että työtä tekevät vangit olivat väärinkäyttäneet oikeuksiaan. Kun ulkoa tuotua

<sup>187</sup> Molempien sotaosapuolten ”lentävät osastot” niittivät kamalaa mainetta: Tikka 2008, 72-100, 141-152.

<sup>188</sup> Romppainen 2017, 281-282.

ruokaa ei enää saanut, oli tyydyttävä standardiin: Pääintendentuurin ohjeen mukaan työtä tekevän vangin päiväannos oli helmikuun jälkipuolella 250 g leipää, ryynejä tai jauhoja, 200 g lihaa, 10 g voita ja 1½ litraa perunoita. Etenkin ruumiilliseen työhön vankileirissä saatu ravinto oli niukka, ja omiaan heikentämään varsinkin sitä noin neljäsosaa Kajaanin vangeista, jolla pidätysjaksot kestivät yli kuukauden.<sup>189</sup> Kahden viikon vankeuden jälkeen 21.2. Abram Lahtinen pyysi lupaa päästä vartioituna hakemaan parturinliikkeestään välineet omansa sekä muiden vankien partojen ajamiseen. Lähteet eivät kerro vastattiinko pyyntöön.<sup>190</sup>

Kun helmikuun loppupuolella Kajaanin leirin vankimäärä nousi yli 40 henkilöön ja kasvoi edelleen, leiritystä hajautettiin seminaarilta myös muihin tiloihin. Tämä vapautti yhden kolmesta käytetystä vankihuoneesta seminaarilla sekä sen vartijat muihin tehtäviin. Tiukimmin silmällä pidettäväksi katsotut punapidätetyt vietiin 27.2. alkaen poliisiputkaan, ja hieman vähemmän vaaralliseksi katsotut, mutta kuitenkin edelleen vankeina pidettävät siirrettiin kihlakunnanvankilaan. Myös vaarattomiksi katsottujen vankien vapauttamista kotipaikkojensa suojeluskuntien valvontaan joudutettiin. Tilat kasvaville vanki- ja etenkin sotilasmäärille olivat Kajaanissa äärimmäisen vähissä, mutta ilmeisesti koska Kainuu oli pysynyt sisällissodan ehkä rauhallisimpana alueena, päämajasta kysyttiin 23.2. ”om möjlighet internera i Kajana cirka 500 fånger”.<sup>191</sup> Tämä ei toteutunut, vaan Kajaanin vankileiri pysyi melko pienimuotoisena – jatkossakin listoilla oli lähes yksinomaan Kainuussa pidätettyjä, Kainuussa asuneita henkilöitä.

---

<sup>189</sup> THL:n Fineli-ravintotietopankista 9.4.2023 saaduilla arvoilla ”ruisleipä, varrasleipä, 250g”, ”naudanliha, vähärasvainen, keskiarvo, 200g”, ”voi, 10g” ja ”peruna, kuorittu, keitetty, suolaa, 1000g” ruokittuina vangit olisivat saaneet 1839 kilokalorin energiamäärän päivässä ja tarpeeksi proteiinia, mutta erityisesti rasvan osuus olisi jäänyt vähäiseksi, noin kymmenekseen saadusta kokonaisenergiämäärästä. Työtä tekemättömien leipäannos oli sata grammaa pienempi. Maaliskuun puolenvälin jälkeen intendentuuri puolitti vankien leipäannokset, mutta vankiyksiköitä ohjeistettiin korvaamaan pois otetun leivän energiamäärä lihalla, jonka saatavuus oli viljaa parempi. Vankien ruoka-annoksista sodan aikana: Paavolainen 1971, 175-176. Sotavankilaitoksen kesän 1918 ravintoasiantuntijan, fysiologian professori Robert Tigerstedtin aikalaisarvion mukaan ”täydellinen” ruumiillinen lepo vaati 1900 kcal päivässä, rauhallinen joutelaisuus noin 2400-2600, ja raskas ruumiillinen työ noin 3200-3500: Paavolainen 1971, 217-218.

<sup>190</sup> Pk-170/10, ”Pidätettyjen luettelo 1918”; KSR 3, sissirykmentin päiväkäskyt; Läntinen 1993, 63-64. Sääntöjen tiukentuminen: Pk-170/4. Pääintendentuurin ohje ruokamääristä: KSR 584. Singer tiedustele Niemeä: KSR 1263. Räsäsen palstasta: KSR 784. Lahtisen pyyntö: KSR 1124.

<sup>191</sup> Pk-170/10, ”Pidätettyjen luettelo 1918”. Vankihuoneiden määrä ja vartijoiden vapautuminen sissirykmentin 25.2. päiväkäskystä: KSR 3. Kysymys vankien sijoittamisesta Kajaaniin: KSR 413.

Kihlakunnanvankilaan seminaarilta siirrettiin 27.2. punavangit Kalle Niemi, Aleksanteri Kari, Abram Lahtinen, M.V. Karvonen, Ilmari Vuori, Armas Uotinen, sekä Juho Vihtori ”Vikke” Suutarinen. Vankilaan siirrettiin myös 17.3. Väinö Karppinen, Kalle Valtanen, K.J. Hynynen, lisä Matero, Paavo Kortelainen ja Tobias Huttunen (nuor.). Kihlakunnanvankilaan tuotiin 20.4. myös kaartin varapäällikkö muurari J.A. Koivula, joka melkein kaksi kuukautta aiemman vapautumisensa jälkeen oli pidätetty uudestaan huhtikuun alulla. Vuori vapautui jossain vaiheessa kevättä, mutta pidätettiin toisen kerran 25.4. ja sijoitettiin seminaarille.<sup>192</sup>

Miltei kaikki kihlakunnanvankilaan siirretyt vangit olivat tavalla tai toisella suoraan liittyneet kotipaikkojensa työväenkaartitoimintaan. Yhdeksän oli jollain lailla johtavissa rooleissa: Niemi oli kaartin päällikkö ja Koivula varapäällikkö, Kari oli keskeinen aseiden jakamisessa, Karvonen oli Kajaanin kaartin esikunnan puheenjohtaja, Lahtinen toimi puheenjohtajana marraskuun yleislakkokomiteassa, ja Vuoresta oli saman lakon lopulla tehty järjestäytyneen työväen toimesta kaupungin vt. poliisipäällikkö pariksi päiväksi. Maalaisvangeista nuoret Valtanen ja Karppinen olivat alkeisharjoittaneet platoonallista miehiä Paltamon Kiehimän työväentuvan suojissa, ja työväenveteraani seppä Matero oli ollut vanhan väen sotilaana luonteva johtajavalinta Suomussalmen työväenkaartille. Hynynen, Uotinen ja Suutarinen olivat rivimiehiä Kajaanin kaartissa. Huttuselakin oli osansa Sukevan työläisten militanttitoiminnassa, joka kuitenkin oli jäänyt sotilaallisesti katsoen melko alkeelliseksi lakkokaartitoiminnaksi. Veturinlämmittäjä Kortelainen (s. 1894) on kihlakunnanvankilaan siirretyistä ainoa, jolta minkäänlaista kaartiin kuulumista ei voida tämän työn lähteillä osoittaa. Hän kuitenkin kuului ensimmäisien Kajaanissa pidätettyjen joukkoon, kieltäytyttyään ”veturimiesten yhteisellä päätöksellä” lämmittämästä Kajaanin sissejä Kuopioon kuljettanutta veturia. Kotiinsakaan Kortelaista ei voitu laskea, koska hän oli helsinkiläinen ja pääkaupunki punaisilla. Kaikki kihlakunnanvankilaan siirretyt joutuivat myöhemmin myös valtiorikosoikeuteen. Vankilan yhteishuoneissa oli normaalioloissa paikat 20 vangille, ja vankeja ympäröi yli kolmemetrinen aita.<sup>193</sup>

<sup>192</sup> Siirrot paitsi Niemi ja Kari: Pk-170/10, ”Pidätettyjen luettelo 1918”. Niemi ja Kari sijoituspaikkakohtaisessa vankilistauksessa: Pk-170/5.3. Niemen ja Karin siirtopäivä on allekirjoittaneen vahva oletus. Koivulan aiempaa, heppoisena pitämäni vapautusta sivuttiin alaluvussa 2.2. Vuori vapautui jossain vaiheessa kevättä, mutta pidätettiin toisen kerran 25.4. ja sijoitettiin seminaarille: Pk-170/6, vankileirin päiväraportit.

<sup>193</sup> Kihlakunnanvankilaan siirrettyjen VRO-aktit: VRYO 11936 Lahtinen; VRYO 7475 Karvonen; VRO 94/31 Vuori; VRO 96/298 Uotinen; VRYO 7479 Karppinen; VRO 94/28 Valtanen; VRO 95/231 Suutarinen; VRO 96/50

Poliisikamarin putkatiloihin puolestaan siirrettiin, ja siellä sisällissodan loppuun asti viruivat 27.2. alkaen A.E Koskinen, Viljami Rossi, Janne Myyryläinen, Oskari Heiskanen, A.F. Lappi ja Frans Gustafsson. 5.3. putkaan siirrettiin myös Edvard Häkkinen, Juho Grön, Oskari Itkonen, Matti Pukkila ja Svante Wahlsten.<sup>194</sup>

Määrä täsmää Myyryläisen muistelmaan yhteentoista henkilöön. Vangit oli erotettu kahteen pieneen putkakoppiin. Pukkila muisteli myöhemmin, että hänen putkakopissaan oli seitsemän henkilöä, että päivänvaloa ei pikku ikkunasta juuri nähnyt, ilma ei vaihtunut, ja että putkat kuhisivat täitä ja luteita. Petitarpeitakaan ei ollut. Putkassa myös vankien ravinnonsaanti oli ankeampaa: Myyryläisen mukaan putkan ruoka-annokset olivat vain kolmanneksen muiden vankien annoksista, ja Pukkilan mukaan tarjoilujen välit saattoivat venyä jopa 21 tuntiin. Komisario Komulainen välitti 15.3. sissirykmentin esikuntaan pyynnön [putka]vankien ”jossakin sopivassa saunassa” käyttämiseksi, koska nämä eivät olleet peseytyneet moneen viikkoon. Pukkilan mukaan vangit pääsivät peseytymään vain kahdesti 2,5-kuukautisen putkajakson aikana. Samalla Komulainen tiedusteli sissirykmentiltä, olisiko vankien mahdollista ottaa vastaan ruokalähetys omailsiltaan. Ilmeisesti lähetykset kiellettiin jatkossakin, mutta poliisikamarilla ei oltu täysin pedantteja kiellon noudattamisen suhteen.<sup>195</sup>

Ennen putkatilojen käyttöönottoa punavankien turvasäilöksi komisario Komulainen pyysi sissirykmentin esikunnalta 20 kivääriä uutta tehtävää varten. Huhtikuun loppuun asti senaatti oli varannut rahaa 11 ylimääräiseen poliisiin Kajaanissa, mikä nosti poliisien määrän Kajaanissa 20 henkilöön. Putkatiloihin oli luontevaa säilöä ne punapidätetyt, joita ristikuulustelujen ja ilmiantojen perusteella epäiltiin viekkaimmiksi kapinakonspiraattoreiksi (Myyryläinen, Itkonen), jotka oli nähty työväen järjestyspäällikköinä yleislakossa sekä eturivin aseenkantajina myös Kajaanin aseman 21.1. vaunutarkistuksissa (Rossi, Koskinen), joka tiedettiin kaartin tiedustelijaksi ja joka oli 29.1. laukaustenvaihdossa suojeluskuntalaisten kanssa (Heiskanen), tai jotka olivat miltei ainoita aseellisesti aktiivisiksi epäiltyjä punaisia muutoin rauhallisissa kylissään (Grön, Häkkinen).

---

Huttunen; VRO 96/178 Hynynen; VRO 96/227 Matero; VRYO 12252 Koivula; VRO 95/58 Kortelainen. Niemi ja Kari ammuttiin eikä aktia syntynyt. Kajaanin kihlakunnanvankilan toiminnasta 1918: Marttinen 2015, 166-8.

<sup>194</sup> Pidätettyjen luettelo: Pk-170/10.

<sup>195</sup> Myyryläisen muistelu: Lackman 1993, liite 1. Pukkilan muistelu: Läntinen 1993, 63-4. Saunapyyntö: KSR 1066. Romppainen 2017, 577.

Ratavartija Pukkila oli paikallinen työväen järjestöaktiivi sekä työväenkaartin esikunnan jäsen, joka myös rautatieinfrastruktuuriin liittyvällä tietotaidollaan auttoi kaartia Kajaanin aseman vaunutarkastuksissa.<sup>196</sup>

Putkavangeista työväenosuuskaupan toimitusjohtaja Lappia ei nähty kaartin esikunnassa, ei sotilasmuodostelmien johdossa, ei aseellisena eturivin ”suorittavana toimijana” , eikä välttämättä edes harjoituksissa. Kajaanin osuuskaupan pyörittäminen ja Savon Työmiehen toimittaminen veivät vietävästi aikaa, ja ilmeisesti siksi Lappi oli vuodenvaihteessa jättäytynyt pois myös monivuotisesta sd. alipiirisihteerin toimestaan. 10.2. punaisten aseiden luovuttamisesta päättäneessä työväenkokouksessa avauspuheenvuoron pitänyt Lappi olisi saattanut viettää koko kevään 1918 vapaana, mikäli hän ei olisi 7.2. pidätyksen yhteydessä valehdellut kivääristöään, vapautunut, ja myös narahtanut kuulusteluvalheesta pian, kun kaartin johto paljasti kiväärinhaltijat tutkijoille. Tiedustelu arvioi Lappia myöhemmin valtiorikosoikeudelle kyynisen antivasemmistolaisesti: ”Niin sanottu kehittyneempi akitaattori sanan täydessä merkityksessä”, kiivasluontoinen, lakkoihin yllyttäjä. Savon Työmiehestä ilmeisesti etsittiin todistusaineistoa nimimerkki ”Ernestiä” vastaan, mutta ei löydetty mitään sellaista, joka olisi erikseen raportoitu valtiorikosoikeutta varten. Komisario Komulainen puolestaan todisti työväentoiminnan moniottelijasta valtiorikosoikeudelle kunnollisena ihmisenä, joka oli tehnyt voitavansa siinä, että rauha kaupungissa säilyisi.<sup>197</sup>

Gustafsson (s.1898) sekä Wahlsten (s. 1892) erottuvat muista putkan vangeista sillä, että Kajaanin punaisten joukossa he olivat selvästi rivimiehiä. Kajaaniin vuonna 1917 muuttaneet, 15.2. ”isosuisena” pidätetty kruununtehtaan sähkötyömies Gustafsson sekä 3.3. ”punikkina” pidätetty, Helsingin Rautabetonille työskennellyt puutyömies Wahlsten eivät kuuluneet seudun keskeisiin työväenaktiiveihin, eivätkä he kuuluneet myöskään Kajaanin työväenkaartin ytimeen. He eivät esiintyneet muutoinkaan näkyvinä kaarti-intoilijoina, mikä voidaan päätellä heitä koskevien mainintojen miltei täydestä puutteesta

---

<sup>196</sup> Poliisilaitos tiedustelee Oulun maaherralta 18.4. ylimääräisten poliisien mahdollisesta jatkamisesta sekä 22.4. vastaus: KSR 1220; KSR 1222. Poliisilaitoksen asepyyntö: KSR 1067. VRYO 12399 Myyryläinen; VRYO 6378 Itkonen; VRYO 6375 Koskinen; VRYO 6376 Rossi; VRO 96/275 Grön; VRYO 7480 Häkkinen; VRO 51/229 Pukkila. Kuopion vankileirillä 27.7. kuolleen Heiskasen edesottamuksista alaluvussa 2.1.

<sup>197</sup>; VRO 95/340 Lappi. Tiedusteluosaston muistikirjassa mainitaan 22.2. tarpeesta ST:n lukemiseen Lappiä tutkintaa varten: Pk-170/2.



Kajaanin punakaartilaiden ristikuulusteluissa<sup>198</sup>. Gustafsson ja Wahlsten olivat Kajaanin työväenkaartissa melko näkymättömiä muiden mukana menijöitä, eikä kumpikaan ei ollut lunastanut itselleen kivääriä – jos nyt muualta tulleille tuoreille ammattiosastojäsenille sellaista edes tarjottiin.<sup>199</sup>

Miksi Gustafsson ja Wahlsten sitten joutuivat Kajaanin vankileirin tiukimpaan turvasäilöön eikä heitä käytetty työntekoon, kuten muita vankina olleita rivipunaisia? Syyksi voi arvata, että Kajaanin valkoiset ja laajempi paikallisyhteisö eivät tunteneet kumpaakaan muualta saapunutta, punaisten riveihin kuulunutta naimatonta nuorta ammattityöläistä, eikä heitä sen vuoksi uskallettu laskea vapaaksi työläisten kapinan aikana. Heitä ei voitu myöskään passittaa kirjoillaolokuntiinsa, sillä ne olivat punaisten hallussa rintamalinjan takana. Myös väljemmät olot seminaarilla saattoivat tuntua arveluttavalta vaihtoehdolta etenkin Wahlstenin kohdalla: kuulustelijoiden mukaan hänen käytöksensä oli ”uhkaileva ja röyhkeä” – Wahlsten paheksui sitä, että ”Kajaanissa kaartilaiset eivät pysyneet lujina vaan antovat perään suojeluskunnalle”. Oli käynyt myös ilmi, että Wahlsten oli kaartin hajottamisen yhteydessä polttanut vahtimestari Karin pyynnöstä joitain kaartin papereita. Gustafssoniin kohdistuneet epäilyt olivat Wahlstenia kevyempiä, ja itse kaartiin kuulumisen ohella raskauttavimpana tekona valtiorikosoikeudelle esitettiin osallisuutta metallityöläisten tehtäilemiin tikareihin. Kotietsinnässä löytyneen tikarin Gustafsson selitti olleen vastaisuudessa teetettävää kävelykeppiä varten. Myöskään löytyneen haulikon kaltaisia yksityisten tuliaseita ei oltu vielä käsketty luovuttaa, kun työttömäksi jäänyt Gustafsson 15.2. anoi suojeluskunnan kansliassa kulkulupaa etelään ja tuli pidätetyksi. Muiden putkan vankien tavoin Gustafssonin ja Wahlstenin pidätysjakso jatkui läpi sisällissodan ja kesän vankileirikauden, mutta valtiorikosoikeudelta he saivat pienemmät tuomiot kuin kukaan muu putkan ja kihlakunnanvankilan punavangeista.<sup>200</sup>

---

<sup>198</sup> Ainoa löytämäni muu kuin omista akteista löytyvä maininta on Wahlstenista 21.1. vaunutarkistusten yhteydessä tuomassa Makkolan tehtaille sanaa häilytyksestä, jossa kivääriä säilyttäineitä miehiä käskettiin aseensa kanssa työväentalolle: VRO 93/159 Haverinen.

<sup>199</sup> VRO 95/203 Wahlsten; VRO 95/350 Gustafsson.

<sup>200</sup> Ibidem. Molempien tuomio oli yksi vuosi ehdollista; Gustafssonilla ”valtiopetoksen valmistelusta” ja Wahlstenilla ”avunannosta valtiopetukseen”. Kuopion vankileirissä vietetyn kesän jälkeen Wahlstenin vankeus päättyi tuomiolukuun 14.8. ja Gustafssonilla 7.9.

Ei ole viitteitä siitä, että Kajaanin putkan vangeilla olisi teetetty työtä – turvasäilö mikä turvasäilö. Muissa sijoituspaikoissa vankityötä sen sijaan teetettiin: Kajaanin vankileirin 6.3. vankienhoito-ohjeen yhteydessä on yhteensä 33 nimen lista seminaarin ja kihlakunnanvankilan vangeista, joita otsikon mukaan käytettäisiin töissä kolmen kiväärimiehen vartioimana. Kajaanin vankileirissä oli tuolloin 55 pidätettyä, joista 11 oli putkassa eli siis työreservin ulkopuolella. Huhtikuun alkupuolella seminaarin vangeista työtä teki vajaat puolensataa, ja syystä tai toisesta ei tehnyt reilu puolenkymmentä. Huhtikuun jälkipuolella Kuopion sotilaspiirin vankileirien vankeja aiottiin käyttää maatoihin kymmenen ryhmässä kahden vartijan saattamina, mutta näillä lähteillä jää pimentoon ehdittiinkö tätä toteuttamaan Kajaanissa. Vankitöiden tarkemmasta laadusta Kajaanin vankileirissä on sissirykmentin papereissa vain pari fragmentaarista tietoa, eivätkä ne avaa Kajaanin kevään 1918 vankitöiden kokonaisuudesta paljoakaan. Ne tosin viittaavat suoraan siihen, että kaikkia työvankeja ei laitettu samoihin töihin, vaan vankityötä saatettiin eriyttää vankien osaamisen mukaan: Jalkineita ja sotilaspukuja valmistamaan oli komennettu kaikki piirin suutarit ja räätälit, joiden joukossa työskenteli kolme Kajaanin vankia: Erkki Meriläinen, Aate Leinonen ja Pekka Lukkarinen. Toinen vankityön kuriositeeteista arkistossa on se, että sissirykmentin intendentuurissakin toiminut kauppias E. Kääriä pyysi saada vanki Ilmari Vuoren korjaamaan höyrykonettaan, koska kaupungista ei toukokuun alulla löytynyt mekaanikkoja pieniinkään korjaustöihin.<sup>201</sup>

Ei ole tietoa saiko Kääriä lupaa Vuoren lainaamiseksi työhön, tai olivatko tällaiset kyselyt kenties yleisempikin ilmiö. Seminaarin ja kihlakunnanvankilan talenttipoolissa sinänsä olisi piisannut moneen – levyseppä Vuoren lisäksi niissä vankina oli sorvari, sähköasentaja, maalari, puuseppiä, suksiseppä, kivityöläinen, mylläri, sekä parturi. Lisäksi löytyi lukuisa joukko sekatyöläisiä, ja pientilallisia sekä vuokraviljelijöitä ynnä muita maalaisia, joista useimmilla oli kosketusta myös metsätöihin.<sup>202</sup>

Helmikuun lopulla tapahtunutta vankitilojen hajauttamista seurasi pian toinenkin muutos, jolla oli suuri vaikutus Kajaanin punavankien oloihin. Se tapahtui valkoisten

---

<sup>201</sup> Sijoituspaikottaisessa listassa huhtikuulta vangeista on eritelty seminaarilta ne, jotka eivät työskennelleet. Päiväämättömän listan viimeinen alkuperäinen (nimi konekirjoitettu) vanki oli 10.4. pidätetty Alfred Kärkkäinen: Pk-170/5.3. Aikomuksista teettää maatoita: KSR 627. Suutarin- ja räätälintöihin komennetut: KSR 37. Kääriän pyyntö: KSR 926. Kajaanin intendentuurin toiminnasta: Romppainen 2017, 231-237.

<sup>202</sup> Ammattinimikkeet löytyvät vankien VRO-akteista ja muusta arkistomateriaalista.

paikallisorganisaation johdossa, kun sissirykmenttin päällikkö postimestari Strömberg syrjäytettiin, ja hänen tilalleen rykmenttiä sekä muodostettua Kajaanin sotilasalipiiriä tuli johtamaan kapteeni Karl Hilén. Ilmeisesti Strömbergin suhteellinen armeliaisuus punavankeja kohtaan nähtiin sissirykmentin esikunnassa ja tiedusteluosastossa heikkoutena. Hilénillä puolestaan oli miltei kahden vuoden kokemus itärintamalta, ja hän oli johtanut konekiväärejä myös Varkauden ja Mäntyharjun taisteluissa ennen sijoittamistaan Kajaaniin. Ehkä kapteeni ymmärtäisi sodan kovat realiteetit – mitä ne sitten olivatkaan – ja opettaisi niitä kainuulaisille. Hilénistä tehtiin ylin sotilasvallan käyttäjä Kainuussa vasten tahtoaan, ja hän malttoi uudessa pestissä kokonaiset kolme päivää ennen kuin uteli 6.3. päämajasta siirtoa rintamalle. Siirtoa ei herunut, ja kun asevelvollisia kouluttaneet kapteeni Eklund ja muut jääkärit lähtivät joukkoineen rintamalle maaliskuuhuhtikuussa, Hilén oli Kainuun kotirintamalla ainoa ajanmukaista sotilaskoulutusta saanut upseeri.<sup>203</sup>

Kansakunnan kohtaloa ratkottiin taistelukentillä ja kunniaa upseereille olisi ollut jaossa, mutta Kajaanissa Hilén kykeni hankkimaan tunnustusta ammatilliselle osaamiselleen lähinnä pingotetun kasarmikurin muodossa. Toisin kuin paikallisyhteisöön kiinnittynyt virkamies Strömberg, Hilénin kaltainen yhteisön ulkopuolinen komentaja ei kantanut paikallisille sosialisteille ja työläisille kunniavelkaa siitä, että sisällissodan veljesverta ei paikkakunnalla toistaiseksi ollut vuodatettu. Maailmansodassa palvelleena Venäjän armeijan vapaaehtoisena upseerina<sup>204</sup> Hilénillä saattoi uskottavuutensa säilyttämiseksi olla jopa korostunut tarve näyttää syrjäseudun aktivistikaupungille, että hän kykenisi tuomaan sotilaallista kuria ja kovalla kädellä kitkemään kapina-aiheet. Hilénin työote aiheutti jo ensi päivinä ”joitakuita ankaramman luontoisia arvosteluja” sotilaselämään tottumattomissa kainuulaisissa, mihin hän vastasi 7.3. päiväkäskyssään:

*– – Olen ainoastaan sotilas ja asetan sotilaalliset tehtävät pyrkimystemme perustaksi sekä perehtyneenä tähän tehtävään, olen tottunut ainoastaan*

---

<sup>203</sup> Hilénistä, johtajanvaihdoksesta ja komentosuhteiden sekavuudesta Kajaanissa: Romppainen 2017, 193-200.

<sup>204</sup> Ensimmäisen maailmansodan suomalaisista vapaaehtoisista Venäjän armeijassa, joista Suomen sisällissotaan osallistui noin sata henkilöä – myös Hilén mainitaan muutaman kerran: Hoppu 2005. Toisin kuin useimmat ”tsaarilupseerit”, Hilén ei siis palvellut ensimmäisessä maailmansodassa vakiintuneena virkaupseerina.

*käskemään enkä keskustelemaan. Koska myöskin olen tietoinen antamieni määräysten ja käskyjen tärkeydestä, olen valmis myöskin vastaamaan niiden seurauksista. Sotilaan toimi on erikoisesti vakavaa, eikä siinä muu auta kuin ehdoton alistuminen niihin määräyksiin, joita päällikkö olosuhteiden pakosta joutuu antamaan. – – 205*

Kun Hilén nousi Kajaanin sotilasalipiirin ja Kajaanin sissirykmentin johtoon, hänestä tuli keulakuva Kajaanin sotilaskurille, ja pian myös punaisille jaetuille kuolemantuomioille. Paikallisista koostuneet sissirykmentin esikunta, tiedusteluosasto, sekä tutkijalautakunta saattoivat vetäytyä ”ulkopuolisen” Hilénin auktoriteetin taakse punaisiin kohdistetuissa rangaistustoimissa.

Ensin ammuttiin Akseli Teittinen (s. 1887). Hän oli monivuotinen Kajaanin työväenjärjestöjen aktiivi, joka työskenteli viilarina KPOY:n verstaalla. Teittinen perusteli perhettä kirjapainossa työskennelleen Anna-vaimonsa kanssa, ja vielä ainakin keväällä 1915 ruumiinvoimaa riitti niin, että viiden kilometrin potkukelkkataival taittui ajassa 21 minuuttia ja 37 sekuntia.<sup>206</sup> Aamupäivällä 7.2.1918 työpaikalle tuotiin sanaa kaartilaiden pidätyksistä. Teittiselle tuli kiire: Jos hän ei vaihtaisi maisemaa, hänetkin pidätettäisiin, ja ties mitä silloin kävisi. Teittinen pakeni kaupungista työtoverinsa sorvari Emil Meriön kanssa. Meriön myöhemmän kuulusteluotteen mukaan he hiihtivät Tihisenniemen tehdasalueilta pitkin Kajaaninjokea kohti Oulujärveä, jatkaen pohjoisrannoille missä yövyttiin Paltamossa sekä Manamansalossa, ennen matkan jatkumista Vuolijoen läpi etelään. Aluksi mukana oli muitakin, mutta he karisivat.<sup>207</sup> Maalari Ilmari Laurila puolestaan kertoi lähteneensä Kajaanista 11. tai 12.2. ja kulkeneensa jalan läpi Pohjois-Savon Juankoskelle asti, törmäten siellä Teittiseen ja Meriöön. Matka jatkui 19.2. kolmisin, mutta tyssäsi 21.2. Heinävedellä.<sup>208</sup>

---

<sup>205</sup> Päiväkäsky: KSR 3.

<sup>206</sup> Teittinen oli ehtinyt toimimaan SDP:n Kajaanin alipiiritoimikunnassa ainakin 1915–6, sekä esimerkiksi oli ehdolla Kajaanin taksoituslautakunnan vaalissa 30.1.1918, ja sisällissodan kynnyksellä hänet valittiin kunnallisvaalien vaalilautakuntaan: ST 10.03.1915; ST 21.3.1916; KL 1.2.1916; KL 8.2.1918. Potkukelkkakisa: KL 26.3.1915. Naimisiin: KL 26.5.1915.

<sup>207</sup> VRYO 5697 Meriö. Meriö sai valtiorikosoikeudelta neljän vuoden tuomion. Kuulusteluotteessa Meriö oli se jolle tuli kiire, mutta otin taiteellisen vapauden, sillä Teittisellä oli vähintään yhtä hoppu.

<sup>208</sup> Laurilan 22.3. kuulusteluote aktissa VRO 51/229 Pukki-la. Laurilan oma akti: VRO 96/172 Laurila. Valtiorikosoikeus hylkäsi valkealalaisen Laurilan syytteen valtiopetoksen valmistelusta.

Oli Varkauden taistelun viimeinen päivä, ja Heinäveden suojeluskunta epäili syrjäteillä hiihdelleen ja pysäytetyn kajaanilaiskolmikon joko pyrkineen taistelemaan punaisten puolella Varkaudessa – tai peräti jo toimivan Varkauden punaisten tiedustelijoina. Pidätettäessä Teittiseltä ja Laurilalta löytyi kaartin jäsenkortit. Meriö oli pidätettäessä kantanut kivääriä, joka ilmeisesti luettiin lopulta Teittiselle – Meriön vaimo oli luovuttanut puolisonsa aseensa Kajaanin suojeluskunnalle miesten ollessa karkumatalla, eikä Laurilaa löytynyt punaisten johdon laatimalla 95 nimen kiväärinhaltijalistalta. Kolmikkoa pidettiin jonkin aikaa Heinävedellä, mistä heidät siirrettiin Savonlinnan pidätyskeskukseen sikäläiselle tutkintatuomarille. Tiedonvaihtoa käytiin Kajaanin suuntaan, missä Meriö ja etenkin Teittinen tiedettiin kertoa etsityiksi aktiivipunaisiksi, jotka haluttiin kotipaikalle ”tutkintolautakunnan huostaan”. Laurilasta ei oltu niin kiinnostuneita, mutta 17.3. koko trio passitettiin Kajaaniin.<sup>209</sup>

Kajaanin vankilistassa Teittisen pidätyspyrkimykseen kirjattiin ”kivääri sankari”, ja hänet ammuttiin seuraavana päivänä. Tutkijalautakunnan ”huostaan” joutuminen tarkoitti todennäköisesti kenttäoikeustyyliin annettua kuolemantuomioita – mahdollisia kenttäoikeuden pöytäkirjoja Teittisen tapauksesta ei kuitenkaan ole tässä viitattavaksi, kuten ei muistakaan surmatuista Kajaanin vangeista. Meriö ja Laurila olivat lopun sisällissotaa pidätettyinä seminaarilla.<sup>210</sup> Kajaanin vuodesta 1918 kirjoittanut ja teloitustapahtumia kuvaillut Teemu Keskisarja on tulkinnut Teittisen teloituksen syyksi kapteeni Hilénin nojaamista 25.2.1918 julkaistuun ylipäällikön kuuluisaan ”ammutaan paikalla” -päiväkäskyyn ja Teittisen kivääriin. Keskisarja toteaa löysästi viittaavassa<sup>211</sup> viihteellisessä terrorikertomuksessaan peräti, että Teittisen ”tapaus [ei] ollut ristiriidassa ammutaan paikalla -säännöstön kirjaimen eikä hengenkään kanssa.”<sup>212</sup> Otan vastaan kaiken kritiikin yksittäisiin lauseisiin takertumisesta<sup>213</sup>, mutta Teittisen teloituksen kohdalla tämä tulkinta on mielestäni väärä: Jos päiväkäskyyn olisi Kajaanissa suorien viitteiden

---

<sup>209</sup> Pk-170/5.4, Teittistä, Meriötä ja Laurilaa koskevat paperit.; VRYO 5697 Meriö; Pk-170/5.3, luettelo kiväärinhaltijoista.

<sup>210</sup> Pk-170/10, Pidätettyjen luettelo 1918.

<sup>211</sup> Ei numeroituja viitteitä tai asiakirjojen yksilöintiä, lähdearkistot ja -julkaisut luettellaan kertomuksien loppuksi.

<sup>212</sup> Keskisarja 2010, 189; Romppainen 2017, 211.

<sup>213</sup> Toisaalta tässä työssä käsiteltäviä vankeja on kommentoitu kirjallisuudessa niin vähän, että kaikkeen tällä vuosituhannella kirjoitettuun on myös tartuttava – etenkin jos lähteet kyseenalaistavat aiempaa tulkintaa teloitustapahtuman suhteen.

puuttumisesta huolimatta nojattu, silloinkin teloittajat olisivat rikkoneet ”ammutaan paikalla” -päiväkäskyn kirjainta ja henkeä.

Jos Hilén tai tutkijalautakunta nojasi Teittisen teloituspäätöksessä kuuluisaan ”ammutaan paikalla” -päiväkäskyyn, se tekee rankaisusta taannehtivaa: Teittisen seurue pidätettiin jo päiviä ennen käskyn julkaisua, ja muutoinkin käskyssä mainituista luvattomista aseista ja niiden kantamisesta armeijan selkäpuolella oli määrä rangaista teloituksin vasta kahdeksan päivää kuulutuksen jälkeen. Päiväkäskyn henkeä mielestäni rikottiin myös vankien ampumista koskevan vastuuvapauslausekkeen ”määrätyt toimenpiteet eivät ole katsottavat tuomion täytäntöönpanoksi, vaan hätäpuolustukseksi” kohdalla, sillä Teittisen ampumiseen Kajaanissa miltei kuukauden verran muualla jatkuneen pidätyksen päätteeksi ei ollut minkäänlaista sotilaallista hätävarjeluveruketta. Maaliskuun puolivälillä Kajaani oli kaukana sodan rintamasta, paikalliset punakaartit oli hajotettu, ja kaikki Kajaanin kaartin johtajat olivat pidätettyinä tai muutoin valvonnan alla. Vangiksi saatettiin ottaa ”päällikön harkinnalla”, mikä siis tapahtui jo Leppävirralla. ”Ammutaan paikalla”<sup>214</sup> osoittautuikin Teittisen kohdalla olleen ”ammutaan kuukauden kuluttua pidätyksestä, noin 200 kilometrin päässä pidätyspaikalta”.

Teittinen kuului Kajaanin punaisten aktiiviseen ytimeen, ja kiväärimaksuja keränneenä kaartin rahastonhoitajana hän oli paitsi keskeinen myös laajalti tiedetty henkilö Kajaanin punaisten keskuudessa. Tämä rooli oli käynyt valkoisille nopeasti ilmi Kajaanin punaisten helmikuun ristikuulusteluissa. Lisäksi tiedustelu sai vihiä, että Teittinen ei ollut pitänyt kumousuhmaansa vakan alla, vaan että hän ainakin vuodenvaihteen metalliosaston kokouksessa oli puhkunut paloa, joka myötävaikutti hänen naapurinsa, KPOY:n työnjohtaja Laulaisen erottamiseen osastosta. Kokouksessa Laulainen oli käynyt epäilemään kaartin aseistautumisen olevan kerrassaan kunnotonta, mielestään jopa rikollista toimintaa. Laulaisen päiväämättömän ilmiannon mukaan Teittinen oli vastannut uhkaavaansävyyn sen suuntaista, että aseistautumisen laillisuus tultaisiin vielä punnitsemaan aivan muissa kuin tavanomaisissa porvarillisissa oikeusistuimissa. Teittisen mukaan kaartin aseilla oli takanaan 24 000 miestä ja valta poistaa kertoja kaupungista.<sup>215</sup>

<sup>214</sup> Päiväkäsky sissirykmentin arkistoissa: KSR 581; Pk-170/4.

<sup>215</sup> Laulaisen ilmianto Teittisestä: Pk-170/5.4. Naapuruus käy ilmi tiedusteluosaston muistikirjasta: Pk-170/2.

Kaikki tämä huomioiden vaikuttaa siltä, että surmaamalla kaupungista aseistettuna paennut Teittinen – ilmeisen kumousintoinen työväenliikkeen järjestöaktiivi – punaisille haluttiin antaa äärimmäinen esimerkki vastarinnan ja kapinahengen hyödyttömydestä. Pelotevaikutuksen tavoittelu vanki surmaamalla on kylmää terroria. Oli Teittinen kuinka valtiopetolliseksi katsottava radikaali hyvänsä, sitä ei päästy valtiorikosoikeudessa punnitsemaan.

Edes esikuntaan maaliskuussa nimetty KPOY:n toimitusjohtaja Paloheimo ei kyennyt vaikutusvallallaan estämään ammattityöläisensä Teittisen teloitusta sekä seurannutta säröä tehdasyhteisön elämässä, varsinkin kun sattui olemaan liikematkalla Vaasassa teloituksen tapahtuessa. Teittisen ampumisella oli myös ei-toivottu vaikutuksensa valkoisten kannalta, sillä se aiheutti jonkinasteista levottomuutta alueen työläisissä esimerkiksi Sotkamossa.<sup>216</sup>

Näillä lähteillä jää avoimeksi, kuinka paljon Teittisen teloituspäätöksestä voidaan lukea kapteeni Hilénin, tutkijalautakunnan, sissirykmentin esikunnan, tai tiedusteluosaston kontolle – mikään mainituista tuskin jäi vaille osuutta. Sissirykmentin päivittäisarjessa toimintakenttien rajat vankien tutkimisen ja rankaisun suhteen olivat erittäin häilyvät, ja vastuu päätöksestä on sikäli myös kollektiivinen: Ovet esikunnan, tiedusteluosaston sekä tutkijalautakunnan välillä kävivät tiuhaan, ja toiminnassa oli paljon päällekkäisyyttä. Sodan alussa tutkijalautakunta oli vielä jossain määrin erillään sissirykmentin tiedustelusta, mutta maaliskuulla päällekkäisyys oli edennyt jo niin pitkälle, että Hyöky, Wuorio, Seppälä sekä Liukko saattoivat 14.3. kuulustella kaartipäällikkö Kalle Niemen ~~tiedusteluosastona~~ tutkijalautakuntana, eikä samaa yliviivausta tarvittu muissa päivän kuulusteluissa, koska kuultiin ”vähäpätöisempiä” punaisia ja asevelvollisuuskarkureita. Myös Hilén otti pitkin kevättä aktiivisesti osaa punaisten kuulusteluihin, ja lisäksi kovisteli tai jopa uhkaili kuulusteltavia vankeja johtajista rivimiehiin: edellä mainitusta Kalle Niemen 14.3. kuulustelupöytäkirjasta nähdään sekin, että Niemi halusi ilmeisen vapaaehtoisesti tutkijalautakunnan puheille täydentämään kertomuksiaan, koska joitain päiviä aiemmin Hilén oli käynyt hiillostamassa Niemeä tämän vankihuoneessa siitä, että ”kertoja olisi toiminut vallankaappauksen hyväksi vointinsa mukaan”. Rivimiesviitteeksi Hilénin kovista

---

<sup>216</sup> Teittisen tapauksesta ja Paloheimon reaktioista aiemmin kirjoittaneet: Heikkinen R. 1986, 179-180; Pulma 1994, 162; Keskisarja 2006, 250-251; Keskisarja 2010, 189; Romppainen 2017, 210-212.

otteista, Eemeli Kemppaisen 17.4. kuulusteluotteesta voidaan päätellä, että kapteenin harjoittama painostus vaikutti Kemppaisen pakoyritykseen viisi päivää aiemmin.<sup>217</sup>

Seuraava sisällissodan teloitustapahtuma Kajaanissa oli viikkoa myöhemmin. Takavarikoidulla työväentalolla majoitettiin rintamalle lähetettäviä, jääkärien parissa kolmessa viikossa kouluttamia kainuulaisia asevelvollisjoukkoja. Illalla 25.3. miehistölle kerrottiin, että seuraavana päivänä lähdettäisiin kohti rintamaa. Aamupäivällä työväentalolla satakunta asevelvollista nousi kuitenkin yhdessä vastustamaan lähtökäskyä. Joukko vetosi kehoon varustukseen kuten puuttuviin jalkineisiin, mutta vastahangassa oli mitä ilmeisimmin taustalla myös poliittisia näkemyksiä käynnissä olevasta tilanteesta. Työväentalo piirrettiin, ja protestoijat riisuttiin aseista. Tämän jälkeen luotettavimmiksi katsotut rintamalle lähetettävät ”sissijääkärit” raakasivat vertaisensa uskottuihin ja epäluotettaviin. Esiseulonnan jälkeen muutamasta kymmenestä epäluotettavaksi katsotusta poimittiin näkyvimmit protestoijat. Sotaoikeutta käytiin jo samana päivänä kello 17.30. Sotkamolaiset työmies Severus Hyvönen ja talollisenpoika Kalle Korhonen, kajaanilainen Kalle Heiskanen, sekä paltamolainen talollisenpoika Antti Leinonen ammuttiin syyllisinä ”salaliittoon ja salaliittoon yllyttämiseen”. Karuudessaankin, Kajaanin ”sotilaskapinan” teloituksissa oli kyse ajalle tavanomaisesta rintamajoukkojen sisäisestä kurinpidosta. Korkeinta valtaa näissä teloituksissa käytti sissijääkäreitä kouluttanut jääkärikapteeni Ekholm, eikä teloituksiin liittyvä päätöksenteko ollut millään lailla Kajaanin punavankien kohtaloja säädelleiden Hilénin, Kajaanin esikunnan, tiedusteluosaston, tai tutkijalautakunnan asia. Ekholm jatkoi joukkonsa mukana pois kaupungista, mutta jätti Kajaaniin säilöttäväksi pidättämänsä 13 sotilasrikkuria, jotka passitettiin Kajaanin vankileiristä Kuopioon 11.4. takaisin osaksi joukkooaan.<sup>218</sup>

Kahden viikon kuluttua Kajaanissa teloitettiin kaksi sahatyöläistä. He olivat kajaanilaiset ”agiteeraajana” 2.4. pidätetty Paavo Komulainen sekä 10.4. paljastuneen kiväärinsä vuoksi

---

<sup>217</sup> Niemen 14.3. ja Kemppaisen 17.4. kuulusteluotteet: VRO 51/229 Pukkila. Hilénistä myös Myyryläisen muistelmä: Lackman 1993, liite 1. Esikunnan, tiedusteluosaston ja tutkijalautakunnan kokoonpanoista sekä päällekkäisyyksistä myös: Romppainen 2017, 167-170. Tiedusteluosaston ja tutkijalautakunnan päällekkäisyys on ymmärrettävää valkoisten kokonaistavoitteiden kannalta – oli tukahdutettava kapina – mutta toki äärimmäisen ongelmallista jos ajatellaan vankien aseman vähintäkään oikeudellista pohjaa, etenkin kun tiedusteluosaston työnä oli (sissirykmentin vuoden 1928 historiikin mukaan) ”valtiopetokseen syyllisten etsiminen ja todistusaineiston hankkiminen tutkijalautakunnalle”: Stenij 1980, 258.

<sup>218</sup> Pulma 1994, 162-163; Romppainen 2017, 328-335.



pidätetty Herman Lammi. Tutkinnan edetessä 9.4. myös Komulaiselta löytyi kivääri. Kapteeni Hilén pyysi 11.4. pikaista vastausta siihen, voidaanko miehet teloittaa ”Ammutaan paikalla” -päiväkäslyn nojalla. Majuri Kihlströmin myöhäisiltapäivän vastaussähke kuului: ”Olisivat olleet ammuttavat ilmankin kysymystä.” Komulainen ja Lammi ammuttiin jo samana iltana.<sup>219</sup>

Komulaisen ja Lammin ampuminen on Kajaanin punavankien surmatapauksista vähiten tulkinnanvarainen – tai ainakin se oli Kajaanin ainoa ”sääntöjen mukaan” tapahtunut tutkintavankien ampuminen, joka kestää tarkastelun ainakin päämajasta ja sotilaspiiristä saatuja yleisiä ohjeita vasten. Aseiden pimitämisestä oli tehty kuolemanvakava asia jo viimeistään maaliskuun alulla, eivätkä kiinni jääneet asekatkijä-sahatyöläiset voineet enää huhtikuussa vedota tietämättömyyteen lieventävänä seikkana. Toisin kuin Teittisen taannehtivasta ampumisesta, Komulaisen ja Lammin kohtalosta voidaan jo raadollisesti todeta, että varsinaista ristiriitaa ”ammutaan paikalla” -ohjeistukseen nähden ei ollut. Kun Fanny Lammi lähestyi Hiléniä kirjeitse 21.4. kysyen lupaa kaivauttaa puolisonsa jäännökset esiin ja haudata ne säällisemmin, oli vastauksena ”ei oikeutta mihinkään” ennen rauhaa<sup>220</sup>.

Samana päivänä 11.4. kuin Herman Lammi pidätettiin myös työmies Leander Pekkonen. Toisin kuin Lammia, kivääriään piilotellutta Pekkosta ei ammuttu melko tuoreeltaan pidätyksen jälkeen, vaan saatiin odottaa puolitoista viikkoa ennen kuin hänen kohtalonsa ratkaistiin.<sup>221</sup>

Komulaisen ja Lammin ampuminen 11.4. herätti kuolemanpelkoista pakokauhua myös vanki numero 168 Eemeli Kemppaisessa, joka oli ollut pidätettynä seminaarilla jo kolmen viikon ajan. Kemppainen oli vuodenvaihteessa lunastanut itselleen kiväärin, kätkenyt sen visusti sodan tullen, ja vaiennut aseesta vielä tullessaan pidätetyksi 20.3. Nyt kun tällaisista rikkomuksista jaettiin Kajaanissa kuolemantuomioita, asekatkenta saattoi tuntua Kemppaisesta kohtalokkaalta virheeltä. Kemppainen karkasi 12.4. illalla ulkokuoneessa vierailun yhteydessä: Hän kömpi seminaarin aitain ali, ja kulki maantietä Purolan ja Lohtajan puoliväliin ennen poikkeamistaan oikealle kohti tiilitehdasta, tarkoituksenaan mennä

<sup>219</sup> KSR 499, sähkeet; Romppainen 2017, 212-213.

<sup>220</sup> Lammin hautaamisasia: Pk-170/3.

<sup>221</sup> Pidätettyjen luettelo: Pk-170/10.

erääseen Kajaaninjoen vastarannan tuttuun torppaan. Pimeässä kulkenut Kempainen kuitenkin erehtyi torpasta, ja kun märkä rämpiä esitteli itsensä sisällä seminaarin punakarkuriksi, se aiheutti isäntäväessä hylkivän reaktion. Kempainen ajatteli vaihtaa maisemaa, mutta torpan väki taltutti ja satoi karkurin tämän pyristelyistä huolimatta. Aamulla Kempainen vietiin takaisin seminaarille. Aliupseerikurssilainen, joka osallistui todennäköisesti juuri Kempaisen pidätykseen sai 25 markan rahapalkinnon.<sup>222</sup> Kempaisen epäonnistunut pakoyritys on lähteitteni valossa ainoa pako Kajaanin vankileiristä.

Epäonnistuneen pakonsa jälkeen kuolemanpelkoinen Kempainen päätti kertoa kuulustelijoille mahdollisimman laajasti paitsi henkilökohtaisesta aseatkennästään, myös kaartin toiminnasta yleisesti. Samalla Kempainen esitti historiansa Kajaanin työväenympyröissä mahdollisimman painostettuna ja epätietoisena, tuoden työväenjärjestöt esiin myös syynä hairahtumiselleen pois kristinuskosta. Kuulusteluotteiden perusteella on lopulta mahdotonta arvioida sitä, missä määrin kuulustelukertomukset olivat Kempaisen aitoa synnintuntoista vuodatusta, ja toisaalta missä määrin kyse oli tietoisesti valitusta kuulustelustrategiasta:

*Kertoja selitti, että omatuntonsa ei ole hänessä aikasemmin herännyt, sillä monivuotisen kiihoituksen kautta on tunto paennut. – – kuusi vuotta sitte tuli Sotkamosta Kajaanin Puutavara-Osakeyhtiön pajaan päällelyöjäksi, niin ei hän silloin tiennyt mitään työväenliikkeestä. – – tarjosivat hänelle jäsenkirjaa sanoen: ”rupea sinäkin osastoon”, niin ei kertoja silloinkaan tiennyt mitä tämä merkitsi, sillä äitinsä on uskovainen ja on hänkin siinä opissa rippikouluikänsä saakka elänyt. – – käynyt kyllä kokouksissa, mutta puheenvuoroja ei ole kyennyt käyttämään ennen kuin vasta viime vuonna – – [sihteeriksi] valittuna 2-3 vuotta, ei kuitenkaan enään viime vuonna – – tämän vuoden aikana – – helmi- ja maaliskuun vaihteista – – metallityöläisten ammattiosaston rahastonhoitajana – –*<sup>223</sup>

<sup>222</sup> Pk-170/10, ”Pidätettyjen luettelo 1918”. Kempaisen 13.4. kuulusteluote aktissa VRO 51/229 Pukkila. Oletetun pidättäjän palkitseminen 18.4. päiväkäskyssä: KSR 3.

<sup>223</sup> Kempaisen 13.4. kuulusteluote aktissa VRO 51/229 Pukkila.

Kaartiin liittymisen osalta Kemppainen korosti kuulustelijoille vertaispaineen vaikutusta: ”jos hän ei olisi pannut kaartiin nimeänsä, niin olisi hän tullut vihatuksi työläistoveriensä kesken”. Aseiden hankkimisen käytännön järjestelyistä rivikaartilainen ei tiennyt, ”sillä se on ollut päällystön salaisuutena”. Aseiden käyttötarkoituksesta Kemppainen sanoi kuullensa niiden olevan työväen puolustautumista varten. Kun Kemppainen sitten eräänä yönä lunasti kiväärin työväentalon tupakkahuoneessa, paikalla oli useampia henkilöitä ”eikä kertoja muista kuka kiväärin hänen käteensä pisti”. Vahtimestari Kari haki patruunat yläkerrasta. Kuulustelukertomuksen mukaan aseasiaan liittyi kiehtovaa jännitystä ja Kemppainen oli tilanteessa ”kuten huumauksessa”. Kaartin harjoittamisessa ja toiminnan johtamisessa Kemppainen korosti päällikkö Niemen roolia. Niemen johtajuus ja Kari aseiden jaossa keskeisenä henkilönä eivät olleet valkoisille uutta tietoa, mutta asejärjestelyihin liittyen saatiin Kempvaiselta vahvistusta siihen, että Kajaanin punaisten kiväärit eivät todellisuudessa olleet keskitetysti hankittuja järjestöjäsenien yksityisasiasta, kuten Niemi ja kaartin muut johto väittivät. Kaartin aseita ne viime kädessä olivat – niitä ei saanut myydä, ja paikkakunnalta poistuessaan kiväärinhaltijan oli palautettava ase, minkä yhteydessä sadan markan pantti saataisiin takaisin. Hankkimaansa ja pitkään keväälle pimitämänsä sotilaskivääriä Kemppainen selitti sillä, että ”se olisi vastaisuudessa tämän ajan muistona”.<sup>224</sup> Tuli olemaan.

Kuulustelujen yhteydessä kuultiin myös muutamaa henkilöä Kempvaisen arjen piiristä, esimerkiksi hänen veljeään Kallea jolla oli osansa kiväärin kätkemisessä, sekä Kustaava Leinosta jonka asuntoon ase oli piilotettu.<sup>225</sup> Edes Eemeli Kempvaisen yksityiskohtainen avautuminen kuulustelijoille sekä tutun talokkaan todistelu Kempvaisen kunnollisuudesta

---

<sup>224</sup> Kempvaisen 13.4. 17.4. ja 18.4. kuulusteluotteet aktissa VRO 51/229 PukkiIa. Kempvaisen mukaan kivääriä hakiessaan talolla oli parikymmentä henkilöä.

<sup>225</sup> Leinonen ja Kalle Kemppainen kirjattiin Kajaanin vankileirin pidätettyjen luetteloon 13.4. Leinonen vapautui samana päivänä, Kalle Kemppainen vietti pidätettynä yhden yön. Kustaava Leinosen ohella Kajaanin vankileiriin kirjattuja naispidätettyjä olivat pidätysjärjestyksessä Kaisa Kemppainen (26.3.), Olga Komulainen (8.4.), Kirsti Niemi (8.5.) ja Hilma Lahtinen (21.5.). ”Suun soitosta” pidätetyn Kempvaisen ja jonkinlaisten ilmiannettujen puheiden takia pidätetyn Lahtisen valtiorikosyytteet hylättiin: VRO 12/270 Kemppainen; VRO 92/262 Lahtinen. Olga Komulaisen ja Kirsti Niemen pidätykset olivat yhden yön mittaisia. Kuulustelupöytäkirjoja en ole löytänyt, mutta Komulaisen voisi sukunimen ja pidätysajankohdan perusteella arvata liittyneen 11.4. teloitetun Paavo Komulaisen tapaukseen. Kirsti Niemi ei ollut ainakaan Kalle Niemen puoliso – muuta en käy arvailamaan.

eivät kuitenkaan poistaneet sitä, että kiväärin piilottelusta seuraisi todennäköisesti kuolema.

Leander Pekkosta odotti sama kohtalo. Pekkonen ja Kemppainen hakivat lohtua kriisiinsä keskustelemalla rykmentin pastori Pöystin kanssa, jonka havaintojen mukaan ”etenkin Kemppaisella [oli] koko huomio keskittynyt ajallisesta kuolemasta pelastustoivoon”. Keskustelujen perusteella Pöysti tuli kuitenkin siihen tulokseen, että uskonsa menettäneet Kemppainen ja Pekkonen olisivat kuollessaan väistämättömästi matkalla kadotukseen: ”Ei kykyä sitä [uskoa] jälleen omaksua. Ei ollut synnin eikä syyllisyyden tuntoa, ei synneistä vapahtajan kaipuuta. Jumalan sanalla ei ollut valtaa sydämen yli.” Miesten ei siis auttanut kuin polvistua pastorin kanssa, rukoilla armoa ja toivoa ihmettä. Kertomuksensa mukaan pastori meni tämän jälkeen ”aivan toivottomana” rykmentin tiedusteluosastoon, missä hän sai kuulla joidenkin punaisten johtajien tulevan kantamaan teloitettavien ruumiita ja luomaan haudat umpeen. Kertomuksensa mukaan Pöysti huokaili tiedustelijoille punaisten rivimiesten syyttömyyttä sekä punaisten johtajien harhaanjohtavaa vaikutusta. Se sai jonkun läsnäolijan pohtimaan ääneen: Olisiko johtajilla kanttia asettua rivimiesten tilalle? Pöysti lähestyi Hiléniä tämän ajatuksen kanssa.<sup>226</sup>

Lauantain 20.4. illansuussa hautausmaan edustalla Kajaaninjoen jäällä nähtiin paikallisen sisällissotahistorian tunnetuin yksittäinen tapahtuma. Teloituksia komentanut Hilén tarjosi paikalle tuoduille punapidätetyille Niemelle, Karille, Koivulalle, Myyryläiselle, Lapille, Kataiselle, Koskiselle, ja Rossille mahdollisuuden asettua teloitustuomion saaneiden Kemppaisen ja Pekkosen tilalle. 75 päivää tutkintavankeudessa olleet Niemi ja Kari asettuivat teloitettaviksi – Pekkonen ja Kemppainen vapautettiin välittömästi. Teloitetut saivat paikallisissa työväenliikkeen piireissä marttyyrin kunniaa, vapautettuihin puolestaan lyötiin luopion leima.<sup>227</sup>

<sup>226</sup> Pöystin lausunto Hilénin toiminnasta ”sijaisteloituksissa”: Päämaja 1918, kansio 10.

<sup>227</sup> Paikalla olleet punaiset poimittu Myyryläisen raadollisesta muistelmasta: Lackman 1993, liite 1. Työväenlehtien aikalaisuutisoinnin lisäksi tapahtumasta ovat kirjoittaneet Jaakko Paavolainen klassikkotutkimustensa valkoista terroria käsittelevässä osassa 1960-luvulla, Reijo Heikkinen paikallisessa työväenliikkeen historiassa 1980-luvulla, Panu Pulma kaupunginhistoriassa 1990-luvulla, Teemu Keskisarja vuoden 2010 viihteellisessä terrorikertomuskirjassaan, sekä Hannu Romppainen vuoden 2017 sisällissota-aiheisessa, lähinnä valkoiseen sotaosapuoleen keskittyvässä ja valkoisten muistokulttuuria myötäilevässä paikallistietokirjassaan: Paavolainen 1967, 235-240; Heikkinen R. 1986, 177-179; Pulma 1994, 163-164; Keskisarja 2010, 194-206; Romppainen 2017, 213-225.

Jopa vuoden 1918 oloissa ”sijaissovitus” rikkoi yleisiä perustavia oikeusnormeja niin selvästi, että valkoisten päämaja teki sisäisen tutkinnan menettelystä. Sissirykmentin esikunta kiisti tapahtuneen martyrisoivan teloitettuja, kertoi Hilénin toimineen Kajaanissa kaikkinaisella ”sydämen lämmöllä ja velvollisuuden tunnolla, sotilaan suorudella ja ripeydellä”, sekä totesi kapteenin toimessaan pysymisen olevan tärkeää siksikin, että paikalliset punaiset eivät kokisi asiassa voitontunnetta. Pastori Pöysti sekä rovasti Väyrynen täydensivät esikunnan sanomaa, vakuutellen päämajaa sielunopillis-psykopatologisin argumentein siitä, että Kajaanissa tuomittiin ja toimittiin oikein. Sen sijaan että olisi sorruttu orjalliseen ja poikkeusaikaa ymmärtämättömään lainopillisuuteen, korpikaupungissa noudatettiin – ainakin sissirykmentin esikunnan silmäätekevien sekä paikkakunnan kirkonmiesten mukaan – syvää paikallista oikeudentuntoa.<sup>228</sup>

Hilénin tutkinta ei aiheuttanut toimenpiteitä. Kalle Niemen ja Aleksanteri Karin ampuminen 20.4. oli viimeinen vuoden 1918 teloitustapahtuma Kajaanissa. Sota oli jo kääntynyt valkoisten voitoksi: Tampereella ja Helsingissä punaiset olivat jo kukistuneet, ja pian myös Lahti sekä lopulta Viipuri antautuivat. Viimeiset venäläiset joukot poistuivat Inon linnoituksesta Kannaksella 15.5. ja seuraavana päivänä valkoiset pitivät voitonparaatin Helsingissä. Saksalaiset olivat pitäneet paraatinsa jo kaksi päivää aiemmin. Voittajien paikallinen historiankirjoitus vaikenä vankileiristä ja teloituksista Kajaanissa. Vapaussotahistorian kiilleaineena nähty ilmeisesti sitäkin, että kesällä 1918 Kajaanissa nähtiin pohjoisissa oloissa marssimista Oulusta Nurmekseen harjoitellut Saksan itämeren divisioonan osasto. Eversti von Tschirschkyin johtaman joukon vahvuus oli 39 upseeria, 942 aliupseeria ja miehistön jäsentä, 320 hevosta, viisi henkilöautoa, 89 muuta ajoneuvoa ja

---

<sup>228</sup> Teloituspäätöstä puolustaessaan rovasti Väyrynen mainitsi toivovansa peräti puhdistusta laumasieluisuutta lietsovien sosialistien suhteen, tai ”että olisivat ainakin kaikki johtomiehet tehtävät vaarattomiksi kansalle niin, että elleivät sodassa kaadu, he olisivat ammuttavat.” Lienee selvää, että itsenäisyysaktivisti-rovastin lausuntoa punaisista osaltaan synkensi henkilökohtainen trauma hänen poikansa, joukkueenjohtaja -ylioppilas Elias Väyrysen kaatumisesta. Esikunnan, Väyrysen, ja Pöystin lausunnot Hilénin toiminnasta sijaisteloituksissa, sekä Hilénin oma selonteko tapahtuneesta: Päämaja 1918, kansio 10. Paitsi paikallisista sisällissotatapahtumien käänneistä, myös VRO- ja VRYO-tuomittujen Kajaanin työväenkaartilaisten lausunnoista voidaan vetää se johtopäätös, että kaartin johtaja Niemi oli toiminnan luonnetta työväenkaartin keskuudessa rauhoittanut henkilö – Kari puolestaan oli sitä linjaa, joka kannatti toiminnan aktiivisia ulottuvuuksia. Esimerkiksi ”Niemi aina rauhoittamassa” ja toisaalta Kari, Koskinen, Rossi ja Aku Heiskanen ”samaa ajatusta ja henkeä” (kuin Iisalmen lentävän osaston päällikkö Juho Pirttiaho), ”kiihkeitä ja vaativat aseellista toimintaa”. ”Tästä oli melkein aina riitoja”: VRO 12/209 Leppänen.

153 polkupyörää<sup>229</sup>. Se oli suurempi ja paremmin varusteltu, kuin mikään Kainuussa aikaisemmin nähty sotavoima.

---

<sup>229</sup> Saksan tiedustelu- ja suhdetoiminnasta Suomessa kesällä 2018: Hentilä & Hentilä 2016, 283-287.

### 3 ”Kajaanin vangit” Kuopion sotavankileirissä ja valtiorikosoikeuden tuomiolla

Kolmannessa luvussa seurataan niiden henkilöiden kohtaloita, jotka lähetettiin Kajaanista Kuopioon sotavankileiriin sisällissodan päätyttyä. Tarvittaessa tarkasteltava vankijoukko erotetaan muista Kuopion vankileirin vangeista ”Kajaanin vankeina”, aina lainausmerkeissä.

#### 3.1 Kajaanin pidätysleiristä Kuopion sotavankileiriin

Helsingin voitonparaatien aikaan punavankien määrä koko maassa oli noin 80 000 – kaikki oli tarkoitus tuomita varta vasten perustettavassa uudessa tuomioistuimessa, *valtiorikosoikeudessa*. Vankimassan hallinnoimiseen perustettiin *sotavankilaitos*, ja vangit keskitettiin Kajaanin vankileirin kaltaisista maaseudun aluekeskuksien pidätysleireistä suurempiin alueellisiin yksikköihin kuten Kuopion sotavankileiriin.<sup>230</sup>

Ennen keskityksiä pienet vankiyksiköt ohjeistettiin vapauttamaan välittömästi ne vangit, jotka oli pidätetty ilman kaartiepäilyä kutsuntakarkuruuden tai sotilasvalasta kieltäytymisen vuoksi. Kajaaniin vapautuskäsky tuli sotilaspiirin päälliköltä 8.5. ja parikymmentä tällaista Kajaanin seudun asevelvollisuusrikkuria<sup>231</sup> vapautettiin 8.-10.5. Jäljelle jääneet 54 vankia siirrettiin rautateitse 15.5. Kuopion sotavankileiriin. Kaisa Kempainen päätyi lääninvankilaan, mihin Kuopiossa VRO-tuomiota odottaneet naisvangit sijoitettiin.<sup>232</sup>

<sup>230</sup> Vankimassoista sodan lopulla: Paavolainen 1971, 38-60. Valtiorikosoikeuksien synnystä: Vihonen 1977, 23-51; Kekkonen 1991, 33-53. Sotavankilaitoksen perustamisesta ja alueellisista keskiyksistä: Paavolainen 1971, 100-109.

<sup>231</sup> Silkan kutsuntakarkuruuden tähden pidätettyjä Kehys-Kainuun puolankalaisia, hyrynsalmelaisia, suomussalmelaisia ja kuhmolaisia ei tuotu sodan aikana Kajaanin vankileiriin, vaan heidän asiansa hoitivat paikalliset suojeluskunnat. Rajakunta Suomussalmen suojeluskunta raportoi toukokuun alussa, että sikäläiset karkurit olivat enimmäkseen osin Venäjän puolella, mutta pidätetyistä kolmestakymmenestä terveimmät määrättiin sotaväkeen – muita käytettiin maatoihin, ja isoperheisimmät sekä taloudellisesti kurjistuneimmat laskettiin silmällä pidettävään vapauteen: KSR 259.

<sup>232</sup> Hyrynsalmelaislähtöisen, Nurmijärvellä kirjoilla olleen ja ”suun soitosta” Kempaisen (s. 1863) ohella lääninvankilaan tuotiin Kajaanista myös toinen nainen, 21.5. pidätetty Abram Lahtisen vaimo Hilma (s. 1880), jota tutkittiin puheisiinsa liittyneiden ilmiantojen tähden. Valtiorikosoikeudessa syyttäjä ei vaatinut heille minkäänlaista rangaistusta. Kempainen ehti olla pidätettynä Kajaanissa ja Kuopiossa yhteensä noin neljä kuukautta, Lahtinen noin kolme. Aktit: VRO 12/270 Kempainen; VRO 96/262 Lahtinen.

Miesvangit puolestaan vietiin kasarmialueella sijainneeseen pääleiriin, missä he saivat vankinumerot 2730-2782.<sup>233</sup>

Punaisten pidättäminen jatkui myös sodan jälkeen – valkoisten harjoittama valvonta myös systematisoitiin sodan päättyessä niin, että pitäjien suojeluskuntiin yhteyteen nimitettiin omat salaiset tiedusteluosastot, jotka nimittivät asiamiehet syrjäisempiinkin kyliin.<sup>234</sup> Kainuussa sodan jälkeen pidätettyjä punaisia lähetettiin 4.6.-31.7. Kuopion vankileiriin 59 henkilöä lisää. Kuopioon keskitettiin vangit Pohjois-Savosta, Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta. Kajaanista 15.5.-31.7. Kuopioon siirrettyjen vankien joukossa oli 48 isää joilla oli yhteensä 168 lasta. Kesän ”Kajaanin vangeista” Kuopiossa lapsettomia oli siis jonkin verran yli puolet, ja vanhemmaksi tulleilla oli keskimäärin yli 3,5 lasta per henkilö.<sup>235</sup>

Viisi Kuopioon siirretyistä 113 ”Kajaanin vangeista” vapautettiin kesällä ilman syytteen nostamista: 27-vuotias Juho Karjalainen Säräisniemeltä, 22-vuotias Edvard Kananen Sotkamosta, 23-vuotias Martti Juntunen Kuhmosta, 27-vuotias August Heikkinen Kajaanin maalaiskunnasta, sekä 22-vuotias Sylvester Kosunen Hyrynsalmelta.<sup>236</sup>

Kuopion sotavankileiri oli monta kertaluokkaa suurempi kuin Kajaanin vankileiri. Kesäkuun alulla Kuopion vankileirissä vankeja oli 2417. Vankitöitä Kuopion alaisuudessa teki tuolloin 552 punavankia: 107 kaupungin yleisissä töissä, 7 haudankaivuussa, 5 teki tietä kasarmin lähellä, 120 oli ulkotöissä kasarmialueella, 250 leirin puutyömaneesissa, sekä 63 Leppävirran suojeluskunnan valvonnan alla yksityisten maatöissä ja nuorisoseuran talon ”ympäristön kaunistus töissä ja urheilukentän teossa”. Varsinaisia vankisiirtoloita Kuopion vankileirillä ei vielä kesän korvalla ollut. Vankien vartiointi siirrettiin kevätkesällä suojeluskunnilta armeijalle, ja Kuopion vankileirin vartiosto muodostettiin 3. täydennyspataljoonasta sekä Savon rautatiepataljoonasta. Heinäkuussa vartiohenkilöstön määrä oli hieman yli 300.<sup>237</sup>

<sup>233</sup> Asevelvollisuusrikkurien vapautuskäskey: KSR 525. Vankilistat: Kuopion sotavankileirin arkisto, Bb:2.

<sup>234</sup> Tiedusteluosastojen raportteja toukokuulta: Pk-170/3.

<sup>235</sup> Kesällä Kajaanista siirrettyjen 58 miehen vankinumerot Kuopion leirissä olivat 2875-2898, 2055-6, 2992-4, 3244-3271, 3289-90. Vankilistat: Kuopion sotavankileirin arkisto, Bb:2.

<sup>236</sup> Vapaalipulla irti päässeet: Kuopion sotavankileirin arkisto, Bb:7.

<sup>237</sup> Kuopion sotavankileirin arkisto, Da:1 taloudenhoitajan konseptit. Leppävirran suojeluskunnan 20.5. raportti vankien käytöstä: Kuopion sotavankileirin arkisto, Ea:1.1. Vankien vartioinnista kesällä 1918: Paavolainen 1971, 121-141.



Ainakin vielä toukokuussa Kuopion sotavankileirin vartijoiden otteet olivat paikoin niin kovia, että leirin johto tähdensi kasarmialueen ulkopuolella työvankeja vartioineelle väelle ”yleisön puolelta” tulleiden valituksien johdosta: Solvaava kieli vankeja kohtaan, tuuppiminen, tai lyöminen aseella ei käynyt enää päinsä, ja ”Valkoisen Suomen kunniaa ei saa tahrata laittomilla tai omavaltaisilla teoilla”. Vartioväellä esiintyi paitsi mainitunlaista omavaltaisuutta, myös hengenvaarallista taidottomuutta työvälineiden suhteen ainakin siinä määrin, että yksi vartija kuoli toukokuussa vahingonlaukaukseen. Vartiokunnan huolettomuus tehtävänsä kohtaan näkyi paikoin niinkin, että pääleirin ulkopuolella vankitöissä olleita jätettiin välillä kokonaan ilman vartiointia – tätäkin tietysti toruttiin.<sup>238</sup>

Pääleirissä ruoka tuotiin keittiöstä vankilan kummassakin kerroksessa sijainneeseen ruokasaliin. Kerrallaan ruokaili yksi ”koppi”, noin 60-70 vankia. Touko-kesäkuun vaihteessa Kuopion vankileirin vangit valittivat yleistä ruoan vähyyttä, mutta taloudenhoitaja katsoi heidän vointinsa vielä kohtalaiseksi ”nykyisiin oloihin nähden”. Raportoidussa ruokajärjestyksessä työtä tekevät vangit saivat aamiaiseksi 100 grammaa leipää, 200 grammaa silakoita ja 25 grammaa voita. Päivällisellä työvangin leipäannos oli 50 grammaa, ja lihasopassa ilmoitettiin olevan 200 grammaa suolalihaa, 30 grammaa ”sianlihaa tai rasvaa”, 50 grammaa ruisjauhoja, sekä 50 grammaa soppajuuria. Ainakin vielä toukokuussa vankileirin lihantarvetta tyydytettiin paljolti hevosenlihalla, jota sai huomattavasti halvemmalla kuin nautaa tai sikaa.<sup>239</sup> Vankien päivittäinen ravinnontarve jäi selvästi täyttämättä: Intendentuurin asettamilla annoksilla päivittäiseksi energiamääräksi saadaan optimistisellakin laskutavalla alle 1200 kilokaloria – ei edes puolta siitä, mitä työntekoon olisi tarvinnut.<sup>240</sup> Olisi määrällä riutunut joutilaampikin, mutta työtä tekemättömät siis saivat vähemmän. Vankileirin lääkärin mukaan toukokuussa hyväksytty ruokajärjestys osoittautui kesäkuun lopulla täysin riittämättömäksi. Se näkyi niin, että myös lievät suolistotulehdukset saattoivat aiheuttaa heikentyneiden vankien kuolemia, joita nähtiin

<sup>238</sup> Kuopion sotavankileirin arkisto, Ha:1.2.

<sup>239</sup> Ruokaolot Kuopiossa: Kuopion sotavankileirin arkisto, Da:1. Vankien muonituksesta yleisemmin: Paavolainen 169-233.

<sup>240</sup> Laskettu 10.4.2023 THL:n Fineli-ravintotietopankin arvoilla ”naudanliha, vähärasvainen, keskiarvo, 200g”, ”silakka, suolattu, itämeri, 200g”, ”ruisleipä, varrasleipä 150g”, ”pakastekasvissekoitus, keittojuures, porkkana, lanttu, juuriselleri, purjo, 50g”, ”voi, 25g”, ”porsaankyljys, grillattu, 30g”, ”jauho, ruisjauho, täysjyväjauho, 50g”. Työtätekevän vangin nauttima energiamäärä näillä aineilla olisi 1172 kilokaloria päivässä: THL.

kesäkuussa usein 3-4 päivässä. Sairastuvalla paikkoja oli niin vähän, että usein vangit kuolivat vankihuoneisiinsa. Kesää 1918 oli ilmeisen kaunis, mutta sitäkin oli varottava: Kuopion vankileirin lääkäri muistutti sattuneiden kuolemantapausten johdosta 25.6. että ulkoilevat vangit saivat ottaa korkeintaan viiden minuutin aurinkokylpyjä, ja että sietokyvyn noustessa aikaa voitaisiin pidentää 1-2 minuuttia kerrallaan. Vasta heinäkuun ensi päivinä sotavankilaitoksen alaiset vangit saivat ottaa vastaan ruokalähettyksiä leirin ulkopuolelta.<sup>241</sup>

Juhannuksen tienoilla Suomen punavankileireissä oltiin nälkäkatastrofin kynnyksellä – tai jo astumassa yli. Tilanteen lieventämiseksi senaatti päätti kesäkuun lopulla, että punavankien tutkinnan prioriteetiksi asetettaisiin vaarattomimmaksi katsotun vankien neljäsosan välitön vapauttaminen vankileirissä tapahtuvan tutkinnan jälkeen.<sup>242</sup> Ohjeistettiin, että vapautuksissa suosittaisiin maaseudun ja pikkukaupunkien rivipunaisia, sillä nämä olisivat paikallisyhteisöille helpoimmin valvottavissa. Ohjeen mukaan ”passivangeilla” sai olla taustallaan korkeintaan vahtipalveluksen kaltaista, toissijaiseksi katsottavaa kaartitoimintaa.<sup>243</sup> Tällaiset vangit siis pääsivät vankileiristä kotiseudulle odottamaan kutsua valtiorikosoikeuteen.

”Passivankeina” kotiseudulle vapautui 6.-14.7. yhteensä 31 ”Kajaanin vankia”.<sup>244</sup> Heistä 19 ehti olla Kuopion leirissä vain neljä yötä – tämä joukko koostui Paltamon Paltaniemen ja Nakertajan kylien rivikaartilaisista, jotka oli kuulusteltu ensimmäisen kerran jo helmimaaliskuussa kotipaikoillaan, mutta jotka pidätettiin ja passitettiin Kuopioon vasta heinäkuun alussa.<sup>245</sup> ”Passivankeina” vapautui myös pari tunnettua Kajaanin työväen

---

<sup>241</sup> Nälkä kuolleisuuden perussyinä vankileireillä ja Kuopion lääkärin raportti: Paavolainen 1971, 262-269. Aurinkokylvyistä: Kuopion sotavankileirin arkisto, Ha:1.2. Pakettikiellosta ja sen kumoamisesta: Paavolainen 1971, 221-231

<sup>242</sup> Paavolainen 1971, 119-120; Vihonen 1977, 59-61.

<sup>243</sup> Passivankeihin liittyvä ohjeistus Kuopion vankileirin johtajan saapuneissa kirjeissä: Kuopion sotavankileirin arkisto, Ea:1.1:

<sup>244</sup> Luettelo vankipassilla vapautetuista vangeista: Kuopion sotavankileirin arkisto, Bb:7.

<sup>245</sup> Paltaniemeläisten kuulustelut aktissa VRO 96/92 Karjalainen. Nakertajalaisten kuulusteluotteita: Pk-170/5.4. Paltaniemeläiset ja Nakertajalaiset kutsuttiin valtiorikosoikeuden käsittelyyn 19.9. mutta koska Kuopion VRO-osastot oli jo lakkautettu, tuomioita antoivat Oulussa toimineet VRO-osastot 15 ja 16. Yksi ”Kajaanin vanki” vapautettiin syytteistä Oulussa, muut saivat 1-3 vuoden ehdolliset: VRO 15/425 Korhonen; VRO 15/427 Väyrynen; VRO 15/428 Lämsä; VRO 15/429 Korhonen; VRO 15/320 Mustonen; VRO 15/431 Väyrynen; VRO 15/432 Halonen; VRO 15/433 Kihlström; VRO 15/434 Heikkinen; VRO 15/435 Honkanen; VRO 15/436 Junkkari; VRO 16/410 Klemetti; VRO 16/413 Mustonen; VRO 16/414 Kovalainen; VRO 16/415

järjestöveteraania: A.F. Lappi ja Antti Nahkala. Nahkala oli ollut peräti Kajaanin työväenkaartin esikunnassa, mutta niin vain hänkin pääsi ”passivangiksi”, vaikka vain kaartin rivimiehiä tuli vapauttaa. Kivityömies Nahkala (s. 1877) oli liittynyt työväenyhdistykseen jo vuonna 1905, ja johtipa hän myös Kajaanin työväentalon perustustöitä hieman myöhemmin. Kajaanin poliisikamari sekä pari sissirykmentin esikunnan jäsentä vakuuttelivat myöhemmin valtiorikosoikeudelle, että Nahkala oli esiintynyt aina rauhallisena, hiljaisena, ahkerana, työnantajien luottamusta nauttivana, ja ”ei koskaan” kiihoittajana. Täinäsuuntaisen vaikutelman saivat ilmeisesti myös Kuopion kuulustelijat, Kajaanin tiedustelun kyynisestä esitutkintalausunnosta huolimatta.<sup>246</sup>

Etenkin kauemmin pidätettyinä olleet, ja siksi enemmän heikentyneet ”passivangit” kuten yhtäjaksoisesti viisi kuukautta pidätettynä ollut kajaanilainen näyttämönjohtaja-puuseppä Frans ”Hannes” Jokelainen (s. 1892)<sup>247</sup> pääsivät Kuopiosta kriittiseen aikaan, vankileirin kuolleisuus nimittäin kohosi ankeaan huippuunsa juuri heinäkuun edetessä: Kuopion vankileirin koko toiminta-aikana menehtyneiksi kirjatusta 476 vangista kuoli heinäkuussa 273 – yksin kuun jälkipuolikkaalla 180. Ahtaat vankiolot, surkea hygienia, ravintopula sekä kulkutaudit olivat toisiaan vahvistava tappava yhdistelmä niin Kuopiossa kuin muillakin kesän 1918 punavankileireillä. Kuopion vankileiriä gradussaan käsitelleen Karri Partasen laskelman mukaan leirin kuolleisuus saattoi enimmillään nousta jopa 17 prosenttiin koko toiminta-ajan kokonaisvankimäärästä. Suomen punavankileireillä kuoli kesäkuusta alkaen noin 12 000 henkilöä, joista 4736 menehtyi heinäkuussa.<sup>248</sup>

Kuopion sotavankileiriin kirjatuilla vangeilla pääsy keskusleiristä vankitöihin minne tahansa tarkoitti vangille todennäköisempää selviytymistä – ellei vanki joutunut Outokummun

---

Hukkanen; VRO 16/416 Vegelius; VRO 16/417 Komulainen; VRO 16/418 Si ekkinen; VRO 16/419 Leino; VRO 16/420; VRO 16/421 Sivonen.

<sup>246</sup> VRO 95/342 Nahkala. Työväentalon rakentamisesta: Läntinen 1993, 22-26. Tiedustelun lausunnoissa Nahkala oli kiihkeä kiihoittaja, mutta ainakaan Kajaanin punakaartilaiset itse olleet samaa mieltä sisällissotakevään ja vankileirikesän ristikuulustelujen perusteella. Kajaanin kaartin esikuntajäsenyydestä huolimatta Nahkala selvisi valtiorikosoikeudessa kolmen vuoden ehdollisella. Nahkalan ja myös Lapin (VRO 95/340) kohdalla huomataan punaisten esitutkintaa tehneen Kajaanin valkoisen tiedustelun tendenssi arvioida työväen järjestöaktiiveja kyynisemmin kuin Kuopion kuulustelijat ja Kajaanin laajempi paikallisyhteisö. Tämä on sinänsä ymmärrettävää, sillä valkoisten tiedustelu virittyi sodan aikana huomioimaan vähäisimmätkin punaisia koskevat huhut ja ilmiannot, sekä havainnoimaan valppaasti aihetodisteellisiakin punaisen sävyjä (JK).

<sup>247</sup> VRO 51/230 Jokelainen.

<sup>248</sup> Kuopion vankileirin kuolleisuudesta ja sen osatekijöistä: Partanen 2002, 42-63. Vankileirien kuolleisuudesta yleisemmin: Paavolainen 1971, 234-248.

työsiirtolaan.<sup>249</sup> Vankeja luovutettiin kesällä myös yksityisten töihin. ”Kajaanin vankien” tekemän vankityön osalta paras onni kävi A.F. Lapilla ja tämän muutamilla tovereilla: Kesäkuun alulla kuopiolainen liikemies Matti Lappalainen tuli vankileiriin, ja sukuyhteyttä (tarinan mukaan) paljastamatta lunasti Amerikassa nimensä lyhentäneen veljensä Lapin sekä puolen tusinaa muuta vankia maatöihin tiluksilleen Kallaveden Vuorisalon saareen. Kuten aiemmin mainittu, Lappi itse vapautui ”passivankina” heinäkuussa, mutta muut ainakin viisi Kajaanin seudun työväentoimijaa jatkoivat Vuorisalossa maatöissä elokuulle saakka ilmeisen hyvissä oloissa, vartijoinaan vain Lappalaisen Anni-puoliso sekä pariskunnan alle vuoden ikäinen poika.<sup>250</sup> Muiden ”Kajaanin vankien” käytöstä yksityisten maatöissä Kuopion lähellä on vain yksi viite: Kajaanin lohtajalainen 22-vuotias maanviljelijä Hannes Haataja oli työssä Maaningalla samassa talossa erään toisen vangin kanssa.<sup>251</sup>

”Kajaanin vankeja” kuoli Kuopion vankileirissä nälkiintymisen ja sairauksien sortamina kuusi: iisalmelainen Edvin Juutinen menehtyi 28.6. tuberkuloosiin, kajaanilainen Kalle Huotari 2.7. sydänhalvaukseen, sotkamolainen Malakias Laatikainen 18.7. suolikatarriin, hyrynsalmelainen August Romppainen 21.7. influenssaan, kajaanilainen Oskari Heiskanen 27.7. ”sisätautiin”, kajaanilainen Aleksanteri Niittynen 31.7. influenssaan.<sup>252</sup> Lisäksi Antti Mikkonen kuoli Kajaanissa 9.8. vain kolmisen viikkoa Kuopiossa luetun ehdollisen jälkeen. Menehtyneitä suremaan jäi yhteensä viisi puolisoa ja 14 lasta.<sup>253</sup> Vaikka otos on pieni, ”Kajaanin vankien” kuolinsyyt ja kuolleisuuden painottuminen heinäkuulle heijastelevat paitsi Kuopion vankileirin, myös koko Suomen kesän 1918 leirikuolleisuuden kokonaiskuvaa.<sup>254</sup> Niihin ”Kajaanin vankeihin”, jotka menehtyivät Kuopion alaisuudessa,

---

<sup>249</sup> Ibidem. Partaselta huomataan, että Kuopion vankileirin kuolleisuudesta noin kymmenesosa oli Outokummun työsiirtolasta. ”Kajaanin vankeja” ei sijoitettu Outokumpuun ainakaan Kuopion sota vankileirin arkiston perusteella.

<sup>250</sup> Lappalaisen työvangeista Kuopion sisällissotatapahtumista kertovassa paikalliskirjassa: Niskanen 2019, 306-309. Tutkimistani VRO-akteista käy ilmi, että Niskasen mainitsemien Lapin ja Janne Myyryläisen ohella Lappalaisen maatöissä olivat ainakin Otto H. Rautiainen (VRO 95/282), Juho Hyvönen (VRO 95/174) sekä Juho Suomela (VRO 95/178). Lappalaisen kesäkuun raportit seitsemästä vangista, jotka käyttäytyivät hyvin ja tekivät suonperkuuta hyvällä työhalulla: Kuopion sotavankileirin arkisto, Ec:1.1.

<sup>251</sup> Kuopion sotavankileirin arkisto, Ec:1.1.

<sup>252</sup> Sairaalasta elävänä pois päässeistä ”Kajaanin vangeista” mainittakoon tässä juhannuksen alla tulirokkoon sairastunut Svante Wahlsten, sekä pahimman kuolleisuuden aikaan suolikatarriin sairastuvalle 24.7. joutunut lisak Matero, joka poistui sairastuvalta 14.8. suoraan valtiorikosoikeuden tuomiolle. Vankileirin sairaalan päiväraportit: Kuopion sotavankileirin arkisto, Hb:3.

<sup>253</sup> VRO 12/208 Mikkonen. Kuoli tietä sotasurmat-nimitiedostosta: Suomen sotasurmat 1914-1922 - tietokanta.

<sup>254</sup> Kuolinsyyt Kuopiossa: Partanen 2002, 61. Kuolleisuuden kokonaiskuva: Paavolainen 1971, 234-248.

lukeutuu ilmeisesti myös Kuusamossa kirjoilla ollut Antti Niiranen (s. 1885). Hänet pidätettiin vasta sodan jälkeen 22.5. kuljeskellessaan Vuolijoella, ja siirrettiin 4.6. Kuopion vankileiriin. Kittilän työväenyhdistykseen kesällä 1917 liittyneen Niirasen kuolintavasta ei ole Kuopion vankileirin papereissa tarkempaa tietoa, mutta se saattaa liittyä hänen syyskuun alun vankileiripakoonsa – tai sen epäonnistumiseen?<sup>255</sup>

Kuopion leirillä kuolleiden ”Kajaanin vankien” osanotto työväenkaarteihin vaihteli: Edvin Juutinen (s. 1883) oli Kajaanin kaartin esikunnan kirjuri, kaartin ikänestori Kalle Huotari (s. 1854) toimi komppanianpäällikkönä, Antti Mikkonen (s. 1868) joukkuepäällikkönä, ja Oskari Heiskanen (s. 1898) tiedustelijana. Niittynen (s. 1885) puolestaan oli vain kaartin rivimies, joka oli vangittu kiväärinsä piilottelunsa tähden 10.3.<sup>256</sup> Malakias Laatikainen (s. 1884) oli kuolleista ainoa, joka koki sisällissodan varsinaisia taisteluita: Laatikainen haavoittui ja hänet otettiin vangiksi sodan pohjoisrintamalla 25.3. Kuolajärven Kurtin kahakassa.<sup>257</sup> Romppainen (s. 1889) ei ilmeisesti kuulunut työväenkaarteihin – hänet oli pidätetty Kemijärvellä huhtikuussa, paettuaan vakinaiseen väkeen joutumista Hyrynsalmella. Hänet passitettiin Lapista Kajaaniin, ja koska hän kieltäytyi asepalveluksesta edelleen, se johti kesään vankeudessa ja kuolemaan.<sup>258</sup>

### 3.2 Valtiorikosoikeuden tuomiot ja Kuopion vankileirin sulkeminen

”Kajaanin vankeja” tuomitsivat valtiorikosoikeuden Kuopiossa toimineet osastot 11, 12, 51, 93, 94, 95, ja 96. ”Kajaanin vankien” ensimmäinen tuomio luettiin 11.7. kun Hyrynsalmen työväenkaartin päällikkö Kalle Oikarinen sai tapauksessaan VRO 51/146 kahdeksan vuoden ehdottoman vankeustuomion. ”Kajaanin vankien” tuomitseminen Kuopiossa päättyi 9.9.

<sup>255</sup> Kajaanin tiedusteluosaston Vilmi ja Vuorio eivät menneet takuuseen Vuolijoella liikuskellessa 22.5. pidätetystä sekatyömies Niirasesta, ja siksi hänet siirrettiin Kuopioon 4.6. seuraavan vankierän mukana. Niirasen esikuulustelu: Kuopion sotavankileirin arkisto, Eb:4.4. Maininta Niirasen karkaamisesta 9.8. päiväraportissa: Kuopion sotavankileirin arkisto, Hb:2. Niiranen sotasurmat-nimitiedostossa: Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokanta.

<sup>256</sup> Juutisen rooli: VRYO 7474 Karvonen. Mikkosen ja Huotarin roolit käyvät ilmi Mikkosen aktista: VRO 12/208 Mikkonen. Oskari Heiskanen kuulustelupöytäkirjoja aktissa VRO 51/229 Pukkila. Niittynen kaartiosallisuuden aste voidaan päätellä mainintojen puutteesta ristikuulusteluissa, Maria Niittynen todistajalausunnosta aktissa VRO 95/282 Rautiainen, sekä Kajaanin vankilistan pidätysssyysarakeesta: Pk-170/10, pidätettyjen luettelo.

<sup>257</sup> Laatikainen ehti myös valtiorikosoikeuden istuntoon vain päivää ennen kuolemaansa. Neljän vuoden tuomio: VRO 12/212 Laatikainen.

<sup>258</sup> Romppainen/Salon passitus Kemijärveltä Rovaniemen ja Kemin kautta Kajaaniin: Pk-170/5.5.

Kajaanin mlk:n Kustaa Mikkosen saamaan kolmen vuoden ehdolliseen tapauksessa 95/362. Kuopion VRO-osastot tuomitsivat kesällä ja syksyllä yhteensä 82 ”Kajaanin vangin” valtiorikosasiat osana kaikkiaan 2279 käsiteltävän tapauksen joukkoa. Niillä tutkimillani vangeilla, jotka tuomittiin 11.-23.7. oikeuskäsittelyn stressaavuutta lisäsi (kovia otteita jo Kajaanin vankileirissä sodan aikana esittäneen) kapteeni Hilénin esiintyminen valtiorikosoikeuden sotilasjäsenenä.<sup>259</sup>

Mikäli tuomittavalla ei ollut siviilipuolen rikostaustaa kuten vanhemmalla Topi Huttusella<sup>260</sup>, korkeintaan kolmen vuoden valtiorikostuomiot annettiin ehdollisina.<sup>261</sup> Kymmenientuhansien punaisten ehdolliset VRO-tuomiot olivat ensimmäinen kerta Suomen rikosseuraamushistoriassa, kun ehdonalaisia tuomioita ylipäänsä annettiin.<sup>262</sup>

Noin kolmessa neljäsosaa Kuopiossa tuomittujen ”Kajaanin vankien” VRO-tuomioista oli ehdollisia. Niiden taulukointi tai tarkempi erittely tässä työssä toisivat lisäarvoa korkeintaan sukututkimukselle – otos on melko pieni, ja toisaalta ehdollista saaneiden toimintaa on eritelty jo aiemmin pitkin työtä. Tyydytään toteamaan yleisesti, että mikäli kiväärinitselleen vuodenvaihteessa 1917-18 lunastaneet kajaanilaiset rivikaartilaiset joutuivat valtiorikosoikeuteen, eikä heistä voitu todistaa tavanomaista harjoittelua ja vahtipalvelusta kummoisempaa aktiivisuutta, he selvisivät 1-3 vuoden ehdollisilla tuomioilla. ”Kajaanin vankien” tuomiot olivat keskimäärin alempia kuin VRO-tuomituilla yleensä<sup>263</sup>. Koska

<sup>259</sup> Tuomioiden määrä Kuopiossa: Partanen 2002, 71. ”Kajaanin vankien tuomiot” löytyvät mainittujen VRO-osastojen tuomioluetteloista. Viitteet Hilénin toimimiseen VRO:ssa esimerkiksi VRYO 5043 Oikarinen (VRO-käsittely 51/146 pidettiin 11.7.); VRO 51/229 Pukkila (19.7.); VRYO 6376 Rossi (VRO 51/243 käsitelty 23.7.).

<sup>260</sup> Vuonna 1854 syntyneen, 1860-luvun suuret nälkävuodet varhaisessa teini-iässä nähneen Topi Huttusen rikostausta vaikuttaa ”ryysyköyhälistön” (Marxin määritelmä vallankumoukseen kykenemättömälle köyhälistölle) elämäntaparikollisuudelta: Rääkkääminen I. pahoinpitely, humalassa markkinoilla, viinan myynti, sekä viimeisimpänä viisi väärää ilmiantoa joista oli tullut vuonna 1915 yli vuoden vankeustuomio. Huttunen kertoi Kuopion kuulustelijoille tulleen pidätetyksi, koska hänen väitettiin sanoneen, ”että kaikki porvarit pitää tappaa aina kolme vuotisiin lapsiin.” Huttusella ei ollut mitään kaartisidonnaisuutta, ja Kajaanin valkoisten arvion mukaan häntä ei todennäköisesti olisi kelpuutettu arkisempaankaan työväentoihintaan ”huonon elämänsä takia”: VRYO 25945 Huttunen. Myös Huttusen poika, sekatyöläinen Tobias/Topi (s. 1887) oli ”Kajaanin vanki”: VRO 96/50 Huttunen.

<sup>261</sup> Pidempiä tuomioita saaneista ”Kajaanin vangeista” Paltaniemen kaartia johtaneella Edvard Häkkisellä oli taustallaan paljon varkauksia: VRYO 7480 Häkkinen. Ainoa VRO-tuomittujen ”Kajaanin vankien” aiempi kova väkivaltatuumio oli Viljami Rossin teininä vuonna 1906 saatu kahden vuoden vankeustuomio kuolemaan johtaneesta pahoinpitelystä: VRYO 6376 Rossi. Harvoja poikkeuksia lukuunottamatta läpi käymissäni yli sadassa VRO-aktissa syytetyn rikostausta oli puhdas.

<sup>262</sup> Ehdollisia tuomioita ja muita VRO-tuomioiden täytäntöönpanoasiota koskeneesta nopeasta lainsäädäntöprosessista kevätkesällä 1917: Vihonen 1977, 38-52.

<sup>263</sup> Vihonen 1977, 117-124.

Kainuussa oli ollut verrattain rauhallista läpi vallankumousajan eikä Kajaanin työväenkaarti ottanut osaa sisällissodan taisteluihin, jopa kaartin esikuntaan kuuluneet saattoivat selvitä ehdollisella.

Mikäli VRO-tuomio oli pidempi kuin kolme vuotta, tuomitulla oli mahdollisuus anoa tuomionsa lieventämistä valtiorikosylioikeudelta. Tähän oljenkorteen tarttuivat arvatenkin kaikki 24 ehdottoman tuomion saanutta Kajaanin vankia paitsi sotkamolainen Malakias Laatikainen, joka kuoli pian tuomionsa jälkeen. Tuomionsa ehdonalaisiksi saivat alennettua kajaanilaiset Olli Katainen ja Emil Meriö, sekä paltamolaiset Frans Rajander ja Kalle Schroderus.<sup>264</sup>

Kun vertaillaan ”Kajaanin vankien” saamien ehdottomien tuomioiden ankaruutta, huomio kiinnittyy Hyrynsalmen punaisten johtohahmojen todella pitkiin tuomioihin: Oskari Itkonen sai kahdeksan, Kalle Oikarinen kahdeksan, sekä kesäkuulle asti piilotellut Jaakko Kemppainen peräti kymmenen vuotta ehdotonta. Vastaavaan suuruusluokkaan Kajaanin punaisista pääsi vain Janne Myyryläinen kahdeksalla vuodellaan. Hyrynsalmelaisten VRYO-akteista ja paikallisesta vapaussotahistoriasta huomataan seuraavat kolme yhteen punoutuvaa taustatekijää kovalle tuomioille: Ensiksi, Hyrynsalmi oli Kainuun ainoa kunta, jossa poliisiviranomaisten erottamis- ja nimittämisasiat muodostuivat korostuneen riittäisiksi jo keväällä 1917. Toiseksi, paikallinen työväenkaarti oli (Kainuun maaseudun jokseenkin aseistautumattomaksi yleislakkokaartiksi) poikkeuksellisen räyhäkkä köyhän korpikunnan kirkonkyläeliittiä kohtaan. Kolmantena, paikalliset punaiset olivat jokseenkin täysin polttaneet välinsä Hyrynsalmen korostuneen aktivistitaustaiseen suojeluskuntaan: Erityisesti välejä rikkoi keväällä 1917 erotettu poliisi Itkonen, joka löysi paikallisyhteisössä uuden alun Hyrynsalmen sosialistien keskuudesta. Itkosen epäiltiin syksyllä 1917 yhyttäneen Kajaanin venäläistä sotaväkeä Ylä-Kainuun aktivistien jäljille. Myös Savon Työmiehen ”luotettava sosialidemokraattilähde” tiesi kertoa miehen ilmiantajaksi.<sup>265</sup>

---

<sup>264</sup> VRO 12/212 Laatikainen; VRYO 5697 Meriö; VRYO 5698 Katainen; VRYO 5699 Rajander; VRYO 5700 Schroderus. Erityisesti Suomi-yhtiön vakuutusasioitsija Katainen sai vapautusta puoltavia lausuntoja paikallisyhteisöltä.

<sup>265</sup> VRYO 6378 Itkonen; VRYO 5043 Oikarinen; VRYO 3630, Kemppainen; VRYO 12399 Myyryläinen. Itkosen asiasta ja ilmiannoista Savon Työmieheissä: ST 30.10.1917; ST 31.10.1917. Vapaussotahistorian versio Hyrynsalmen sisällissotakehityksestä: Stenij 1980, 83-92. Hyrynsalmen sisällissota-asetelmista myös: Romppainen 2017, 102-108. Savon Työmies muistutti 31.10.1917, että Itkonen ei toiminut ”reilun pelin” hengessä: ”Erinäisille kirjoittajille, mm. Leppävirroilla ja Hyrynsalmella. Me olemme varoittaneet ja

Muut Kuopiossa tuomitut maalaiskainuulaiset, joiden tuomio pysyi anomuksista huolimatta ehdottomana olivat paltaniemeläinen Edvard Häkkinen (5 vuotta), kiehimäläinen Väinö Karppinen (4), murtomäkeläinen Janne Räsänen (6), korholanmäkeläinen Juho Huusko (4), naapurinvaaralainen Väinö Korhonen (5), Suomussalmen kirkonkylän Kalle Heikkinen (4) ruhtinansalmelainen Kalle Juntunen (5), sekä korpisalmelainen Eino Huotari (6).<sup>266</sup>

Ehdotonta saaneista maalaisista Häkkinen, Karppinen ja Räsänen olivat selvästi työväenkaartien johtavia toimijoita kotikylissään. Paltaniemen, Kiehimän ja Mainuan-Murtomäen kaartitoiminta kaikessa sotilaallisessa alkeellisuudessaankin oli kainuulaiseksi työväenkaartitoiminnaksi aktiivista – erityisesti Murtomäellä, missä platoonan sijaan kaartiin kuului lähikylät mukaan lukien miltei komppaniallinen miehiä, ja helmikuun 1918 alulla kylän maantietä vartioitiin aseellisesti.<sup>267</sup>

Sotkamon suojeluskunta näyttäisi toimineen esitutkinnassa sen eteen, että Naapurinvaaran työväenyhdistyksen ydinhahmo Korhonen saisi kovan tuomion. Suojeluskunta yritti esittää Naapurinvaaran työväentalon järjestysmiehistön kaartitoimintana, Korhonen taas pyrki esittämään toiminnan luonnetta iltamajärjestystoimintana. Kuopioon toimitetuissa esitutkintakaavakkeissa suojeluskunta katsoi tärkeäksi mainita myös, että Korhosta epäiltiin puhelinlinjan rikkomisesta helmikuun alussa – lisäksi sentään, että asialle ei ollut todistajia. Vaikka todisteet Naapurinvaaran työväentalon järjestysmiehistön militanttiudesta olivat hatarat, joulukuun 1917 kuntakokouksen äänekäs esiintyminen, missä Korhonen oli syyttänyt porvareita aikeista ”saksalaisin asein” riistää työkansan edut, toi neljä vuotta ehdotonta. Kuten Korhosella, myöskään Kalle Heikkisellä suoraa työväenkaartiyhteyttä ei pystytty todistamaan. Heikkinen oli paennut sotaa ja vältellyt kutsuntoja rajaseudulla, eikä Suomussalmen suojeluskunnalla ollut kunnan todisteita miehen kaartilaisuudesta.

---

varoitamme edelleenkin työväestöä liittymästä mihinkään porvarikaarteihin, mutta siitä huolimatta emme julkaise mitään sellaisia tiedonantoja tai uutisia, jotka voitaisiin käsittää ilmiannoiksi. Urheiluharjoitukset aseitten kanssa tai ilman niitä pidämme luvallisina. Toimitus.” Savon Työmiehen päätoimittaja Taavi Tainio ja Kansan Tahdon Yrjö Mäkelin olivat vuonna 1917 valppaalais-kauskylaista jyrkkää luokkataistelulinjaa vastaan, mutta eivät niinkään ohjelmallisen bernsteinilaisina revisionisteina vaan enemmänkin käytännön syistä – Suomen itsenäisyyden saavuttamiseksi ja sisällissotakehitystä vastaan: Matikainen 2018, 28-32, 48-49, 66, 71, 92-96, 102, 112-115, 134, 141, 144-145, 170-178, 193-195, 204-207, 280.

<sup>266</sup> VRYO 7480 Häkkinen; VRYO 7479 Karppinen; VRYO 6377 Räsänen; VRYO 5696 Huusko; VRYO 16910 Korhonen; VRYO 16893 Heikkinen; VRYO 16116 Juntunen; VRYO 26188 Huotari.

<sup>267</sup> VRYO 7480 Häkkinen; VRYO 7479 Karppinen; VRYO 6377 Räsänen.



Suojeluskunnan esikunta oli kuitenkin sitä mieltä, että ”Kalle Heikkinen, kansan villitsijänä, mitä ankarimmin tuomittaisiin ja ettei häntä ehdonlaiseen – – sillä on pelättävissä että hän edelleen jatkaisi kiihotustyötään ja toimisi kostopuuhiissa, varsinkin, kun hänellä on vielä 3 veljeä punakaartin rivissä Venäjän puolella, ja 1 on vangittuna Etelä-Suomessa.”<sup>268</sup>

Ehdotonta saaneista ”Kajaanin vangeista” rajaseutujen miehet Juntunen ja Huotari olivat liittyneet punakaarteihin rivimiehinä Venäjän puolella. Juntunen oli pohjoisella rintamalla, missä loppukeväällä karkasi kaartista ja palasi kotiin Suomen puolelle Suomussalmelle. Ensimmäisessä kuulustelussa 25.5. Juntusen kaartilaisuus pysyi piilossa, mutta 14.6. tarina aukesi suojeluskunnalle, ja Juntusen tie kävi Kajaanin kautta Kuopion vankileiriin.<sup>269</sup> Huotari puolestaan oli siirretty rajan takana maaliskuussa Viipuriin ja edelleen Syvälahteen rintamalle, missä hän vietti 12 vuorokautta. Lopulta hänet pidätettiin sodan lopun päivinä Kouvolassa, mutta aseensa jättäneenä sanitäärinä hänet myös vapautettiin ja passitettiin kotiinsa. Kuhmon suojeluskunta kuitenkin pidätti Huotarin ja lähetti Kajaaniin, mistä hänet siirrettiin 3.7. Kuopion vankileiriin viiden pidätetyn suomussalmelaisen kanssa. Kevättalvella Kainuusta rajan taa oli paennut myös Huusko, joka antautui Viipurin valtauksen yhteydessä. Huuskokin sai taistelualueilta vapaalipun Kajaaniin, missä hänet pidätettiin heti. Paikallisten suojeluskuntien esitutkintalausunnat kaikista kolmesta rajan ylittäneestä punaisesta olivat melko kyyniset. Huuskon kohdalla esiin nostettiin myös antisosiaalista elämäntapaa, jolle väkivaltakaan ei ollut vieras.<sup>270</sup>

---

<sup>268</sup> VRYO 16910 Korhonen; VRYO 16893 Heikkinen. Heikkisen laskemista ehdonlaiseen olisivat puoltaneet Suomussalmen kunnallislautakunnan esimies sekä Pesjön kyläsuojeluskunta, joka epäili Heikkisen joutuneen kirkonkylän esikunnan jäsenten persoonallisen vihan kohteeksi.

<sup>269</sup> Leonard Mikkonen, Suomussalmen Ruhtinansalmelta hänkin, kulki Juntusen rinnalla saman sisällissotapolun, mutta sai vain kolme vuotta ehdollista. Esitutkinnan tehneen Suomussalmen suojeluskunnan luonne- ja elämäntapa-arvioilla oli ilmeinen merkitys tuomioiden eroon: Mikkonen esittyi papereissa nöyrempanä, tai ainakin vähemmän konfliktihakuisena työnantajien suhteen kuin Juntunen, jota puolestaan kuvattiin: ”Kiivas, laiska, lakkoihin yllyttäjä, korttipeluri.” Aktit: VRYO 16116 Juntunen; VRO 95/230 Mikkonen.

<sup>270</sup> VRYO 26188 Huotari; VRYO 5696 Huusko. Viipurin taistelujen yhteydessä pidätettiin myös murtomäkeläinen Kalle Leinonen jonka päätyminen Kuopion vankileiriin muistuttaa paljon Huotaria ja Huuskoa – pakeni Venäjälle, pidätettiin etelän viimeisten taistelujen yhteydessä, pääsi vapaalipulla kotiin, pidätettiin uudelleen, siirrettiin Kuopioon. Se, että kotikylän suojeluskunnalla ei ollut Leinosesta sen kummempaa sanottavaa kuin muistakaan Murtomäen lukuisista rivipunaisista taisi ratkaista sen, että Leinosen tuomio oli vain kolme vuotta eli ehdollinen: VRO 51/227. Vankilistat: Kuopion sotavankileirin arkisto, Hb:1.

Kajaanin punakaartilaisten VRO-tuomioista ankarin oli Janne Myyryläisen saama kahdeksan vuoden ehdoton. Myyryläinen oli Kajaanin kaartin aseistautumisen keskeisin järjestelijä ja yhteyshenkilö: Marraskuun 1917 SDP:n ylimääräisen puoluekokouksen yhteydessä puoluekokousedustaja Myyryläinen sopi Kajaanin kaartin asehankintojen käytännön järjestelyistä bolsevikki Jukka Rahjan sekä kuopiolaisten radikaalien Teemu Törmälän ja Konsta Lindqvistin kanssa. Joulukuussa Myyryläinen myös henkilökohtaisesti<sup>271</sup> haki kiväärit Rahjalta Kuopiosta, sekä oli aktiivisesti mukana Kajaanin työväenkaartin aseiden jakojärjestelyissä vuodenvaihteessa ennen sotaa. Ammattinsakin puolesta Kainuussa paljon matkoja tehnyt osuuskauppatarkastaja Myyryläinen oli myös Kainuun maaseudun ja etenkin syrjäisemmän ”kehys-Kainuun” työväenkaartitoiminnan merkittävimpiä kannustajia sisällissodan alla<sup>272</sup> – yksi harvoista, ja mielestäni vain Kalle Niemi kannattaa mainita tässä virkkeessä Myyryläisen lisäksi.

Marraskuun 1917 Kajaanin yleislakkokomitean toinen puheenjohtajista, siviiliammattikseen parturinliikettä pitänyt Abram Lahtinen sai kuuden vuoden tuomion – esitutkinnan tehneet Kajaanin valkoiset pitivät helmikuussa 1917 lisalmesta Kajaaniin tullutta parturiyrittäjää eturivin kumouskiihottajana, eivätkä halunneet tätä enää paikkakunnalle. Myös joidenkin Kajaanin punaisten arviot tukivat väitettä Lahtisen innokkuudesta kumoukseen. Lahtinen ei kuulunut kaartin esikuntaan tai kenttäjohtajiin, mutta oli rivimiehenäkin niin luotettu työväen puolustaja, että hänellekin tarjottiin kivääriä – ja hän lunasti sen. Lisalmissa Lahtinen tunnettiin vain ajalta ennen vuotta 1917, ja esimerkiksi sikäläisen suojeluskunnan päällikkö piti lisalmen työväentalon vahtimestarinakin toiminutta Lahtista kelpona yhteiskunnan jäsenenä, minkä lisäksi todisteltiin myös Lahtisen saksalaisystävällisistä puheista. Punavankina Lahtinen esiintyi sikäli edukseen, että hänet valittiin Kuopion leirin vankien ylimmäksi luottamushenkilöksi. Tämä antoi Lahtiselle myös oikeuden liikkua

---

<sup>271</sup> Myyryläinen ja Rahja tunsivat toisensa jollain tasolla jo vuosikymmenen vaihteesta, jolloin Rahja asui Kajaanissa. Molemmat kirjureina Kajaanin sd. alipiirin kokouksessa 1909: ST 4.12.1909. Vuonna 1910 vanhasuomalainen Kaikuja Kajaanista syytti radikaalia Rahjaa niin laillisuustaistelun kuin raittiusasiankin kääntämisestä luokkavihan instrumenteiksi: KK 7.4.1910; KK 29.12.1910. Loppuvuodesta 1909 konfrontaatiota kaihtamaton Rahja joutui käräjille, koska oli ampunut iltamissa häiriköinyttä puukkomiestä vatsaan Kajaanin työväentalon edustalla. Oikeus katsoi, että Rahja oli toiminut väkivaltaisen iltamahäirikön suhteen lain puitteissa. Puukkomies ja kaksi hänen seurassaan ollutta saivat muutaman kuukauden vankeustuomiot. Savon Työmieheissä oltiin näreissään siitä, että ensi tieto tapauksesta saatiin vasta Kaiun käräjäuutisoinnin kautta: KK 23.11.1909; ST 25.11.1909; KK 18.1.1910.

<sup>272</sup> VRYO 12399 Myyryläinen.

vankilan, keittiön ja kanslian välillä. Iisalmelaisten tai Kuopion vankileirin luottamus ei kuitenkaan riittänyt Lahtiselle ehdolliseen tuomioon.<sup>273</sup>

Eturivin yleislakkokaartilaisina ja 21.1.1918 Kajaanin aseman vaunutarkastuksessa kärkipään aseellisina toimijoina esiintyneet kaartiaktivit A.E. Koskinen ja Viljami Rossi saivat viiden vuoden tuomiot. Myös Kajaanin työväenkaartin varapäällikkö J.A. Koivula sai viiden vuoden tuomion – hän oli johtanut mainittua tarkastusta.<sup>274</sup>

Viisi vuotta sai myös Kajaanin työväenkaartin esikunnan puheenjohtaja M.V. Karvonen. Oli omiaan koventamaan tuomiota, että Kajaaniin vasta vuonna 1917 tulleella kymiläisellä Karvosella ei ollut ei-sosialistisia kajaanilaisia suosittelijoita; esimerkiksi naapureita tai muita arjen kontakteja, jotka olisivat todistaneet hänestä myönteisesti, tai edes huomioineet tarpeen todistuksille. Naimattoman Karvosen (s. 1877) lähimmästä perheestä hänen siskonsa asui Sortavalassa ja veli Amerikassa – heillä tuskin oli käsitystä veljensä tilanteesta. Tämän lisäksi Karvosen kesän 1917 työ Kainuun metsä- ja uittotyömaiden totunnaista järjestystä haastaneena ay-toimitsijana mitä ilmeisimmin ärsytti työnantajaosapuoliin kytkeytyneitä valkoisia, mikä edelleen kynnisti esitutkintalausuntoja piirishteeristä. Kajaanin esitutkintalausunnon mukaan ”ei missään työssä” ollut Karvonen, työväentoiminnan ammattilainen ja kuulusteltunakin ilmeisen tinkimätön aatteen ihminen, jäi vaille puolestapuhujia. Esitutkintalausunnossa Karvosen väitettiin myös agitoineen kutsuntoja vastaan, vaikka hänet oli pidätetty jo 7.2. ja senaatti hyväksyi julistuksen asevelvollisuudesta vasta puolitoista viikkoa myöhemmin. Kuopion vankileirin kuulustelijat, jotka kuulustelivat Karvosta Kajaanin piittaamattoman esitutkintalausunnon pohjalta, summasivat hekin penseästi: ”Tavallinen sosialistijohtomies. Tuntuu siltä kuin ei olisi ottanut oppia maata kohdanneesta onnettomuudesta. – – Ei tee edullista vaikutusta.”<sup>275</sup>

Sitä mukaa kun valtiorikosoikeudet tuomitsivat ”Kajaanin vankeja” Kuopiossa, ainakin puolet ehdottoman tuomion saaneista siirrettiin loppukesästä Kuopion pääleirin

<sup>273</sup> VRYO 11936 Lahtinen. Liikkumisoikeudet: Kuopion sotavankileirin arkisto: Ha:1.2. Suomen saksalaisvaikutteista ja -vaikutuksesta 1918: Hentilä & Hentilä 2016. Toisenkin ”Kajaanin vanki” sai erityisaseman Kuopion vankileirissä – Armas Uotinen toimi vankileirin vahtimestarin ”useimissa luottamus tehtävissä”: VRO 96/298 Uotinen.

<sup>274</sup> VRYO 6375 Koskinen; VRYO 6376 Rossi; VRYO 12252 Koivula. Alaluvussa 2.1. tiedustelijana nähty Oskari Heiskanen olisi uskoakseni saanut saman suurusluokan (5 vuotta) tuomion, mikäli vain olisi elänyt valtiorikosoikeuteen asti.

<sup>275</sup> VRYO 7474 Karvonen.

ulkopuolisiin vankisiirtoloihin: Kiuruveden Ryönällä ainoana ”Kajaanin vankina” 40 vangin joukossa oli Katainen. Iisalmen Runnin vankityömailla olivat Rajander, Karppinen ja Häkkinen. Iisalmen Haajasella loppukesästä olivat Karvonen, Rossi, Räsänen, Koskinen, Meriö, Schroderus, Koivula ja Huusko.<sup>276</sup>

Kun valtiorikosoikeus oli antanut tuomiot miltei kaikille Kuopion sotavankileirin vangeille, leiri suljettiin syyskuussa ja ehdottoman tuomion saaneet siirrettiin Lahden sotavankileiriin. Lokakuussa vapautettiin enintään neljän vuoden tuomioita saaneet, ja joulukuussa enintään kuuden. Vuodenvaihteessa 1918–19 tässä työssä käsitellyistä henkilöistä vankeina oli enää kolme. Olisi ollut neljäskin, mikäli Janne Myyryläinen ei olisi paennut lokakuussa.<sup>277</sup>

---

<sup>276</sup> Vankipassituksia työsiirtoloista Lahteen Kuopion leiriä suljettaessa: Kuopion sotavankileirin arkisto, Bb:7.

<sup>277</sup> Saapumiset Lahteen: Lahden sotavankileirin arkisto, Bb:8. Armahdettuja punavankeja Lahdesta takaisin kotiseudulle noutivat kainuulaiset suojeluskuntalaiset: Lahden sotavankileirin arkisto, Bb:15. Vuodenvaihteen kolmesta vangista Jaakko Kemppainen ilmeisesti pysyi Lahdessa, Kalle Oikarinen siirrettiin Konnunsuon vankisiirtolaan, ja Oskari Itkonen Riihimäen pakkotyölaitokseen: Lahden sotavankileirin arkisto, Bb:28. Luettelo karanneista vangeista, Myyryläisen pako 1. lokakuuta: Lahden sotavankileirin arkisto, Bb:27. Myyryläisen oma kertomus paosta Matti Lackmanin kirjoittamassa Myyryläisen poliittisessa elämäkerrassa: Lackman 1993, liite 2.

## Loppulause

Tämän työn tarkoituksena on ollut pro gradun rajoissa koostaa jonkinlainen Kajaanin vuoden 1918 vankileiriä ja sen vankeja mahdollisimman monipuolisesti käsittelevä historiallinen ”perusselvitys”.

Kajaanin vankileirin toimintaan, sekä leirin vankeihin ja heidän sisällissotakohtaloihinsa keskittyvä erittely tuottaa uutta tietoa pääotsikossa rajatusta aiheesta ja ihmisryhmästä, jonka aiempi käsittely niin vankeina kuin sisällissodan toimijoina paikallishistorian eri lehdillä on ollut suppeaa, ja rajoittunut lähinnä joihinkin ilmeisimpiin perustietoihin, tasoltaan vaihteleviin yleistyksiin, sekä Kajaanin vuoden 1918 suhteellisen vähäisten teloitustapahtumien kuvailuun. Myöskään tässä työssä esitettäviä ”Kajaanin vankien” sodanjälkeisiä kohtaloita Kuopion sotavankileirissä ja valtiorikosoikeudessa ei ole aiemmin keskittyneesti eritelty, lukuun ottamatta kuolintapauksien mainitsemisia sekä yksittäisten vankien ja tuomittujen irrallisiksi jääneitä esiintuonteja.

Tarkennusta ja uusia detaljitasoja aiemmin jo tiedettyyn Kajaanin seudun punaisten toimintaan vuosina 1917–18 saadaan olennaisimmin tammi-helmikuun 1918 päivämäärinä Kajaanin työväenkaartien aseiden kätkemiselle, sekä hieman myöhemmin seuranneelle Kajaanin seudun kaartien hajottamiselle. Kuva työväenliikkeen ja työväenkaartitoiminnan paikallistasosta vuosina 1917-18 tarkentuu myös monin muin tavoin, minkä lisäksi tuodaan jonkin verran aiemmin esittämätöntä tapahtumahistoriaa osaksi paikallishistorian jo aiemmin tuntemaa kaanonia: Selvimmin paikallishistorian ”uusia tapahtumia” ovat elokuun 1917 voitakavarikko Kajaanissa seuranneet torikokous ja elintarviketarkastukset, sekä työväenliikkeen järjestöjen marssiminen Kajaanissa 19.1.1918.

Kuopiolaisen työväenlehden *Savon Työmiehen* paikallisuutisointia lukemalla, sekä peilaamalla havaintoja Kajaanin porvarilehtiä ynnä muita lähteitä ja tutkimuskirjallisuutta vasten, tässä työssä muodostetaan monilta osin aiempaa tarkempi ja toimijakeskeisempi kuva paitsi paikallisista työväenkaarteista ja vuoden 1918 vankikohtaloista, myös sisällissotaa taustoittaneesta vallankumousvuodesta 1917 Kajaanin seudulla. Erityisesti sd.piirisihteerin–osuuskaupanjohtaja–toimittaja A.F. Lapin sekä ay-toimitsija M.V. Karvosen keskeiset roolit vallankumousajan paikallisessa työväentoiminnassa ovat aiemmin jääneet

vaille asianmukaista esiintuontia, kun taas 20.4.1918 teloitetun kaartipäällikkö Kalle Niemen sekä Kajaanin työväenkaartin aseet marras-joulukuussa 1917 hankkineen Janne Myyryläisen roolit ovat, ilman muiden työväenliikkeen paikallistoimijoiden tasapainoista esiintuontia, korostuneet jopa liiaksi.

Tämänkin opinnäytteen jälkeen Kajaanin seudun ja Kainuun tapahtumista 1917–18 sekä paikallisista sisällissotaosapuolista jää rutkasti kirjoitettavaa. Esimerkiksi tässä opinnäytteessä on rajauksen vuoksi vain ohimennen sivuttu vuoden 1917 osuuskauppakiistaa Kainuussa sekä kiistan kytköksiä paikalliseen politiikkaan, kriisiajan elintarvikesääntelyyn ja konfliktikehitykseen – mielestäni tässä olisi hyvä aihe esimerkiksi historian kandidaatintutkielmaan, miksi ei vaikka pro graduun. Toinen hyvä opinnäytteen aihe voisi olla kajaanilaisten sanomalehtien; vanhasuomalaisen Kajaanin Kaiun, nuorsuomalaisen Kajaanin Lehden, sekä maalaisliittolaisen Kainuun Sanomien vuosien 1917–18 uutisoinnin ja yhteiskunnallisen kirjoittelun sekä sotapropagandan vertailu – löytyikö lehdiltä linjaeroja suhtautumisessa sosialisteihin ja punaisiin?

Tässä työssä ei ole käyty etsimään kaikkia vankileireille 1918 päätyneitä kajaanilaisia saati kainuulaisia punaisia. Luultavasti heitä löytyisi vielä rutkasti, mikäli käytäisiin läpi vankileirien vankiluetteloja sekä VRO-tuomioluetteloja. Ylipäänsä Kainuun punaisten toiminta ja kohtalot vuosina 1917–18 ansaitsisivat oman keskittyneen käsittelynsä – tässä työssä punaisten käsittely on rajattu palvelemaan vankeja koskeviin pääkysymyksiin vastaamista pro gradun mitassa, ja sen vuoksi esimerkiksi maaseudun suojeluskuntien punaisia koskevaa arkistoaineistoa on tässä työssä tarkasteltu vain preliminäärisesti. Erityisesti Itä-Kainuusta keväällä 1918 Venäjälle karanneista henkilöistä olisi mahdollista koostaa oma tutkielmansa – heitä oli satoja, ja heistä ei ole juurikaan kirjoitettu. Moniko palasi kotiin, ja millaisen sisällissotapolun kuljettuaan?

Myös Kainuun valkoisten (itsenäisyysaktivistien ja suojeluskuntien) sosiaalisen taustan tarkempi historiallinen analyysi nähdäkseen palvelisi paikallishistoriallista ymmärrystä Suomen itsenäistymisen vuosista. Molempien sisällissotaosapuolien paikallisen muodostumisen kohdalla jonkinlainen verkostanalyysi voisi olla mielenkiintoinen tapa niin sanotusti ”porautua syvemmälle” aiheeseen.

Suoraan Kainuun vuosiin 1917–18 liittyvien laajennusmahdollisuuksien lisäksi kainuulaisten aiempi poliittinen toiminta 1900-luvun alulla, myös niin sanotussa ”sortokausiaktivismissa” sekä sosialisteilla mahdollisesti ”työläisaktivismissa”, jää tässä työssä käsittelemättä. Myös sisällissodan jälkeinen elämä ja politiikka jäävät käsittelystä pois; sotienvälisen ajan poliittinen spektri Kajaanissa tai laajemmin Kainuussa on tälle tutkielmalle ilmeinen mahdollinen laajennussuunta.

Toivon, että tätä työtä voidaan jatkossa käyttää yhdenlaisena mallina muiden Kajaanin vankileirin kaltaisten vuoden 1918 vankietappien käsittelyyn – katson, että tämän työn lähdesabluunalla (vankien VRO-aktit, paikallisten valkoisten mahdollinen arkistoaineisto, Kuopion sotavankileirin arkisto, sekä Savon Työmies ja muut paikallislehdet) voisi suoraan käydä kokoamaan tietoa myös lisälmen vangeista 1918. Sabluunaa hieman muovaamalla avautuu mahdollisuus käsitellä vastaavanlaisia pidätysleirejä myös muualla kuin Kainuussa ja Pohjois-Savossa.

## Lähteet ja kirjallisuus

### I PAINAMATTOMAT LÄHTEET

#### KANSALLISARKISTO

Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuksien syyttäjistön arkisto

Valtiorikosoikeuksien aktit (VRO)

Valtiorikosylioikeuden aktit (VRYO)

Valtiorikosylioikeuden päätöstalot

Kajaanin sissirykmentti 1918 (KSR)

Kajaanin sissirykmentin tiedusteluosaston arkisto (Pk-170)

Kajaanin suojeluskunnan arkisto (t-6334)

Kajaanin maalaiskunnan suojeluskunnan arkisto

Hyrnsalmen suojeluskunnan arkisto

Päämaja 1918

Kansio 10

Kuopion sotavankileirin arkisto

Lahden sotavankileirin arkisto

### II PAINETUT LÄHTEET

#### 1 Lähde- ja asiakirjajulkaisut

Väestön elinkeino 1880-1975. Tilastollisia tiedonantoja n:o 63,  
Tilastokeskus, Helsinki.

Kokouspöytäkirjat SDP:n puoluekokouksista 1911, 1/1917 ja 2/1917.



## 2 Sanomalehdet

Eteenpäin

Helsingin Sanomat (HS)

Kainuun Sanomat (KS)

Kajaanin Kaiku (KK)

Kajaanin Lehti (KL)

Kansan Tahto (KT)

Savon Työmies (ST)

Työmies

Työmies (Työmies/Michigan)

## 3 Lähdekirjallisuus

Heikkinen, Reijo & Lackman, Matti 1986: *Korpikansan kintereillä. Kainuun työväenliikkeen historia*. Kainuun työväenliikkeen historiatoimikunta, Kuusamo.

Karilas, Tauno, 1925: *Suomussalmen itsenäisyyskokous 1917*. Sisältää Karilaan Helsingin yliopistossa tekemän laudatututkielman *Kainuun kansan nousu*. Kustantanut tekijä, Helsinki.

Keskisarja, Teemu 2010: *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.

Lackman, Matti 1993: *Jahvetti Moilanen – läskikapinan johtaja. Poliittinen elämäkerta (1881-1938)*. Oulun historiaseura, Oulu.

Läntinen Aarre 1993: *”Kuulkaa korpeimme kuiskintaa” – tapahtumia ja ihmisiä Kajaanin työväenyhdistyksen taipaleelta 1894-1993*. Kajaanin Sos.dem. Työväenyhdistys, Kajaani.

- Marttinen, Seppo 2015: *Suomen vankilat 1918. Vankiloiden toiminta v. 1918 sisällissodan aikana*. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, Tampere.
- Niskanen, Markku 2019: *Kuopio 1918*. Offsetpaino L. Tuovinen Ky, Kuopio.
- Romppainen, Hannu 2017: *Kainuu 1918*. Pohjolan Palvelut Oy, Vaasa.
- Stenij, Otto 1980: *K.Sissi-R. Piirteitä Kainuun osuudesta Suomen vapaussotaan*. Toinen painos. Kainuun sanomain Kirjapaino, Kajaani.
- Wegelius, K.A 1931: *Routaa ja Rautaa. Peräpohjolassa ja Kainuussa jääkäri liikkeen vuosina suoritettu itsenäisyystyö. IV: Kajaanin etappi, Kuopion ja Iisalmen seudut, jääkäreitä liikkeellä Kainuussa*. WSOY, Porvoo.

### III TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Aatsinki, Ulla 2009: *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto. Osoite verkossa: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/66426/978-951-44-7606-8.pdf> (viitattu 01.05.2023)
- Alapuro, Risto 2017: *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Vastapaino, Tampere.
- Ehrnrooth, Jari 1992: *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905-1914*. SHS, Helsinki.
- Haapala, Perti 1995: *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Painatuskeskus Oy, Helsinki.
- Heikkinen, Antero 1986: *Kainuun historia III. Hallinto ja kulttuuri 1720-luvulta 1980-luvulle*. Kainuun Maakuntaliitto, Kajaani.
- Hentilä, Marjaliisa & Hentilä, Seppo 2016: *Saksalainen Suomi 1918*. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.
- Hoppu, Tuomas 2005: *Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918*. SKS, Tampere.

Isohookana-Asunmaa, Tytti 1985: *Maalaisliitosta Kainuun valtapuolue – puolueen kehityksen tarkastelua v. 1906–1939*. Kainuun Sanomain Kirjapaino Oy, Kajaani.

Karppinen Vesa, 2019: *Kapinasta syytetyt – torniolaiset valtiorikosoikeuksissa 1918*. Pro gradu -tutkielma, Oulun yliopisto.

Kekkonen Jukka 1991: *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918*. Lakimiesliiton kustannus, Tampere.

Keskisarja, Teemu 2006: *Afäärifennomaanit. Paloheimo-veljekset suurliikemiehinä ja yhteiskunnallisina vaikuttajina*. WSOY, Porvoo.

Korpisaari, Harri 2009: *Itsenäisen Suomen puolesta. Sotilaskomitea 1915–1918*.

Kujala, Antti 2016: *Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Vantaa.

Lappalainen, Jussi T. 1981: *Punakaartin sota 1*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Luntinen, Pertti 1997: *The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1809–1918*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Manninen, Ohto 1974: *Kansannoususta armeijaksi. Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918*. Suomen Historiallinen Seura, Forssa.

Paavolainen, Jaakko 1967: *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II 'Valkoinen terrori'*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Paavolainen, Jaakko 1971: *Vankileirit Suomessa 1918*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Partanen, Karri 2002: *Kasarmilta kasarmin vankileirille: kuopiolaiset työväen etuja puolustamassa vuonna 1918*. Pro gradu -tutkielma, Joensuun yliopisto.

Pikkusaari, Jussi 1998: *Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva 1994: *Pikkukaupungin unelmia. Kajaani 1906–1976*. Kajaanin kaupunki, Kajaani.

Rantatupa, Heikki 1979: *Elintarvikehuolto ja -sääntely Suomessa Vuosina 1914–1921*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Roselius, Aapo 2006: *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Ruotsi.

Salkola, Marja-Leena 1985/1: *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Salkola, Marja-Leena 1985/2: *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 2*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Siltala, Juha 2009: *Sisällissodan psykohistoria*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Soikkanen, Hannu 1961: *Sosialismin tulo Suomeen*. WSOY, Porvoo.

Soikkanen, Hannu 1975: *Kohti kansanvaltaa 1: 1899.–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75*. SDP:n puoluetoimikunta, Vaasa.

Paavolainen, Jaakko 1967: *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II – ”Valkoinen terrori”*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Teräs, Kari 2001: *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituvien työelämän suhteisiin 1880–1920*. SKS, Helsinki.

Tikka, Marko 2004: *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. SKS, Helsinki.

Tikka, Marko 2008: *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921.*

Toinen painos. Ajatus Kirjat, Jyväskylä.

Turpeinen, Oiva 1985: *Kainuun historia II. Väestö ja talous 1721–1982.*

Kainuun Maakuntaliitto, Kajaani.

Vihonen, Jussi 1977: *Valtiorikosoikeudet Suomessa 1918.* Pro gradu -

tutkielma, Helsingin yliopisto.

#### IV DIGITAALISET TIETOKANNAT

Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokanta. Osoite verkossa:

<https://sotasurmat.narc.fi/fi/> (viitattu 1.5.2023)

Fineli -tietokanta. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. Osoite verkossa:

<https://fineli.fi> (viitattu 1.5.2023)